

ПРАВО УКРАЇНИ

Заснований у 1922 р.

Видається щомісячно
05/2026 (29.05.2026)

Передплатний індекс 74424

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23026-12866ПР

Ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів медіа:
R30-03772

ISSN 1026-9932

DOI: 10.33498/louu-2026-05

Адреса редакції

вул. Загорівська, 17–21
м. Київ, 04107, Україна

тел.: +380(66) 972-39-27

Головний редактор

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ

Співголова Ради почесних членів
Honoris Causa

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
РУСЛАН СТЕФАНЧУК

Вебсайт: pravoua.com.ua

Імейл: editor.pravoua@gmail.com

Офіційна сторінка у мережі “Фейсбук”:
<https://www.facebook.com/pravoua.com.ua>

Юридичний журнал “Право України” внесено до:

Переліку наукових фахових видань України з юридичних спеціальностей
(наказ Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 627)

Бази даних періодичних видань *Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)* (США) (з 2002 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *EBSCO Publishing, Inc.* (США)
(Ліцензійні угоди від 16 травня 2013 р. та 1 травня 2015 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *Index Copernicus International* (Польща) (з 2014 р.)

Міжнародної наукометричної бази даних *HeinOnline* (США)
(Ліцензійна угода від 11 січня 2016 р.)

Бази даних періодичних видань з гуманітарних і соціальних наук *ERIH PLUS*
(*European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences*) (Норвегія) (з 2020 р.)

Засновники: Національна академія правових наук України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Видавничий Дім “Ін Юре”, Юридичне видавництво “Право України”, Юридичний портал “Ратіо Дециденті”, Інформаційні технології “Ратіо Дециденті”, Адвокатське об'єднання “Адвокатська компанія “Кайрос”

Видавець

© Юридичне видавництво “Право України”

РЕДАКЦІЙНА РАДА

ОЛЕКСАНДР СВЯТОЦЬКИЙ (головний редактор), д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕГ ПОСИКАЛЮК (перш. заст. головного редактора), к. юрид. наук, доц.; ТЕТЯНА КОЛОМОЄЦЬ (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВІКТОРІЯ РЕЗНІКОВА (заст. головного редактора), д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ЕНРИКО АЛЬБАНИЕЗІ (Enrico Albanesi), Ph.D., Prof. (Italy); НАНА БАКАЯНОВА, д. юрид. наук, проф.; ЮРІЙ БАРАБАШ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕКСАНДР БАТАНОВ, д. юрид. наук, проф.; ОЛЕКСАНДР ДРОЗДОВ, д. юрид. наук, проф.; ВОЛОДИМИР ЄРМОЛЕНКО, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; АНАТОЛІЙ ЗАЄЦЬ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОКСАНА КАПЛІНА, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕКСІЙ КРЕСІН, д. юрид. наук, проф.; МИКОЛА КУЧЕРЯВЕНКО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; РОМАН МАЙДАНИК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ЛІДІЯ МОСКВИЧ, д. юрид. наук, проф.; ВОЛОДИМИР НІКИФОРЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ЮРГІТА ПАУЖАЙТЕ-КУЛВІНСКЕНЕ (Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė), Doctor of Law, Prof. (Lithuania); РОМАН ПЕТРОВ, д. юрид. наук, проф.; ПИЛИП ПИЛИПЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ЮРІЙ ПРИТИКА, д. юрид. наук, проф.; СВИТЛАНА СЕРЬОГІНА, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; КСЕНІЯ СМІРНОВА, д. юрид. наук, проф.; МАРИНА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, проф.; МИКОЛА СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, доц.; ІВАН ТЕРЛЮК, д. юрид. наук, проф.; ЄВГЕН ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; СЕРГІЙ ХАРИТОНОВ, д. юрид. наук, проф.

РАДА ПОЧЕСНИХ ЧЛЕНІВ *HONORIS CAUSA*

Співголови Ради

РУСЛАН СТЕФАНЧУК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВЯЧЕСЛАВ БОРИСОВ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ОЛЕКСАНДР СКРИПНЮК, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВІЛЬЯМ Е. БАТЛЕР (WILLIAM E. BUTLER), Doctor of Law (LL.D.), Prof., Foreign Member of NAS of Ukraine, NALS of Ukraine (USA)

Члени Ради

ВІКТОР АКУЛЕНКО, д. юрид. наук, проф.; НАТАЛІЯ АНТОНЮК, к. юрид. наук, доц.; КРИСТІАН ФОН БАР (CHRISTIAN VON BAR), Dr. Dr. h.c. mult., Prof., FBA (Germany); ЮРІЙ БАУЛІН, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВОЛОДИМИР БЕВЗЕНКО, д. юрид. наук, проф.; ФЕРНАНДО КАСАЛЬ БЕРТОА (Fernando Casal Bertoa), Ph.D., Prof. (United Kingdom); ІГОР БОЙКО, д-р юрид. наук, проф.; ОЛЕКСАНДР БРЬОСТЛ (OLEXANDER BRÖSTL), Dr. jur., Prof. (Slovakia); ЮРІЙ ГАЛАЄВСЬКИЙ, засл. юрист України; МАРСЕЛО ГАЛУППО (MARCELO GALUPPO), Ph.D. in Law, Prof. (Brazil); АНАТОЛІЙ ГЕТЬМАН, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; СЕРГІЙ ГОЛОВАТИЙ, д. юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України; ОКСАНА ГРИШУК, д. юрид. наук, проф.; ДМИТРО ГУДИМА, к. юрид. наук, доц.; ДАМІРЛІ МЕХМАН АЛІШАХ ОГЛІ, д. юрид. наук, проф.; ОЛЬГА ДЕМ'ЯНЕНКО, правник, фахів. з корпоративного права; АНАТОЛІЙ ДОВГЕРТ, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; ВОЛОДИМИР ЖУРАВЕЛЬ, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ДМИТРО ЗАДИХАЙЛО, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; ВОЛОДИМИР ЗУБАР, к. юрид. наук, доц.; НАТАЛІЯ КАМІНСЬКА, д. юрид. наук,

проф.; Олександра Кологойда, д. юрид. наук, проф.; Вячеслав Комаров, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Тетяна Комарова, д. юрид. наук, проф.; Олександр Костенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Олексій Кот, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олена Кохановська, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Станіслав Кравченко, к. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталя Кузнєцова, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Павло Кулинич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Ярослав Лазур, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Дмитро Луспеник, к. юрид. наук, доц.; Сергій Максимов, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Олександра Матвійчук, українська правозахисниця; Віра Михайленко, к. юрид. наук.; Анатолій Мірошніченко, д. юрид. наук, проф.; Анатолій Музика, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Василь Нор, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Володимир Носік, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталя Онщенко, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Наталя Пархоменко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Петро Пацурківський, д. юрид. наук, проф.; Олег Первомайський, к. юрид. наук, доц.; Олександр Петришин, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Сергій Погрібний, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Юрій Пономаренко, д. юрид. наук, проф.; Сергій Рабінович, д. юрид. наук, проф.; Лариса Рогач, к. юрид. наук; Михайло Савчин, д. юрид. наук, проф.; Анатолій Селіванов, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Василь Сіренко, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України, акад. НАПрН України; Михайло Смокович, д. юрид. наук; Інна Спасибо-Фатєєва, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Михайло Теплюк, д. юрид. наук, акад. НАПрН України; Олег Ткачук, д. юрид. наук, доц.; Вячеслав Труба, д. юрид. наук, проф.; Віталій Уркевич, д. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; Тетяна Цувіна, д. юрид. наук, доц.; Олександр Чиріч (OLEKSANDR CIRIC), Doctor of Law, Prof. (Serbia); Валерій Шепітько, д. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; Оксана Щербанюк, д. юрид. наук, проф.; Олексій Ющик, д. юрид. наук, проф. Ячіко Ямада (YASHIKO YAMADA), Prof. (Japan); Олександра Яновська, д. юрид. наук, проф.

РАДА КОЛЕКТИВНИХ ЧЛЕНІВ

Національна академія правових наук України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпровський державний університет внутрішніх справ; Донецький національний університет імені Василя Стуса; Національний університет “Києво-Могилянська академія”; Національний університет “Острозька академія”; НТУ України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; Одеський державний університет внутрішніх справ; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; Ужгородський національний університет; Харківський національний університет внутрішніх справ; Юридична фірма “Юрлайн”

ЗМІСТ

Актуальна тема номера:

**“ПРИТЯГНЕННЯ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО
КЕРІВНИЦТВА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ:
ЗАСНУВАННЯ КЕРІВНОГО КОМІТЕТУ СПЕЦІАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ
ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ”**

Резолюція СМ/RES(2026)5 Про створення Розширеної часткової угоди щодо Керівного комітету Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України	8
Статут Керівного комітету Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України	12

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Ірина Софінська

Фактор громадянства: множинність, вірність, ідентичність та доступ до влади в Європейському Союзі	19
---	----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Наталія Галецька

Правове протистояння (lawfare): до концептуального розуміння в Україні	35
--	----

IGOR MANTSUROV, RAFAŁ MARCIN WASIK, IRYNA STOLIETOVA

Preventing Systemic Human Rights Violations: Mechanisms of Interaction Between the United Nations and International Organizations	54
---	----

OLEKSI BOROVYK

Returning Migrants and Family Status Restoration in Ukraine: Legislative Gaps and Reform Imperatives	68
--	----

МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Олександр Батанов

Формування нової парадигми українського муніципального права в умовах сучасних викликів	83
---	----

ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Вікторія Рєзнікова

Господарські суди в системі економічної безпеки держави: функція забезпечення стабільності економічного обороту	100
---	-----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Павло Крук

Особливості набуття права оренди землі (земельної ділянки)
державної та комунальної власності 124

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Віталій Махінчук, Аркадій Запорожченко

Темпоральний аспект категорії “добročесність”:
строкові межі її визначення 135

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Наталія Петрецька

Екологічні права і містобудівні практики:
правові дилеми воєнного часу 148

СЛОВО МОЛОДИМ ВЧЕНИМ

Олена Михайлюк

Щодо поняття і принципів правового забезпечення
агропродовольчої політики в Україні 161

Олександр Шевчук

Рекомендаційно-інтерпретаційна природа актів реагування
Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини
в системі конституційного права 169

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

На конституційному рівні закладено гуманістичну модель праці,
засновану на принципі балансу між працею і особистим життям
(work-life balance) 185

АКТУАЛЬНА ТЕМА НАСТУПНОГО НОМЕРА:

“ВІДКРИТТЯ ПЕРЕГОВОРІВ ЗА КЛАСТЕРОМ 1

«ОСНОВИ ПРОЦЕСУ ВСТУПУ ДО ЄС»: ВІД НЕЗВОРОТНОСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО КУРСУ УКРАЇНИ ДО ІНСТИТУЦІЙНИХ РЕФОРМ”

TABLE OF CONTENTS

Central Topic of the Issue:
“HOLDING THE SENIOR POLITICAL AND MILITARY LEADERS
OF THE RUSSIAN FEDERATION ACCOUNTABLE
FOR THE CRIME OF AGGRESSION:
ESTABLISHMENT OF THE MANAGEMENT COMMITTEE OF THE SPECIAL
TRIBUNAL FOR THE CRIME OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE”

Resolution Cm/Res(2026)5 Establishing The Enlarged Partial Agreement on the Management Committee of the Special Tribunal for the Crime of Aggression Against Ukraine.	8
Statute of the Management Committee of the Special Tribunal for the Crime of Aggression Against Ukraine.	12

CONSTITUTIONAL LAW

IRYNA SOFINSKA Citizenship Factor: Multiplicity, Loyalty, Identity, and Access to Power in the European Union	19
---	----

INTERNATIONAL LAW

NATALIYA HALETSKA Lawfare: Conceptual Understanding in Ukraine	35
IGOR MANTSUROV, RAFAL MARCIN WASIK, IRYNA STOLIETOVA Preventing Systemic Human Rights Violations: Mechanisms of Interaction Between the United Nations and International Organizations.	54
OLEKSII BOROVYK Returning Migrants and Family Status Restoration in Ukraine: Legislative Gaps and Reform Imperatives	68

MUNICIPAL LAW

OLEKSANDR BATANOV The Development of a New Paradigm for Ukrainian Municipal Law in the Context of Modern Challenges	83
---	----

ECONOMIC LAW AND PROCESS

VIKTORIYA RIEZNIKOVA Commercial Courts in the System of State Economic Security: the Function of Ensuring the Stability of Economic Turnover	100
--	-----

CIVIL LAW

PAVLO KRUK

Features of Acquiring the Right to Lease Land (Land Plot) in State and Municipal Ownership	124
--	-----

ADMINISTRATIVE LAW

VITALII MAKHINCHUK, ARKADII ZAPOROZHCHENKO

The Temporal Aspect of the Category of Integrity: Time-Based Limits of the Definition of Integrity.....	135
--	-----

ENVIRONMENTAL LAW

NATALIIA PETRETSKA

Environmental Rights and Urban Planning Practices: Legal Dilemmas of Wartime	148
---	-----

SECTION FOR YOUNG SCHOLARS

OLENA MYKHAILIUK

On the Concept and Principles of Legal Assurance of Agricultural and Food Policy in Ukraine.....	161
--	-----

OLEKSANDR SHEVCHUK

The Recommendation and Interpretative Nature of the Acts of Response of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights Within the System of Constitutional Law.....	169
---	-----

DOCTRINE IN CASE LAW

At the Constitutional Level, a Humanistic Model of Labour Is Enshrined, Based on the Principle of Balance Between Work and Personal Life (Work-Life Balance).....	185
---	-----

Central Topic of the Next Issue:

“OPENING OF NEGOTIATIONS UNDER CLUSTER 1

«FOUNDATIONS OF THE EU ACCESSION PROCESS»:

FROM THE IRREVERSIBILITY OF UKRAINE’S EUROPEAN COURSE
TO INSTITUTIONAL REFORMS”

Актуальна тема номера:

“ПРИТЯГНЕННЯ ВИЩОГО ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОГО
КЕРІВНИЦТВА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН АГРЕСІЇ:
ЗАСНУВАННЯ КЕРІВНОГО КОМІТЕТУ СПЕЦІАЛЬНОГО
ТРИБУНАЛУ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ”

РЕЗОЛЮЦІЯ CM/RES(2026)5 ПРО СТВОРЕННЯ
РОЗШИРЕНОЇ ЧАСТКОВОЇ УГОДИ
ЩОДО КЕРІВНОГО КОМІТЕТУ СПЕЦІАЛЬНОГО
ТРИБУНАЛУ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ*

(Ухвалена Комітетом міністрів 15 травня 2026 року на 135-й сесії Комітету міністрів відповідно до рішення CM/Del/Dec(2026)135/2a, прийнятого того ж дня Комітетом міністрів у складі, обмеженому представниками Андорри, Австрії, Бельгії, Хорватії, Кіпру, Чеської Республіки, Данії, Естонії, Фінляндії, Франції, Німеччини, Греції, Ісландії, Ірландії, Італії, Латвії, Ліхтенштейну, Литви, Люксембургу, Республіки Молдова, Монако, Чорногорії, Нідерландів, Норвегії, Польщі, Португалії, Румунії, Сан-Марино, Словенії, Іспанії, Швеції, Швейцарії, України, Сполученого Королівства, а також представниками Європейського Союзу, Австралії та Коста-Рики).

Беручи до уваги Статут Ради Європи (ETS № 1), який у преамбулі наголошує, що зміцнення миру на засадах справедливості та міжнародного співробітництва є життєво важливим для збереження людського суспільства та цивілізації;

Нагадуючи про зобов'язання всіх держав відповідно до статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй, включно із зобов'язанням утримуватися у своїх міжнародних відносинах від загрози силою чи її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, а також від будь-яких інших дій, несумісних із цілями Організації Об'єднаних Націй, і вирішувати свої міжнародні спори мирними засобами;

* Resolution CM/Res(2026)5 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Management Committee of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. 15 May 2026 <<https://rm.coe.int/pdf/09125948802bc2c6>> (accessed 27.05.2026).

Підтверджуючи свою непохитну відданість незалежності, суверенітету та територіальній цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів;

Нагадуючи, що Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції A/RES/68/262 від 27 березня 2014 року закликала всі держави утримуватися від дій, спрямованих на часткове чи повне порушення національної єдності та територіальної цілісності України, включно з будь-якими спробами змінити кордони України шляхом погрози силою, її застосування чи іншими незаконними способами;

Нагадуючи, що Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції A/RES/71/205 від 19 грудня 2016 року підтвердила відповідальність усіх держав утримуватися від погрози чи застосування сили проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, а також від дій, в будь-який інший спосіб несумісних з цілями Організації Об'єднаних Націй, та закликала Російську Федерацію негайно звільнити громадян України, які були незаконно затримані та засуджені без дотримання елементарних стандартів правосуддя;

Нагадуючи, що Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції A/RES/73/194 від 17 грудня 2018 року засудила тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та нагадала, що ця тимчасова окупація та погроза чи застосування сили Російською Федерацією проти територіальної цілісності або політичної незалежності України суперечать взятим на себе зобов'язанням щодо поваги незалежності, суверенітету та визнаних кордонів України;

Нагадуючи, що Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції A/RES/76/70 від 9 грудня 2021 року закликала Російську Федерацію повністю і беззастережно вивести свої збройні сили з Криму та без зволікань припинити тимчасову окупацію території України, а також наголосила, що присутність російських військ у Криму суперечить національному суверенітету, політичній незалежності і територіальній цілісності України та підриває безпеку і стабільність сусідніх держав та європейського регіону;

Нагадуючи, що Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції A/RES/ES11/1 від 2 березня 2022 року, визнаючи, що воєнні дії Російської Федерації на суверенній території України відбувалися в масштабах, яких міжнародна спільнота не бачила в Європі десятиліттями, найрішучішим чином засудила агресію Російської Федерації проти України в порушення пункту 4 статті 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй, вимагала від Російської Федерації негайно припинити застосування сили проти України, а також засудила залучення Білорусі в цьому протиправному застосуванні сили проти України;

Нагадуючи, що Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції A/RES/ES-11/6 від 23 лютого 2023 року наголосила на необхідності забезпечення притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини згідно з міжнародним

правом, скоєні на території України, шляхом належного, справедливого та незалежного розслідування і переслідування на національному або міжнародному рівнях, а також забезпечення справедливості для всіх жертв і недопущення повторення таких злочинів у майбутньому;

Нагадуючи, що Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції A/RES/79/184 від 17 грудня 2024 року засудила агресивну війну Російської Федерації проти України в порушення пункту 4 статті 2 Статуту ООН, а також використання Криму для цієї мети і підтримки спроб незаконної анексії Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей;

Нагадуючи, що 15 березня 2022 року Парламентська асамблея Ради Європи у Висновку № 300 (2022) найрішучішим чином засудила агресію Російської Федерації проти України, зазначивши, що ескалація воєнних дій з 24 лютого 2022 року становила продовження війни агресії Російської Федерації проти України, яка триває з 20 лютого 2014 року;

Нагадуючи, що 16 березня 2022 року Комітет міністрів ухвалив рішення про виключення Російської Федерації з Ради Європи внаслідок її агресії проти України, яка становила серйозне порушення Російською Федерацією своїх зобов'язань за статтею 3 Статуту Ради Європи та за міжнародним правом;

Будучи переконаними у нагальній необхідності забезпечення всеосяжної відповідальності в контексті агресії Російської Федерації проти України та визнаючи роль Ради Європи у наданні рішучої відповіді на цю агресію, як це підтверджено Рейк'явіцькою декларацією, ухваленою на 4-му саміті глав держав та урядів Ради Європи 16–17 травня 2023 року, та її Додатком I під назвою “Декларація на підтримку Розширеної часткової угоди щодо Реєстру шкоди, завданої агресією Російської Федерації проти України”;

Нагадуючи про Статут Міжнародного військового трибуналу від 8 серпня 1945 року, пункт “а” статті 6 якого встановив індивідуальну кримінальну відповідальність за злочини проти миру;

Нагадуючи про Римський статут Міжнародного кримінального суду та визнаючи юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо ситуації в Україні, але також визнаючи, що, незважаючи на ратифікацію Україною 25 жовтня 2024 року та набуття статусу держави – учасниці Римського статуту 1 січня 2025 року, режим юрисдикції щодо злочину агресії у Римському статуті не дозволяє Міжнародному кримінальному суду здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії в цьому конкретному контексті;

Визнаючи зусилля Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії проти України (ICPA) щодо координації та посилення національних розслідувань злочину агресії проти України з метою забезпечення належного розслідування цього злочину;

Нагадуючи, що Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції A/RES/79/284 від 16 квітня 2025 року визнала внесок Ради Європи у роботу

Коаліції держав, спрямовану на створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та її готовність розглянути можливості надання експертної та технічної підтримки у процесі створення і, за потреби, функціонування такого Спеціального трибуналу;

Беручи до уваги Статутну резолюцію Res(93)28 Комітету міністрів про часткові та розширені угоди;

Беручи до уваги Резолюцію Res(96)36 Комітету міністрів про встановлення критеріїв для часткових та розширених угод Ради Європи, зі змінами, внесеними Резолюцією CM/Res(2010)2;

Усвідомлюючи необхідність створення форуму, у якому держави, що не є членами Ради Європи, також можуть брати участь у ініціативах Ради Європи щодо боротьби з безкарністю за міжнародні злочини;

Беручи до уваги рішення від 24 червня 2025 року, якими Комітет міністрів схвалив заснування Керівного комітету Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (далі – “Керівний комітет”) у формі розширеної часткової угоди в рамках Ради Європи та уповноважив Генерального секретаря Ради Європи (далі – “Генеральний секретар”) підписати Угоду між Радою Європи та Україною про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (далі – “Угода”) від імені Ради Європи,

Постановляють заснувати Розширену часткову угоду про Керівний комітет Спеціального трибуналу за злочин агресії проти України, що регулюється Статутом Керівного комітету Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (далі – “Статут”), що додається;

Запрошують усі держави-члени та держави – спостерігачі Ради Європи, а також інші держави та міжнародні організації стати учасниками цієї Розширеної часткової угоди відповідно до Статуту Керівного комітету;

Закликають усі держави-члени та держави – спостерігачі Ради Європи, Європейський Союз, Організацію Об’єднаних Націй та інші держави й міжнародні організації співпрацювати з Керівним комітетом і Спеціальним трибуналом з метою сприяння його роботі та виконанню його мандата.

СТАТУТ КЕРІВНОГО КОМІТЕТУ СПЕЦІАЛЬНОГО ТРИБУНАЛУ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ*

додаток до Резолюції CM/Res(2026)5

Стаття 1 – Мета Керівного комітету

1. Керівний комітет засновується як платформа міжурядового співробітництва, що діє в інституційних межах Ради Європи.

2. Метою Розширеної часткової угоди щодо Керівного комітету Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України є фінансування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (далі – “Спеціальний трибунал”) та сприяння в інших адміністративних і управлінських аспектах його діяльності задля забезпечення виконання Спеціальним трибуналом свого мандата, визначеного Статутом Спеціального трибуналу.

Стаття 2 – Функції Керівного комітету

Керівний комітет:

a. забезпечує надання необхідного фінансування для Спеціального трибуналу та Керівного комітету, включно з його секретаріатом;

b. затверджує щорічний бюджет видатків Спеціального трибуналу, підготовлений Генеральним секретарем у консультації з Секретарем Спеціального трибуналу;

c. ухвалює звіт про діяльність Спеціального трибуналу, підготовлений Президентом Спеціального трибуналу;

d. надає рекомендації несудового характеру та визначає політику щодо всіх адміністративних аспектів діяльності Спеціального трибуналу, включно з питаннями ефективності;

e. рекомендує членам та асоційованим членам заходи для просування цілей Спеціального трибуналу та Керівного комітету;

f. розробляє правила процедури, що регулюють роботу Керівного комітету, та інші заходи, необхідні для реалізації його діяльності, а також переглядає Правила процедури і доказування, ухвалені суддями Спеціального трибуналу, та будь-які зміни до них;

g. розглядає та ухвалює, у разі доцільності, стратегії для подальшого посилення міжрегіональної підтримки Спеціального трибуналу;

h. призначає членів консультативної групи та обирає суддів, Прокурора Спеціального трибуналу (далі – “Прокурор”) і заступників Прокурора відповідно до процедур, визначених Статутом Спеціального трибуналу;

i. забезпечує ефективне співробітництво членів та асоційованих членів у всіх відповідних секторах на основі системи розподілу навантаження;

* Statute of the Management Committee of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine (Appendix to Resolution CM/Res(2026)5) <<https://rm.coe.int/pdf/09125948802bc2c6>> (accessed 27.05.2026).

ї. ухвалює правила, що регулюють перехід до залишкового механізму, зокрема щодо захисту свідків, нагляду за виконанням вироків, розгляду клопотань про дострокове, тимчасове та остаточне звільнення, збереження доказів і матеріалів Спеціального трибуналу, а також фінансування таких залишкових функцій;

к. розглядає заходи щодо координованого переходу певних несудових залишкових функцій Спеціального трибуналу до Ради Європи, зокрема щодо управління документацією та архівами;

л. розглядає механізми підтримки членів та асоційованих членів у покритті витрат, пов'язаних з виконанням вироків, звільненням засуджених осіб і захистом свідків після припинення дії Розширеної часткової угоди, включно з можливим створенням цільового; та

м. виконує будь-які інші функції, необхідні для реалізації свого мандата.

Стаття 3 – Членство

1. Будь-яка держава-член або держава – спостерігач Ради Європи та Європейський Союз, будь-яка інша держава, що проголосувала за Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/6 від 23 лютого 2023 року, а також будь-яка держава чи міжнародна організація, що брала участь у Робочій групі зі створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, може стати членом або асоційованим членом Керівного комітету шляхом направлення повідомлення Генеральному секретарю.

2. Керівний комітет може надати дозвіл будь-якій іншій державі чи міжнародній організації, яка подала відповідний запит, приєднатися до Керівного комітету як член або асоційований член.

3. Асоційовані члени можуть у будь-який час стати членами шляхом направлення повідомлення Генеральному секретарю.

Стаття 4 – Склад

1. Кожен член призначає, а кожен асоційований член може призначити до Керівного комітету делегацію у складі не більше двох представників. Один із представників призначається головою делегації.

2. Керівний комітет обирає зі свого складу голову та двох заступників голови на трирічний строк без права переобрання на другий строк.

Стаття 5 – Засідання

1. Керівний комітет проводить засідання за потреби, але щонайменше один раз на рік. Витрати на проїзд та проживання, пов'язані з участю в засіданнях Керівного комітету, покриваються кожним членом та асоційованим членом. Керівний комітет може ухвалювати рішення шляхом письмової процедури та із застосуванням електронних засобів.

2. Перше засідання Керівного комітету скликається Генеральним секретарем. Будь-які наступні засідання та місце їх проведення визначаються рішенням Керівного комітету.

3. Керівний комітет ухвалює свої рішення більшістю у дві третини від поданих голосів, при цьому кожен член має один голос. Процедурні питання вирішуються більшістю поданих голосів.

4. Без шкоди для пункту 5 цієї статті асоційовані члени можуть брати участь у засіданнях Керівного комітету без права голосу. Асоційовані члени можуть робити усні або письмові заяви під час засідань Керівного комітету.

5. Асоційовані члени, які зробили добровільні внески до Керівного комітету в розмірі, що дорівнює сумі, визначеній Керівним комітетом відповідно до статті 8 цього Статуту, мають увесь обсяг прав членів протягом фінансового року, за який вони зробили такий внесок.

6. Генеральний секретар може брати участь або бути представленим на засіданнях Керівного комітету без права голосу. Керівний комітет може запрошувати представників відповідних органів Ради Європи або міжнародних організацій для участі у своїх засіданнях або їхній частині без права голосу, відповідно до пунктів порядку денного. Він також може запрошувати експертів бути присутніми під час розгляду окремих пунктів порядку денного без права голосу.

Стаття 6 – Секретаріат

1. Керівний комітет отримує допомогу від секретаріату, який забезпечується Генеральним секретарем. Секретаріат очолює Виконавчий секретар, призначений Генеральним секретарем.

2. Виконавчий секретар має право укладати договори та угоди від імені Керівного комітету за умови їхнього схвалення.

3. Виконавчий секретар виконує такі функції:

- а. скликання засідань Керівного комітету після консультацій з головою;
- б. здійснення щоденного керівництва щодо нагляду за роботою секретаріату Керівного комітету та її адміністрування;
- с. забезпечення, спільно із секретаріатом, адміністративного та організаційного супроводу роботи Керівного комітету, включаючи регулярну взаємодію та підготовку його засідань;
- д. взаємодія з Президентом та Секретарем Спеціального трибуналу з питань, пов'язаних із роботою Керівного комітету;
- е. відповідальність за передачу документів від Президента та Секретаря Спеціального трибуналу до Керівного комітету;
- ф. взаємодія з відповідними національними та міжнародними органами з різних питань, пов'язаних із роботою Керівного комітету;
- г. взаємодія з урядом держави перебування та України з різних адміністративних питань, пов'язаних із роботою Керівного комітету; та
- h. виконання будь-яких інших функцій, покладених на нього чи неї цим Статутом.

4. Виконавчий секретар виконує будь-які інші функції, визначені Керівним комітетом.

5. Без шкоди для пункту 6 цієї статті секретаріат має повну адміністративну автономію від Ради Європи та її органів.

6. На секретаріат поширюється Положення про персонал Ради Європи з урахуванням статті 11 цього Статуту.

Стаття 7 – Незалежність

1. Як передбачено Статутом Спеціального трибуналу, судді, Прокурор, заступник(и) Прокурора та персонал Спеціального трибуналу є незалежними під час виконання своїх функцій.

2. Кожен член та асоційований член Керівного комітету, а також Рада Європи та її органи зобов'язуються поважати незалежність Спеціального трибуналу, включаючи його персонал, суддів, Прокурора, заступника(ів) Прокурора та органи (offices), і не намагатися впливати на них під час виконання ними своїх обов'язків. Кожен член та асоційований член зобов'язується поважати виключно незалежний характер секретаріату та не намагатися впливати на нього під час виконання ним своїх обов'язків.

3. Відповідно до Положення про персонал Ради Європи, під час виконання своїх обов'язків співробітники секретаріату не повинні запитувати чи отримувати вказівки від будь-якого уряду, органу влади, неурядової організації чи будь-якої іншої третьої сторони.

Стаття 8 – Фінансування та бюджет

1. Розширена часткова угода має власний бюджет відповідно до Статутної резолюції Res(93)28, який складається з бюджету видатків Спеціального трибуналу та Керівного комітету. Бюджет фінансується за рахунок щорічних внесків його членів та добровільних внесків його асоційованих членів.

2. Керівний комітет визначає розмір щорічних внесків своїх членів та рекомендованих добровільних внесків своїх асоційованих членів. Ці внески мають ґрунтуватися, як правило, на критеріях визначення щорічної шкали внесків до загального бюджету Ради Європи та можуть коригуватися відповідно до принципів, на яких базується ця шкала, з одночасним урахуванням будь-яких інших внесків, зроблених відповідно до пункту 3 цієї статті.

3. Керівний комітет може отримувати та використовувати додаткові добровільні гранти й інші внески, пов'язані з його роботою, включно з внесками у натуральній формі та відрядженням персоналом. Такі внески повинні відповідати цілям і функціям Керівного комітету.

4. Керівний комітет щороку затверджує бюджет видатків Спеціального трибуналу за пропозицією Генерального секретаря, підготовленою у консультації з Секретарем Спеціального трибуналу. Керівний комітет також ухвалює власний бюджет видатків та бюджет видатків свого секретаріату, складені Генеральним секретарем.

5. Керівний комітет щороку затверджує річну фінансову звітність Розширеної часткової угоди, яка складається Генеральним секретарем відповідно до Фінансових правил Ради Європи (далі – “Фінансові правила”) та подаєть-

ся Керівному комітету разом із звітом Зовнішнього аудитора, як це передбачено Фінансовими правилами.

6. Для звільнення Генерального секретаря від відповідальності за управління відповідним фінансовим роком Виконавчий секретар передає Комітету міністрів річну фінансову звітність Розширеної часткової угоди разом із рішенням про його затвердження або будь-якими зауваженнями, а також звіти, складені Зовнішнім аудитором, як це передбачено Фінансовими правилами.

7. Фінансові правила застосовуються до ухвалення та управління бюджетом Розширеної часткової угоди з урахуванням положень цього Статуту.

8. Фінансові ресурси Керівного комітету користуються положеннями Генеральної угоди про привілеї та імунітети Ради Європи (ETS № 2).

Стаття 9 – Співробітництво

1. Керівний комітет прагне співпрацювати з відповідними національними та міжнародними партнерами з метою виконання свого мандата.

2. Кожен член або асоційований член прагне співпрацювати у межах свого національного законодавства з Керівним комітетом, Україною та державою перебування з метою виконання мандата Керівного комітету.

3. Керівний комітет прагне забезпечити справедливий розподіл навантаження у всіх відповідних формах співробітництва зі Спеціальним трибуналом та обговорює оптимальні модальності співробітництва між Спеціальним трибуналом і членами та асоційованими членами Керівного комітету. Члени та асоційовані члени Керівного комітету докладають зусиль для укладення необхідних договорів та угод для сприяння ефективній діяльності Спеціального трибуналу, зокрема з таких питань, як встановлення особи та місцезнаходження осіб; вручення документів; арешт, передача або тримання осіб під вартою; захист і переселення свідків; та виконання вироків.

4. Члени та асоційовані члени Керівного комітету беруть до відома, що набрання чинності угодою з державою перебування, яка дозволяє здійснення юрисдикції Спеціального трибуналу на території держави перебування, буде зумовлено укладенням:

- а. 10 угод про співробітництво; та
- б. мінімальної кількості зобов'язань щодо співробітництва в кожній із таких сфер:
 - і. захист і переселення свідків;
 - ii. виконання вироків;
 - iii. звільнення, включно з тимчасовим звільненням.

Стаття 10 – Конфіденційність

Якщо Керівний комітет не вирішить інакше, його засідання та документи вважаються конфіденційними.

Стаття 11 – Відступи від правил та регламентів Ради Європи

Керівний комітет за схваленням Комітету міністрів може відступати від застосовних правил та регламентів Ради Європи, якщо це необхідно для ефективного здійснення функцій Керівного комітету.

Стаття 12 – Внесення змін

1. Члени можуть пропонувати зміни до цього Статуту.

2. Будь-яка пропозиція щодо внесення змін розглядається Керівним комітетом. Запропоновані зміни ухвалюються Керівним комітетом більшістю у дві третини голосів, передбаченою пунктом 3 статті 5 цього Статуту, та ідентичним за змістом рішенням Комітету міністрів, у його складі, обмеженому представниками держав, які є членами Керівного комітету, ухваленим більшістю, передбаченою пунктом “d” статті 20 Статуту Ради Європи

3. Текст будь-якої зміни, ухваленої Керівним комітетом та Комітетом міністрів, передається Генеральним секретарем Ради Європи членам для прийняття.

4. Будь-яка зміна, ухвалена відповідно до цієї статті, набирає чинності на тридцятий день після дати, коли всі члени поінформували Генерального секретаря Ради Європи про її прийняття відповідно до своїх внутрішньодержавних процедур.

Стаття 13 – Строк дії

1. Для захисту судової незалежності Спеціального трибуналу та забезпечення ефективного виконання його мандата Розширена часткова угода не підлягає трирічному випробувальному періоду, передбаченому у пункті 6 Резолюції Комітету міністрів Res(96)36, яка встановлює критерії для часткових та розширених угод Ради Європи.

2. Комітет міністрів може ухвалити рішення про припинення дії Розширеної часткової угоди за рекомендацією Керівного комітету.

3. Після отримання від Президента Спеціального трибуналу повідомлення про виконання мандата Спеціального трибуналу Керівний комітет розглядає відповідні модальності для створення залишкового механізму, який стане правонаступником Спеціального трибуналу на підставі окремого міжнародного інструмента. Керівний комітет може рекомендувати Сторонам Угоди розпустити Спеціальний трибунал та створити залишковий механізм.

4. У ситуації, описаній у пункті 3 цієї статті, Керівний комітет ухвалює детальний план переходу за рекомендацією Сторін Угоди, держави перебування та Президента Спеціального трибуналу. Цей план охоплює, зокрема, захист свідків; контроль за виконанням вироків; розгляд клопотань про дострокове, тимчасове та остаточне звільнення; збереження доказів і матеріалів Спеціального трибуналу; а також фінансування. Члени та асоційовані члени Керівного комітету прагнуть співпрацювати для забезпечення впорядкованого завершення діяльності Спеціального трибуналу.

Стаття 14 – Врегулювання спорів

Члени та асоційовані члени Керівного комітету прагнуть вирішувати будь-який спір, який може виникнути щодо застосування або тлумачення положень цього Статуту, шляхом переговорів або будь-якими іншими засобами мирного врегулювання, прийнятими за взаємною згодою між ними.

Стаття 15 – Вихід та виключення

1. Будь-який член або асоційований член може вийти зі складу Керівного комітету шляхом направлення повідомлення Генеральному секретарю.

2. Генеральний секретар підтверджує отримання повідомлення та інформує членів і асоційованих членів Керівного комітету.

3. Вихід члена набирає чинності наприкінці фінансового року, в якому про нього було повідомлено, якщо таке повідомлення подано до 1 червня цього фінансового року, або наприкінці наступного фінансового року, якщо повідомлення про вихід подано 1 червня або пізніше цього фінансового року. Вихід асоційованого члена набирає чинності з моменту отримання повідомлення.

4. Відповідно до застосовних положень Фінансових правил, Керівний комітет розглядає фінансові наслідки виходу або виключення члена чи асоційованого члена та вживає відповідних заходів.

5. Генеральний секретар негайно інформує відповідного члена про наслідки його виходу відповідно до пункту 3 цієї статті.

6. Керівний комітет може ухвалити рішення про те, що будь-який член або асоційований член, який діє у спосіб, що не відповідає мандату Керівного комітету, або перешкоджає виконанню його функцій, припиняє бути членом або асоційованим членом Керівного комітету з дати, визначеної Керівним комітетом.

Ірина Софінська

докторка юридичних наук, професорка,
заступниця директора Інституту права, психології
та інноваційної освіти з науково-педагогічної роботи
Національного університету “Львівська політехніка”
(Львів, Україна)
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/T-1252-2017>
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3853-7626>
iryna.d.sofinska@lpnu.ua

УДК 342.7+341.17

ФАКТОР ГРОМАДЯНСТВА: МНОЖИННІСТЬ, ВІРНІСТЬ, ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ДОСТУП ДО ВЛАДИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Анотація: Невідворотність євроінтеграційного курсу України, закріплена на конституційному рівні, спонукає нас до перегляду та переосмислення можливості доступу до влади осіб з подвійним (множинним) громадянством та їхньої участі в публічному житті держави. Національне законодавче опредметнення цього правового конструкту (та політичного інструменту) є різноманітним у 27 державах – членах Європейського Союзу – від заборони подвійного (множинного) громадянства усіх громадян до можливості (прийнятності) участі біпатридів у державотворчості. Визначальними принципами права Європейського Союзу у цьому контексті є свобода пересування осіб, заборона дискримінації і гарантування прав людини (права голосу та права бути обраним), пропорційність і правовладдя.

Мета статті – проаналізувати та порівняти законодавче регламентування можливості особи з подвійним (множинним) громадянством (біпатрида) бути обраним главою держави (парламентарем, главою уряду чи міністром) у державах – членах Європейського Союзу, враховуючи етичні міркування чи нормативну вимогу припинити альтернативне громадянство, навіть якщо воно набуто від народження, напередодні обрання чи призначення на посаду.

Наявність подвійного (множинного) громадянства в особи, яка реалізує право голосу, представляє державу на міжнародній арені, має доступ до влади, державної безпеки, таємниці та скарбниці, створює безпрецедентні виклики для правовладдя, упредметнює крихітність матриці громадянства щодо національної ідентичності та конституційного патріотизму, створює дилему щодо вірності особи усім і кожній державі громадянства.

Переконана, що враховуючи заявлену європоцентричність України, політико-правовий концепт громадянства однозначно потребує законодавчої визначеності та впорядкованості щодо опредметнення подвійного (множинного) громадянства, уточнення пріоритетності щодо кількості, часу і способу набуття громадянства.

Ключові слова: подвійне (множинне) громадянство; вірність; ідентичність; право голосу; право бути обраним; свобода пересування осіб; Європейський Союз.

Сутнісно сучасний концепт громадянства полягає в постійному у часо-просторі правовому та ефективному зв'язку, пехус, між державою та особою, без зазначення етнічного походження особи, який передбачає певний набір взаємних прав, обов'язків та привілеїв¹. З часу створення Європейського Союзу у 1952 р. (с)прийняття подвійного (множинного) громадянства у контексті національної політики європейських держав суттєво змінилося, враховуючи вражаючий демографічний дисбаланс та відчутну невідворотність депопуляції, зростаючу мобільність і вимушену міграцію у пошуках благополуччя та безпеки². Згодом для Європейського Союзу концептуальним стало законодавче (нормативне) закріплення свободи пересування осіб³ та громадянства Європейського Союзу⁴, що не створює заміну (чи підміну) громадянства кожної держави – учасниці Європейського Союзу⁵, правового режиму (кількості однокласних громадянств чи пріоритету громадянств на підставі часу та способу його набуття), передумов (підстав) його набуття та припинення⁶.

Протягом останніх десятиліть чимало іноземних науковців (серед них – Р. Баубьок, К. Йопке та А. Шахар⁷, Й. Блаттер⁸, М. ван ден Брінк⁹, Ж.-Р. де Гроот¹⁰, Л. Оргад і Пр. Де Філіппі¹¹, П. Дж. Спіро, К. Тршінські¹² та ін.)

¹ І Софінська, *Філософсько-правова візія доктрини громадянства* (Каменяр 2018) 346.

² R Aron, D Hofstadter, 'Is Multinational Citizenship Possible?' [1974] 41(4) Social Research 638–656; P Magnette, 'La citoyenneté et la construction de l'Europe: discussions théoriques' [1994] 36(3-4) Res Publica 361–380 <https://doi.org/10.5553/RP/048647001994036003361>.

³ Daniel Thym (ed), *Questioning EU citizenship: Judges and the limits of free movement and solidarity in the EU, modern studies in European law* (Hart Publishing 2017) 330.

⁴ C Harding, 'Questioning EU citizenship: Judges and the limits of free movement and solidarity in the EU, modern studies in European law' [2019] 31(1) International Journal of Refugee Law 161–162 <https://doi.org/10.1093/ijrl/eez014>.

⁵ Уперше в Європейському Союзі на наднаціональному рівні питання щодо реалізації особою з подвійним (множинним) громадянством, громадянином принаймні однієї з держав – членів ЄС, права голосу та її доступу до влади (обрання до Парламенту ЄС, призначення до Комісії ЄС, Суду справедливості ЄС, Суду аудиторів ЄС, омбудсменом ЄС, наглядової ради ЄЦБ тощо) було закріплене ще в 1976 р. в Акті про обрання <...> шляхом прямого загального голосування (зі змінами у 2002 р. напередодні масштабного розширення ЄС у 2004 р.), де чітко сказано у ст. 8, що 'ніхто не може голосувати більше одного разу на будь-яких виборах до Європейського Парламенту' та продубльовано у 1993 р. у ст. 4 Директиви 93/109/ЄС, яка встановлює детальний порядок здійснення права голосу та балотування на виборах до Європейського Парламенту для громадян Союзу, які проживають у державі-члені, громадянами якої вони не є. Тобто особа з подвійним (множинним) громадянством, громадянином принаймні однієї з держав – членів ЄС, вибирає / активізує, "функціональну" державу (зазвичай проживання) для якої реалізує право голосу чи право бути обраним / призначеним до керівних інституцій ЄС.

⁶ S O'Leary, *The Evolving Concept of Community Citizenship: From the Free Movement of Persons to Union Citizenship* (Kluwer Law International 1996) 347; M van den Brink, 'Revising Citizenship within the European Union: Is a Genuine Link Requirement the Way Forward?' [2022] 23(1) German Law Journal 79–96 <https://doi.org/10.1017/glj.2022.4>.

⁷ A Shachar and others (eds), *The Oxford Handbook of Citizenship* (Oxford University Press 2017) <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198805854.001.0001>.

⁸ J Blatter, 'Dual Citizenship and Theories of Democracy' [2011] 15(6–7) Citizenship Studies 769–798 <https://doi.org/10.1080/13621025.2011.600090>.

⁹ van den Brink (n 6) 79–96.

¹⁰ G-R de Groot, G Marrero González, 'Steps Towards a Realisation of the Right to Have a Nationality' [2024] 16(2) LeXonomica 143–164 <https://doi.org/10.18690/lexonomica.16.2.143-164.2024>.

¹¹ W Reijers, L Orgad, P de Filippi, 'The rise of cybernetic citizenship' [2022] 27(2) Citizenship Studies 210–229 <https://doi.org/10.1080/13621025.2022.2077567>.

¹² K Trzciński, *Obywatelstwo w Europie. Z dziejów idei i instytucji* (Scholar 2006) 307; K Trzciński, 'Citizenship in Europe: The Main Stages of Development of the Idea and Institution' [2021] 25(1) Studia Europejskie – Studies in European Affairs 7–31 <https://doi.org/10.33067/SE.1.2021.1>.

детально й послідовно досліджували доктрину громадянства, ключові аспекти її реалізації в контексті віднайдення балансу між людиноцентризмом і гарантуванням прав людини (права на громадянство), з одного боку, та збереженням національної ідентичності (вірності державі громадянства) й реалізації права на доступ до влади – з іншого.

Український науковий (правничий) сегмент у сфері громадянства дотепер характеризується недостатніми, спорадичними й фрагментарними дослідженнями, враховуючи проблематичність і крихкість тематики (її надмірну заполітизованість, маніпулятивність, наповненість архаїзмами та дезінформацією). Однак поодинокі глибокі й актуальні дослідження у сфері українських науковців не стали принциповими, враховуючи внесення змін до чинного національного законодавства громадянства у 2025 р., де популізм перемагає доктрину та концептуальне і нормативне опрацювання громадянства (до прикладу, ч. 3, 5, 6 ст. 5¹ та ін.).

Без сумніву, громадянство є адекватним правовим і функціональним способом виразити всю повноту особистої (національної) та конституційної ідентичності. Доктрина громадянства, правові режими, принципи, способи та механізми як його набуття і припинення, наявність у особи подвійного (множинного) громадянства набули за останнє століття незвичну актуальність, враховуючи численні глобальні геополітичні територіальні зміни, складність та особливу нормативну крихкість¹³.

Актуальність опрацювання подвійного (множинного) громадянства в європейському контексті стосується насамперед тих осіб, які є службовцями органів публічної влади, є виразниками національної ідентичності, здійснюють державно-владні повноваження, мають доступ до державної безпеки, скарбниці і таємниці¹⁴. Виникла ситуація щодо наявності в особи подвійного (множинного) громадянства спотворює питання ідентичності, створює дилему щодо реалізації принципу вірності (*allegiance*) усім і кожній державі громадянства (окремо релевантним виглядає факт, коли ці (обидві чи усі) держави громадянства особи перебувають у стані оголошеної війни між собою, що може закінчитися звинуваченням у державній зраді (чи шпionажі на користь іншої держави громадянства) та/чи ув'язненням).

Передусім важливо функціонально диференціювати подвійне та множинне громадянство особи, враховуючи відмінність у часі та способі його набуття та суб'єктність під час перебування у ньому:

1) подвійне громадянство – *одночасне набуття* первинне особою декількох громадянств від народження у вигляді *філіації*, *кумулятивно* на підставі застосування права крові *jus sanguinis* (походження батьків) та права ґрунту *jus soli* (місце народження);

¹³ Aron, Hofstadter (n 2) 638–656; Magnette (n 2) 361–380.

¹⁴ І Софінська, 'Подвійне громадянство, принцип вірності і публічне врядування: мати не можна позбавити' [2021] 2 Часопис Київського університету права 71–76 <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2021.13>.

2) множинне (два і більше) – *одночасне перебування* особи в громадянстві декількох держав, *набутих не одночасно* (первинне від народження та альтернативне вторинне після народження) та за різним способом (*філіація + натуралізація / опція / трансферт*).

Переважна більшість держав ЄС толерують на законодавчому рівні наявність подвійного громадянства власних громадян, набутого від народження (навіть екстратериторіально¹⁵). Зазвичай у ситуації, коли в особи наявне подвійне громадянство від народження, виникає т. зв. функціональне громадянство (тієї держави, на території якої особа народилася), а інше стає “сплячим”. Саме правовий режим “функціонального” громадянства передбачає особливості щодо прав, обов’язків та привілеїв, які належать громадянинові від народження (до прикладу, бути обраним главою держави).

Лише декілька держав – членів ЄС на законодавчому рівні забороняють *множинне* громадянство своїх громадян (Австрія, Естонія, Іспанія та Литва), в інших існує конституційна вимога наявності громадянства від народження *birthright* для глави держави (Болгарія, Естонія, Литва, Португалія, Фінляндія) чи відсутності альтернативного громадянства у парламентаря, незважаючи на час і спосіб його набуття (Болгарія, Литва, Мальта). Також у законодавстві декількох держав ЄС є передбачене *припинення* національного громадянства особи, яка 1) перебувала чи перебуває на публічній службі в іншій державі – у формі *позбавлення громадянства* (Австрія, Греція, Франція) чи *втрати* (Іспанія, Італія) чи 2) набула альтернативне громадянство у зв’язку з натуралізацією – у формі *позбавлення громадянства* (Ірландія, Латвія) чи *втрати* первинного громадянства (Австрія, Естонія, Іспанія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Словаччина)¹⁶.

Не враховуючи ймовірні радикальні зміни у сфері громадянства, оголошені в декількох державах – членах ЄС уже у 2026 році, теперішнє законодавче сприйняття подвійного (множинного) громадянства в усіх 27 державах – членах ЄС можна поділити на чотири категорії, як показано на карті:

- 1) держави, які дозволяють множинне громадянство (їх більшість, 15),
- 2) держави, в яких множинне громадянство заборонене (майже третина, 7),
- 3) дві держави, в яких заборонене множинне громадянство власних громадян (емігрантів), які проживають екстратериторіально і прагнуть натуралізуватися (набути після народження альтернативне громадянство у зв’язку з натуралізацією) іншої держави – вони повинні припинити первинне громадянство від народження (виняток – Латвія),

¹⁵ У майбутньому до таких громадян можуть бути застосовані окремі вимоги до “передачі” громадянства нащадкам, на всі чи перше (друге / третє) покоління, народжене за кордоном.

¹⁶ Саме на таку “підставу” посилалися ті численні посадовці, які протягом 2014–2019 років набули українське громадянство у зв’язку з *привілейованою натуралізацією* (з формулюванням “за визначні заслуги <...>” або “становлять державний інтерес <...>”), однак не завершили вчасно процедуру (протягом двох років з часу видачі указу), а тому таки не стали повноцінними громадянами України.

4) три держави, в яких заборонене множинне громадянство іноземців (іммігрантів), які прагнуть натуралізуватися (набути після народження альтернативне громадянство у зв'язку з натуралізацією) – вони повинні припинити власне первинне громадянство від народження¹⁷.

Тому, щоб не порушувати режимні вимоги громадянства, ті особи, які прагнуть стати публічними посадовцями (бути обраними главами держав чи парламентів (урядів)) та здійснювати державно-владні повноваження, отримати доступ до державної безпеки, скарбниці чи таємниці, і є особами з подвійним (множинним) громадянством (біпатридами), незважаючи на час і спосіб набуття ними альтернативного громадянства, припиняють його (шляхом виходу). Приклади такої етичної поведінки щодо дотримання конституційно-правових (законодавчих) вимог у контексті громадянства публічних посадовців різних держав ЄС, запропоновані у таблиці.

¹⁷ L.J. van der Baaren, *Dual citizenship in the European Union: trends and analysis* (2010–2020), [Global Governance Programme], GLOBALCIT, Comparative Reports, 2020/4, [Global Citizenship] 35 p. P. 4 <<https://hdl.handle.net/1814/67854>> (accessed 27.05.2026).

Особа Місце і рік народження	Держави та способи набуття громадянств	Посада
Валдас Адамкус Каунас, Литва, 1926	Литва (кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та правом ґрунту <i>jus soli</i> , 1926–1944; <i>втратив</i> унаслідок окупації Литви СРСР; <i>поновив</i> у 1992 р.) США (<i>звичайна</i> натуралізація, 1949–1998)	Президент Литви (1998–2003, 2004–2009)
Вайра Віке- Фрайберге Рига, Латвія, 1937	Латвія (кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та за правом ґрунту <i>jus soli</i>) ¹⁸ , <i>поновила</i> у 1994 р. ¹⁹ Канада (<i>виняткова</i> натуралізація, 1959/1960–1999)	Президент Латвії (1999–2007)
Тоомас Гендрік Ілвес Стокгольм, Швеція, 1953	Естонія (від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> ; <i>поновив</i> у 1992 р. ²⁰) Особа без громадянства ²¹ (1957–1962) США (<i>виняткова</i> натуралізація, 1962–1993)	Міністр закордонних справ (1996–1998, 1999–2002), Президент Естонії (2006–2016)
Ігнаціо Даніеле Джованні Кассіс ²² Лугано, Швейцарія, 1961	Італія (від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> , 2017) Швейцарія (<i>похідна</i> натуралізація, 1976)	Федеральний канцлер (з 2017 р.), Президент (2022), Віцепрезидент Швейцарії (2021, 2026)
Георгіос (Джордж) Андреас Папандреу Сент-Пол, Міннесота, США, 1952	Греція (від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i>) США (від народження за правом ґрунту <i>jus soli</i> ; 1952–2000)	Міністр освіти та релігійних відносин (1988–1989, 1994– 1996) та закордонних справ (1999–2004), прем'єр-міністр Греції (2009–2011)

¹⁸ Її батьки втекли з Латвії до Німеччини напередодні другої радянської окупації Латвії (1944), далі до Касабланки (1949), трансферт радянського громадянства на них не поширився, вони стали *de jure* особами без громадянства, згодом отримали статус втікачів (біженців), на підставі прийнятої Конвенції про статус біженців (1951) та отриманих документів вони з Вайрою Віке іммігрували до Канади (1954).

¹⁹ На підставі п. 1 ст. 2 закону про громадянство (1994): *Громадянами Латвії є особи, які були громадянами Латвії станом на 17 червня 1940 року <...>*.

²⁰ Конституція Естонії (1992) передбачала поновлення в естонському громадянстві тих, хто мав довоєнне естонське громадянство – тобто був громадянином Естонії на 16 червня 1940 р. (до першої радянської окупації на підставі пакту Молотова – Ріббентропа), дія закону про громадянство (1938) була відновлена у лютому 1992 р., зі змінами.

²¹ Його батьки втекли з Естонії до Швеції напередодні другої радянської окупації Естонії в 1944 р., трансферт радянського громадянства на них не поширився, вони стали *de jure* особами без громадянства, згодом отримали статус втікачів (біженців), на підставі прийнятої Конвенції про статус біженців (1951) та отриманих документів вони з малолітнім Тоомасом Гендріком Ілвесом іммігрували до США (1957).

²² Напередодні федеральних парламентських виборів та наступного призначення на посаду федерального канцлера Швейцарії (яку він обіймає досі) І. Кассіс припинив своє первинне італійське громадянство, набуте від народження, незважаючи на те, що обидві держави його громадянства (Італія та Швейцарія) дозволяють подвійне (множинне) громадянство (11 % швейцарців є біпатридами), але Італія не дозволяє власним громадянам бути у публічній владі іншої держави (результатом може стати втрата громадянства на підставі ч. 1 ст. 12 Закону про громадянство 1992). Він став першим членом Федеральної ради Швейцарії, який не був громадянином Швейцарії від народження (народившись у Швейцарії, він набув швейцарське громадянство у зв'язку з *похідною натуралізацією* у віці 15 років). Докладніше тут: L Piccolli, 'Can Elected Politicians Have Two Passports?' (GLOBALCIT, November 6, 2017) <<https://globalcit.eu/can-elected-politicians-have-two-passports>> (accessed 27.05.2026).

Продовження таблиці

Радослав Томаш Сікорські Бидгош, Польща, 1963	Польща (кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та за правом ґрунту <i>jus soli</i>) Об'єднане Королівство (натуралізація, 1984/1987–2006)	Міністр національної оборони (2005–2007) та закордонних справ Польщі (2007–2014, з 2023 р.), маршалок Сейму (2014–2015)
Хрїстос Стилїанїдес Нїкосїя, Кїпр, 1958	Кїпр (кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та за правом ґрунту <i>jus soli</i>) Греція (привїлейована натуралїзація <i>jus doni</i> ²³ , 2021)	Член парламенту Кїпру (2006–2013); Комїсар ЄС (від Кїпру) з гуманїтарної допомоги та кризового менеджменту (2014–2019); Міністр з кліматичної кризи та цивільного захисту (2021–2023) та морських відносин та острівної політики Греції (з 2023 р.), член парламенту Греції (з 2023 р.)
Карел Шварценберг ²⁴ Прага, Чехїя, 1937–2023	Чехословаччина (кумулятивно від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> та за правом ґрунту <i>jus soli</i> 1937–1948 ²⁵) → Чехїя (поновлення, 1989 ²⁶ –2023) Швейцарїя (від народження за правом крові <i>jus sanguinis</i> (як спадкоємця шляхетної родини (<i>noble family</i>), 1948)	Міністр закордонних справ Чехії (2007–2009, 2010–2013), член Сенату (2004–2010) та Палати депутатів Чехії (2010–2021)

Заборона множинного громадянства зафіксована у ст. 12 Конституції Литви (1992), де сказано, що ‘за винятком окремих випадків, передбачених у законі, жоден не може бути громадянином Литовської Республіки та іншої держави одночасно’²⁷. Протягом останніх 25 років, незважаючи на проросійські спроби у 2002 р. змінити національний закон про громадянство, Литва

²³ Указ про дарування йому грецького громадянства “за значні заслуги” був підписаний у вересні 2021 р. Катеріною Сакелларопулу, президенткою Греції (2020–2025), та контрасигнований Мавроудісом (Макісом) Ворідісом, міністром внутрішніх справ Греції (2021–2023).

²⁴ Про морально-етичний аспект наявності у К. Шварценберга, члена чеського парламенту та уряду, множинного громадянства та постійне проживання екстратериторіально (у Відні) та дискусію у 2006 р. у навколополітичних кулуарах детально описано тут: Софінська (н 14) 71–76.

²⁵ К. Шварценберг набув громадянство Чехословаччини на підставі ст. 2 закону про громадянство Чехословацької держави 1920 (втратив чинність після 30 вересня 1949 р.), після прокомуністичного перевороту 1948 р. емігрував у Відень (Австрія), де відтоді й постійно проживав (однак не мав австрійського громадянства).

²⁶ К. Шварценберг відновив чеське громадянство в результаті Оксамитової революції (1989), оскільки п. “а” ч. 3 ст. II закону (Zákon č. 88/1990 Sb., Zákon, kterým se mění a doplňují předpisy o nabytí a pozbytí občanství československého státního občanství <<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-88>> accessed 15.10.2025) від 29.03.1990 р. передбачала, що ‘Особи, які були втратили зв’язок із державою протягом 1 жовтня 1949 року по 31 грудня 1989 року, можуть повернути громадянство, якщо вони подадуть заяву про це не пізніше 31 грудня 1993 року <...>’.

²⁷ The Constitution of the Republic of Lithuania (adopted by the citizens of the Republic of Lithuania in the Referendum of 25 October 1992) <<https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm>> (accessed 27.05.2026).

намагається зберегти національну ідентичність та вірність власних громадян. Конституційний суд Литви у рішеннях 2003 і 2006 рр. визнав неконституційним прийняття множинного громадянства, передбаченого у законі про громадянство 2002 р.²⁸, та підтвердив, що можливі винятки [множинного громадянства], але лише в окремих (індивідуальних) і виняткових випадках, які можуть бути встановлені у законі²⁹.

Наступні (вже після вступу Литви до ЄС) ініціативи змінити національне законодавство про громадянство залишили заборону множинного громадянства чинною. Парламентські спроби у 2008 та 2010 рр. дозволити множинне громадянство литовцям, які набули альтернативне громадянство держав – членів ЄС чи НАТО (на зразок Латвії) були ветоовані главою держави (Валдасом Адамкусом та Далією Грібаускайте відповідно) як неконституційні.

Неймовірно, але саме Конституційний суд Литви став одним із провідних учасників процесу формування національної політики Литви у сфері громадянства. Йдеться про рішення Суду (2013) про тлумачення положень вищезгаданих попередніх рішень Суду від 2003 та 2006 р. у сфері громадянства на запит Далі Грібаускайте, президентки Литви (2009–2019). У цьому рішенні судді, серед яких Дайнюс Жалімас, чинний член Парламенту ЄС (з 2024 р.), суголосно підтвердили, що

*випадки подвійного громадянства мають бути надзвичайно рідкісними, винятковими, а Конституцією не дозволяється встановлювати таке правове регулювання, за яким випадки подвійного громадянства були б не надзвичайно рідкісними винятками, а поширеним явищем*³⁰.

Далі, пропоновані зміни 2017 р. були визнані Конституційним судом Литви неконституційними, а референдуми 2019 і 2024 рр. щодо нормативного розширення положень ст. 12 Конституції (у контексті (с)прийняття множинного громадянства) були неуспішними, незважаючи на численну підтримку електорату (72,4 % та 73 % виборців у 2019 р. і 2024 р. відповідно, враховуючи достатню явку 53,2 % та 59,5 % відповідно)³¹.

Кваліфікаційні вимоги щодо громадянства кандидата на пост президента (чи парламентаря) передбачені у ст. 78 Конституції Литви (1992 р. зі зміна-

²⁸ Republic of Lithuania Law on Citizenship No. IX-1078, 17 September 2002 (Official Gazette Valstybės žinios, 2003, No. 124-5643).

²⁹ Ruling of the Constitutional Court of Lithuania, On the Compliance of President of the Republic of Lithuania Decree No. 40 “On Granting Citizenship of the Republic Lithuania by Way of Exception” (case no. 40/03) of 11 April 2003, section 4(4); ruling of the Constitutional Court of Lithuania, On the Compliance of the Provisions of Legal Acts Regulating the Citizenship Relations with the Constitution of the Republic of Lithuania (case no. 45/03-36/04) of 13 November 2006, section 2(10).

³⁰ Decision On the interpretation of the provisions of the Constitutional Court’s rulings of 30 December 2003 and 13 November 2006 related to citizenship issues, 13 March 2013 <<https://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta911/content>> (accessed 27.05.2026).

³¹ V Bartasevicius, *The state of citizenship in Lithuania*, EUI, RSC, [Global Governance Programme], GLOBALCIT, Country Report, 2025/06, 17 p. pp. 2–3 <<https://hdl.handle.net/1814/92960>> (accessed 27.05.2026).

ми 2019 р.), де сказано, що *‘громадянин Литви за походженням, який проживає в Литві не менше трьох останніх років <...> може бути обраний членом Сейму чи Президентом Республіки’*³².

Що ж до іншої держави Балтії, Латвії, то у ст. 9 закону про громадянство Латвії (1994) не була передбачена можливість множинного громадянства³³. У результаті внесених змін до цієї статті у 2013 р. (вже після вступу Латвії до ЄС) заборона множинного громадянства не стосується латишів, які набули альтернативне громадянство держав – членів ЄС, ЄЗВТ чи НАТО³⁴, а також Австралії, Бразилії чи Нової Зеландії³⁵ (вони не зобов’язані припинити латвійське громадянство і дзеркально така ж норма стосується громадян згаданих держав, які набули латвійське громадянство)³⁶. Якщо ст. 9 Конституції Латвії (1922 р., відновленої у 1991 р. зі змінами у 2016 р.) передбачає, що *‘до Сейму може бути обраний будь-який громадянин Латвії, який користується повними правами громадянства, <...>’*. Латвія належить до переліку держав, які на конституційному рівні встановлюють окремий правовий режим громадянства для глави держави: ст. 37 Конституції визначає, що *‘будь-яка особа, яка користується повними правами громадянства, <...> може бути обрана Президентом’*, а також фіксує, що *‘особа з подвійним’*³⁷ *громадянством не може бути обрана Президентом’*³⁸. Отже, у Латвії на конституційному рівні чітко передбачена заборона біпатриду бути обраним главою держави, незалежно від часу та способу набуття альтернативного громадянства.

В Естонії теж заборонене множинне громадянство власних громадян, враховуючи п. 2 ст. 1 чинного закону про громадянство 1995 р., зі змінами 2015 р., тому *‘громадянин Естонії не може одночасно перебувати у громадянстві декількох держав’*. Особа, яка набула громадянство іншої держави, повинна його припинити (шляхом виходу), якщо бажає набутти (повернути) естонське громадянство (п. 1 ст. 3)³⁹. Однак на практиці це не стосується осіб, які набули естонське громадянство від народження (конституційне положення ч. 3 ст. 8 про заборону припинення естонського громадянства таких осіб) та з 2016 р. втікачів (біженців) (п. 2 ст. 3 базового закону). Відповідно до положень Конституції Естонії (1992 р. зі змінами у 2015 р.), ст. 60 передбачає, що парламентарем може стати *‘кожен громадянин Естонії <...>’*,

³² The Constitution of the Republic of Lithuania (n 27).

³³ Pilsónbas likums, 25.08.1994 <https://likumi.lv/ta/id/57512-pilsonibas-likums?version_date=25.08.1994> (accessed 27.05.2026).

³⁴ Така ініціатива стала успішною в Латвії: Dual citizenship (Office of Citizenship and Migration Affairs 06.10.2020) <https://www.pmlp.gov.lv/en/dual-citizenship?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.lt%2F> (accessed 27.05.2026).

³⁵ Усі три держави дозволяють наявність множинного громадянства власних громадян

³⁶ *Citizenship Law*, as amended on 21 April 2022 <<https://likumi.lv/ta/en/id/57512-citizenship-law>> (accessed 27.05.2026).

³⁷ [Чи двома громадянствами], – точна інтерпретація перекладу цього конструкту потребує чіткого визначення та опредметнення українською мовою.

³⁸ The Constitution of the Republic of Latvia <<https://www.saeima.lv/en/legislative-process/constitution>> (accessed 27.05.2026).

³⁹ Kodakondsuse seadus, 19.01.1995 <<https://www.riigiteataja.ee/et/akt/KodS>> (accessed 27.05.2026).

а ч. 3 ст. 79 визначає, що парламент Естонії може обрати Президентом лише *‘громадянина Естонії від народження’*⁴⁰.

Отже, якщо у балтійських державах множинне громадянство заборонене, а тому очевидним є припинення альтернативного громадянства особами, які прагнули й стали публічними посадовцями (главою держави, членом парламенту чи уряду), то в інших державах ЄС, як у Греції, Італії, Польщі, Чехії та на Кіпрі, воно дозволене. До того ж, як видно з *таблиці*, існують випадки, коли особи з множинним громадянством (біпатриди) все ж таки були і є членами парламентів та урядів європейських держав (парламентських республік) натеper (Греції та Чехії). Варто наголосити, що в Італії множинне громадянство було заборонене протягом 1968–2010⁴¹, нині воно дозволене.

Однак на підставі ч. 2 ст. 12 закону про громадянство 1992 р. (зі змінами)

*громадянин Італії, який під час війни з іноземною державою прийняв або не відмовився від публічної служби чи державної посади, або виконував військову службу для цієї держави, не будучи зобов'язаним це робити, або добровільно набув громадянство цієї держави, втрачає італійське громадянство після припинення війни*⁴².

Після Першої світової війни та розпаду Османської імперії значно зросла кількість грецької діаспори в тих державах світу, які толерантно ставилися до конструкту множинного громадянства і надавали дітям іммігрантів, народжених на їхніх теренах, власне громадянство від народження за правом ґрунту *jus soli*. Зазвичай грецькі емігранти, які народилися за кордоном (екстратериторіально) і від народження набули ще одне громадянство, не втрачають автоматично громадянство Греції, стаючи біпатридами (особами з подвійним громадянством). Конституція Греції (1975 р. зі змінами 2008 р.) встановлює, що *‘лише громадяни Греції мають право на державну службу’* (ч. 4 ст. 4), однак Президентом може бути обрана особа, яка є громадянином Греції принаймні протягом 5 років [не йдеться про наявність первинного грецького громадянства від народження], *грецького походження за батьківською чи материнською лінією* (ст. 31 Конституції) [тобто можливе набуття грецького громадянства у зв'язку з привілейованою натуралізацією]. Щоб бути обраним членом парламенту (і згодом уряду) *‘потріб-*

⁴⁰ The Constitution of the Republic of Estonia, 1992 <<https://www.riigiteataja.ee/et/akt/111042025003?leiaKehtiv>> (accessed 27.05.2026).

⁴¹ Італія у 1965 р. ратифікувала Конвенцію Ради Європи про скорочення випадків множинного громадянства та про військовий обов'язок у випадках множинного громадянства (т. зв. Страсбурзьку конвенцію 1963 р.), враховуючи винятки Протоколу № 2, яка набула чинності з 1968 р. і є відкритою для підписання (Україна не є стороною цієї Конвенції). Докладніше дивитися тут: M Vink, G-R De Groot, N C Luk, ‘MACIMIDE Global Expatriate Dual Citizenship Dataset’ (Harvard Dataverse, Desember 2015) <<https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/TTMZ08>> (accessed 27.05.2026).

⁴² *Nuove norme sulla cittadinanza*, Legge 5 febbraio 1992, n. 91, Gazzetta Ufficiale, n.38 del 15.02.1992 <<https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1992-02-05;91>> (accessed 27.05.2026).

но бути громадянином Греції» (ч. 1 ст. 55 Конституції)⁴³ незалежно від часу і способу грецького набуття громадянства та кількості одночасно наявних громадянств.

У Чехословаччині (з 1993 р. Чехії) протягом 1928–2006 р. питання щодо уникнення множинного громадянства вирішувалося за допомогою укладених двосторонніх договорів зі США, Болгарією, Монголією, НДР, Польщею, СРСР, Угорщиною, які вичерпали свою дію⁴⁴. Чеське національне законодавство про громадянство не передбачало можливості мати подвійне (множинне) громадянство: якщо громадянин Чехії набував альтернативне громадянство, то втрачав відразу чеське (ст. 17 Закону про громадянство Чехії, 1993)⁴⁵. Протягом наступних 20 років відбулися суттєві зрушення щодо толерування подвійного (множинного) громадянства, враховуючи вступ Чехії до ЄС, де панівною є концепція «свободи пересування осіб»⁴⁶. Починаючи з 2014 р., на законодавчому рівні множинне громадянство дозволене (дзеркально, для емігрантів та іммігрантів), враховуючи нащадків понад 4 млн чеської діаспори, яка виникла протягом 1948–1989 рр. існування у державі прорадянського комуністичного режиму⁴⁷.

Конституційні вимоги до члена парламенту (ст. 19) у контексті громадянства передбачають, що *‘будь-який громадянин Чеської Республіки <...> може бути обраний до Палати депутатів [Сенату]’*⁴⁸. Варто звернути увагу на законодавчі зміни у сфері громадянства у контексті натуралізації⁴⁹, які були прийняті на підставі Директиви ЄС про тимчасовий захист 2001/55/ЄС⁵⁰, активізованої 4 березня 2022 р., та набули остаточності 11 лютого 2025 р.⁵¹: були встановлені окремі правила для набуття громадянства Чехії у зв’язку зі збройним конфліктом на території України, спричиненим вторгненням військ РФ у 2022 р.

Далі, варто виокремити Польщу, насамперед як нашого найактивнішого «адвоката» в ЄС, де на підставі положень ч. 1 ст. 3 чинного закону про грома-

⁴³ The Constitution of Greece, 1975 <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/ebooks/ekdoseis/2019_THE-CONSTITUTION-OF-GREECE/index.html> (accessed 27.05.2026).

⁴⁴ F Emmert, *Státní občanství na území České republiky v minulosti a současnosti* (Leges 2016) 144–168.

⁴⁵ Act No. 40/1992 on the Acquisition and Loss of Citizenship of the Republic, 1 January 1993 (втратив чинність).

⁴⁶ H Körbel, *Zákon o státním občanství České republiky: Komentář* (C. H. Beck 2019) 336.

⁴⁷ F Emmert, *Česká republika a dvojí občanství* (C. H. Beck, 2011) 116; E Janská (ed), *Transnational Trajectories and Diaspora Policies. The Case of Czechia in Comparison to Poland, Hungary and Slovakia* (Karolinum Press 2024) 38–39.

⁴⁸ Constitutional Act No. 1/1993 Coll. (Constitution of the Czech Republic), <<https://www.zakonyprolidi.cz/translation/cs/1993-1?langid=1033>> (accessed 27.05.2026).

⁴⁹ Були встановлені окремі правила для набуття громадянства Чехії у зв’язку зі збройним конфліктом на території України, спричиненим вторгненням військ РФ у 2022 р.

⁵⁰ Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof, OJ L 212, 7.8.2001, pp. 12–23.

⁵¹ Act No. 24/2025 Coll. Amending Act No. 65/2022 Coll. on Certain Measures in Connection with the Armed Conflict on the Territory of Ukraine Caused by the Invasion of the Russian Federation troops, as Amended, and Other Related Acts.

дянство 2009 р. дозволено множинне громадянство, оскільки: *‘Громадянин Польщі, який також має громадянство іншої держави, має такі ж права та обов’язки щодо Республіки Польща, що й особа, яка має лише польське громадянство’*⁵². Таке положення є абсолютно протилежним до ст. 1 закону 1920 р., де чітко сказано, що *‘громадянин Польщі не може одночасно бути громадянином іншої держави’*⁵³. Раніше набуття польського громадянства у зв’язку з натуралізацією вимагало припинення первинного громадянства іммігранта у формі виходу; окремо (на підставі двосторонніх договорів з Болгарією, Монголією, НДР, СРСР, Угорщиною та Чехословаччиною⁵⁴ з метою уникнення множинного громадянства, укладених протягом 1950–1970 рр., дія яких вичерпалася протягом 1990–2002 рр.) врегульовувалися питання набуття громадянства дітьми, батьки яких перебували у громадянстві різних держав⁵⁵. У ст. 99 Конституції Польщі (1997 р. зі змінами 2009 р.) зафіксовано, що *‘кожен громадянин <...> може бути обраний до Сейму [Сенату]’*⁵⁶.

Без сумніву, національне законодавство України у сфері громадянства і далі потребує нагального фахового суттєвого перегляду / переосмислення та якісних, комплексних і предметних змін для подолання демографічного повоєнного дисбалансу в Україні, зберігаючи здоровий глузд і національну ідентичність, дотримуючись європейських стандартів та принципу правопладдя.

Важливим, вважаю, є нещодавнє доповнення ст. 1 базового закону про громадянство останнім абзацом *‘множинне громадянство (підданство) – одночасна належність особи до громадянства (підданства) двох або більше держав’*, однак інші вищезгадані патерни залишилися невирішеними й створили “нові горючки”. Якщо докладніше, то побіжно проаналізую деякі новели ст. 5¹, які, однак, заслуговують на окреме фахове дослідження:

– у ч. 3 йдеться про *‘автоматичне набуття громадянином України іншого громадянства (підданства) унаслідок одруження з іноземцем’*.

Ця норма породжує багато питань щодо повоєнної візії демографічного балансу у сфері громадянства в Україні, оскільки станом на кінець 2024 р. лише 10 держав світу законодавчо дозволяють такий *спосіб набуття іноземцем національного громадянства* (Іран, Кірібаті, вісім африканських держав і жодна європейська держава).

⁵² Ustawa o obywatelstwie polskim, z dnia 2 kwietnia 2009 r. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, dnia 14 lutego 2012 r. Pozycja 161.

⁵³ Ustawa o obywatelstwie Państwa Polskiego, z dnia 20 stycznia 1920 roku. Dziennik Ustaw. Poz. 44. № 7. pp. 82–83.

⁵⁴ До прикладу справа щодо визначення “сплячого” громадянства Марка Бжезінські, посла США до Польщі (2022–2025), докладно описана тут: Софінська (н 14) 71–76.

⁵⁵ Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim. Dziennik Ustaw. Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, dnia 14 lutego 2012 r. Pozycja 161 <<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000161/O/D20120161.pdf>> (accessed 27.05.2026).

⁵⁶ The Constitution of the Republic of Poland of APRIL 2, 1997, as published in Dziennik Ustaw No. 78, item 483 <<https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/konse.htm>> (accessed 27.05.2026).

– у ч. 5 йдеться про ‘набуття громадянства України у спрощеному порядку, передбаченому [ч. 2] ст. 10¹ цього Закону, іноземцями, які є громадянами (підданими) держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку’.

Справді, був виданий підзаконний нормативно-правовий акт (постанова уряду), в якій визначений перелік держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку⁵⁷ (Канада, Німеччина, Польща, США та Чехія), який набув чинності з 16 січня 2026 р. На підставі нещодавньої постанови уряду від 8 травня 2026 р. цей перелік був розширений (тепер у ньому задекларовані 33 держави, у т. ч. усі держави – члени ЄС та деякі держави ЄЗВТ). Такий перелік існує у Латвії, але він був затверджений після вступу держави в ЄС, а не на випередження⁵⁸.

Восени 2025 р. уряд затвердив (теж у формі постанови) порядок⁵⁹ визначення держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку, де вказано, що перелік держав формує МЗС з урахуванням пропозицій державних органів України та визначених критеріїв. Деякі критерії⁶⁰ (членство держави в Європейському Союзі чи членство держави у Групі семи (G7)) є традиційними, однак їх реалізація є проблематичною, враховуючи, що національне законодавство деяких держав, членів цих формувань, забороняє наявність / набуття подвійного (множинного) громадянства для всіх (держави Балтії, Австрія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина) чи лише для емігрантів (Ірландія, Словаччина), як показано на карті. А США законодавчо передбачає безумовне набуття особою громадянства від народження за правом ґрунту *jus soli*⁶¹, а тому в особи автоматично виникає подвійне громадянство від народження.

⁵⁷ Про затвердження переліку держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку. Постанова Кабінету Міністрів України № 1412 від 5 листопада 2025 р. Офіційний вісник України від 28.11.2025–2025, № 93.

⁵⁸ Україна пройшла *screening process*, на думку чинного віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції Тараса Качки, і ‘може за 12–18 місяців закрити більшість переговорних розділів щодо вступу до ЄС і вже у 2027 році перейти до підписання договору про членство до ЄС’. Докладніше тут: Х Бондарєва, А Проц, ‘Качка: Україна може вийти на договір про вступ до ЄС у 2027 році’ (Українська правда, 1 травня 2026) <<https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/01/8032657>> (дата звернення 27.05.2026).

⁵⁹ Про затвердження Порядку визначення держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку. Постанова Кабінету Міністрів України № 1272 від 8 жовтня 2025 р. Офіційний вісник України від 07.11.2025–2025, № 87.

⁶⁰ Інші критерії (застосування державою обмежувальних заходів (санкцій) у зв'язку із збройною агресією проти України, підтримка незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України; позиція держави під час голосування за рішення / резолюції в міжнародних організаціях з питань, пов'язаних з Україною; наявність відносин стратегічного чи іншого виду партнерства; рівень та перспективи розвитку двосторонніх відносин; фінансова підтримка України; інші критерії, які можуть мати суттєвий вплив на забезпечення національних інтересів України у сфері зовнішньої та внутрішньої політики) є радше популістськими і декларативними, не мають правового підґрунтя та концептуального сенсу.

⁶¹ Незважаючи на те, що указ 20 січня 2025 р. Президента США Д. Трампа є спробою змінити багаторічне тлумачення 14-ї поправки до Конституції США, питання знаходиться на розгляді Верховного суду США, який має вирішити питання про (не)припинення автоматичного набуття особою американського громадянства від народження за правом ґрунту *jus soli*.

– у ч. 6 йдеться про ‘набуття громадянином України громадянства (підданства) держав, громадяни (піддані) яких набувають громадянство України у спрощеному порядку’.

Реалізація такої “дзеркальної” норми стає теж проблематичною на доповнення до попереднього випадку, враховуючи чинну законодавчу заборону наявності подвійного (множинного) громадянства для іммігрантів у деяких державах – членах ЄС (Болгарія, Словенія, Хорватія).

Беручи до уваги озвучене нещодавно публічними посадовцями бачення вступу України до ЄС до кінця 2027 р., сподіваюся, що чинне національне законодавство з громадянства буде концептуально переглянute та фахово нормативно доповнене з метою уникнення колізій з наднаціональним правом ЄС та національними правовими режимами держав – членів ЄС.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Emmert F, *Česká republika a dvojití občanství* (C. H. Beck, 2011).
2. Emmert F, *Státní občanství na území České republiky v minulosti a současnosti* (Leges 2016).
3. Körbl H, *Zákon o státním občanství České republiky: Komentář* (C. H. Beck 2019).
4. O’Leary S, *The Evolving Concept of Community Citizenship: From the Free Movement of Persons to Union Citizenship* (Kluwer Law International 1996).
5. Trzciński K, *Obywatelstwo w Europie. Z dziejów idei i instytucji* (Scholar 2006).
6. Sofinska I, *Filosofs’ko-pravova visija doktryny hromadjanstva: monohrafiia* (Kamenjar 2018) (in Ukrainian).

Edited books

7. Janská E (ed), *Transnational Trajectories and Diaspora Policies. The Case of Czechia in Comparison to Poland, Hungary and Slovakia* (Karolinum Press 2024).
8. Shachar A and others (eds), *The Oxford Handbook of Citizenship* (Oxford University Press 2017) <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198805854.001.0001>.
9. Thym D (ed), *Questioning EU citizenship: Judges and the limits of free movement and solidarity in the EU, modern studies in European law* (Hart Publishing, Oxford 2017).

Journal articles

10. Aron R, Hofstadter D, ‘Is Multinational Citizenship Possible?’ [1974] 41(4) Social Research 638–656.
11. Blatter J, ‘Dual Citizenship and Theories of Democracy’ [2011] 15(6–7) Citizenship Studies 769–798 <https://doi.org/10.1080/13621025.2011.600090>.
12. de Groot G-R, González G M, ‘Steps Towards a Realisation of the Right to Have a Nationality’ [2024] 16(2) LeXonomica 143–164 <https://doi.org/10.18690/lexonomica.16.2.143-164.2024>.
13. Harding C, ‘Questioning EU citizenship: Judges and the limits of free movement and solidarity in the EU, modern studies in European law’ [2019] 31(1) International Journal of Refugee Law 161–162 <https://doi.org/10.1093/ijrl/eez014>.
14. Magnette P, ‘La citoyenneté et la construction de l’Europe: discussions théoriques’ [1994] 36(3–4) Res Publica 361–380 <https://doi.org/10.5553/RP/048647001994036003361>.
15. Reijers W, Orgad L, de Filippi P, ‘The rise of cybernetic citizenship’ [2022] 27(2) Citizenship Studies 210–229 <https://doi.org/10.1080/13621025.2022.2077567>.

16. Trzcinski K, 'Citizenship in Europe: The Main Stages of Development of the Idea and Institution' [2021] 25(1) *Studia Europejskie – Studies in European Affairs* 7–31 <http://doi.org/10.33067/SE.1.2021.1>.
17. van den Brink M, 'Revising Citizenship within the European Union: Is a Genuine Link Requirement the Way Forward?' [2022] 23(1) *German Law Journal* 79–96 <https://doi.org/10.1017/glj.2022.4>.
18. Sofinska I, 'Podviine hromadianstvo, pryntsyv vironosti i publichne vriaduvannia: maty ne mozha pozbavyty' [2021] 2 *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* 71–76 <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2021.13> (in Ukrainian).

Newspaper articles

19. Bondarieva Kh, Prots A, 'Kachka: Ukraina mozhe vyity na dohovir pro vstup do YeS u 2027 rotsi' (*Ukrainska pravda*, 1 travnia 2026) <<https://www.pravda.com.ua/news/2026/05/01/8032657>> (accessed 27.05.2026).

Websites

20. Bartasevicius V, *The state of citizenship in Lithuania*, EUI, RSC, [Global Governance Programme], GLOBALCIT, Country Report, 2025/06, 17 <<https://hdl.handle.net/1814/92960>> (accessed 27.05.2026).
21. *Dual citizenship* (Office of Citizenship and Migration Affairs 06.10.2020) <https://www.pmlp.gov.lv/en/dual-citizenship?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.lt%2F> (accessed 27.05.2026).
22. van der Baaren L J, *Dual citizenship in the European Union: trends and analysis (2010–2020)*, [Global Governance Programme], GLOBALCIT, Comparative Reports, 2020/4, [Global Citizenship] <<https://hdl.handle.net/1814/67854>> (accessed 27.05.2026).
23. Piccolli L, 'Can Elected Politicians Have Two Passports?' (GLOBALCIT, November 6, 2017) <<https://globalcit.eu/can-elected-politicians-have-two-passports>> (accessed 27.05.2026).
24. Vink M, De Groot G-R, Luk N C, 'MACIMIDE Global Expatriate Dual Citizenship Dataset' (Harvard Dataverse, Desember 2015) <<https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/TTMZ08>> (accessed 27.05.2026).

Iryna Sofinska

CITIZENSHIP FACTOR: MULTIPLICITY, LOYALTY, IDENTITY, AND ACCESS TO POWER IN THE EUROPEAN UNION

ABSTRACT. The inevitability of Ukraine's integration into the European Union, enshrined in the Constitution of Ukraine since 2019, prompts us to review and rethink the option of access to power by persons with dual (multiple) citizenship and their participation in the public life of the state. The national legislative definition of citizenship as a legal and political instrument varies across the 27 member states of the European Union: from the prohibition of dual (multiple) citizenship for all citizens to the possibility (acceptability) of bipatrides' participation in state-building. The fundamental principles of European Union law regarding this are the freedom of movement of persons, the prohibition of discrimination, the guarantee of human rights (the right to vote and the right to be elected), proportionality, and the rule of law.

The purpose of the article is to analyze and compare the legislative regulation of the option of a person with dual (multiple) citizenship (bipatrid) to be elected/appointed as a head of state/government, member of parliament/government in the member-states of the European Union, following the ethical considerations or the regulatory requirements to terminate alternative citizenship, even if it is acquired at birth, in advance of election or appointment to office.

The possession of dual (multiple) citizenship by a person who exercises the right to vote, represents the state in the international arena, has access to power, state security, secrets and treasury, creates

unprecedented challenges for the rule of law, objectifies the fragility of the citizenship matrix in relation to national identity and constitutional patriotism, creates a dilemma regarding the person's loyalty to all and each state of citizenship.

Given Ukraine's declared Eurocentricity, the political and legal concept of citizenship clearly requires legislative clarity on the determination of dual (multiple) citizenship and on the number, timing, and modes of acquiring citizenship.

KEYWORDS: dual (multiple) citizenship; allegiance; identity; citizenship; right to vote; right to be elected; freedom of movement of persons; European Union.

Головатий Сергій. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. К. : Наш Формат, 2024. xiv, 1016 с. : іл. (XXXII).

Ця книга – про українську правничу мову, яка зазнала глибокого змосковщення, особливо від кінця 20-х років XX ст. за тотальної совєтизації всіх сфер життя українців. За десятиліття інтенсивних трансформацій з української мови витіснено базові елементи *правний* і *правничий*, натомість накинута росіянізм-калька правовий, а в слові *право* начисто стерто його первинний серцевинний смисл – *ідеал справедливого*. Совєтизація поняття «право» через нашарування на нього ідеології «червоного», «революційного» та «радянського» спричинила спотворення смислів і знищення сутності ключових понять і явищ у царині права, що їх в українській мові досі позначають за московськими моделями як *правова держава*, *правовий закон*, *правова норма*, *правова система*, *правова наука*, *правова позиція* тощо.

Такі перенесення в українську правничу мову чужих, непитомих елементів, усталених словосполук зі спотвореними смислами ключових понять унеможливлювали точний переклад українською мовою актів міжнародного права, спеціальних юридичних текстів з англійської, німецької та інших мов, зробили непридатними для професійного використання тлумачні й перекладні словники.

Книга повертає до спадщини українських правників і мовознавців 20–30-х років XX ст., чий внесок у формування української наукової термінології, зокрема і з ділянки правництва, об'єктивно й гідно ще не поціновано.

Провідне завдання розвитку української правничої мови, наукової термінології правознавства – очищення їх від московського і совєтського спотворень, вироблення й використання в юридичних текстах питомих українських термінів і моделей словосполук. З цією метою автор запропонував подати в українському тлумачному словнику нове, десовєтизоване, пояснення змісту та структуру значень терміна *право*, що конче потрібне для оновлення системи української правничої термінології.

Для правників, мовознавців, перекладачів, широкого кола шанувальників української мови.

Наталія Галецька

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри права факультету права
Українського католицького університету
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9920-6217>
natalya.haletska@ucu.edu.ua

УДК: 340.14

ПРАВОВЕ ПРОТИСТОЯННЯ (LAWFARE): ДО КОНЦЕПТУАЛЬНОГО РОЗУМІННЯ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджується можливість розгляду права як інструменту в умовах російсько-української війни. Проаналізовано інструментальне праворозуміння, відповідно до якого правові норми, інститути та процеси можуть свідомо використовуватися суб'єктами для досягнення визначених цілей. Визначено переваги та ризики такого підходу, зокрема загрозу десаєралізації права та підриву принципу верховенства права. Особливу увагу приділено опису феномену “правового протистояння” або “правоборства” (lawfare) як прояву інструментального підходу до права в умовах війни. Запропоновано визначення цього поняття, окреслено його ознаки, суб'єктів та класифікації. Розглянуто практичні приклади використання правових механізмів у міжнародних та національних правових системах як засобу досягнення цілей.

Автор описує суб'єктів правового протистояння (держави, міжнародні організації, неурядові структури, бізнес, фізичні особи) та виділяє основні групи правових засобів, включаючи міжнародно-правові, національні та регіональні інструменти. Окремо сформульовано попередні рекомендації для органів державної влади та місцевого самоврядування щодо ефективної участі у правовому протистоянні, зокрема через визначення стратегічних цілей, формування мережі суб'єктів та координацію їх діяльності. Зроблено висновок, що правове протистояння є важливим елементом сучасних конфліктів і потребує системного й обережного підходу держави, зокрема в умовах російсько-української війни.

Ключові слова: інструментальне праворозуміння; правове протистояння / правоборство (lawfare); міжнародне право; правові засоби; суб'єкти права; війна.

У 2026 р. на сторінці Міжнародного Комітету Червоного Хреста з'явилась публікація “Cognitive warfare: why the human brain should not become a battlefield”, у якій висвітлювалося поняття “когнітивної війни”, що визначалась як ‘широкий спектр засобів, способів і методів, які використовуються для впливу на наші уявлення, емоції, переконання, прийняття рішень і дії через людський мозок для того, аби забезпечити стратегічну військову перевагу над супротивником’¹.

¹ P Devidal, “Cognitive warfare: why the human brain should not become a battlefield” (Humanitarian Law & Policy Blog, February 5, 2026) <<https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2026/02/05/cognitive-warfare-why-the-human-brain-should-not-become-a-battlefield>> (accessed 23.04.2026).

Відтак постає питання, чи може право виступати засобом когнітивної війни, і тут, на жаль, немає однозначної відповіді. З одного боку, це питання вже неодноразово ставилося після Другої світової війни, і у правовій доктрині однозначно утвердилась думка про те, що національне право, яке порушує права людини, може бути законом, але не правом. З іншого боку, якщо ведемо мову про міжнародне право, то ситуація зовсім інша. Так, чотириста років тому нідерландський гуманіст і юрист Гуго Гроцій отримав доручення від Об'єднаної нідерландської Ост-Індської компанії (VOC) написати захист дій адмірала Якоба ван Гемскерка щодо захоплення португальського торгового судна у Сінгапурській протоці в лютому 1603 р. У період між 1604 і 1606 рр. він написав ґрунтовний політичний і історичний трактат про війну, право на здобич і проникнення нідерландської торгівлі в Ост-Індію, дванадцятий розділ якого під назвою “Mare Liberum” (Свобода морів, 1608 р.) обґрунтовував концепцію “відкритого моря”². Саме ця концепція стала не лише підґрунтям для правомірності дій Ост-Індської компанії, а й базовою концепцією міжнародного права.

В умовах сучасної російсько-української війни рф неодноразово використовуються юридичні концепції задля обґрунтування правомірності власних дій³, наприклад, поняття “самовизначення націй і народів”. Тому характеристика цього феномену видається важливою задля пошуку способів протидії.

МЕТА СТАТТІ полягає у з'ясуванні сучасного розуміння права як інструменту переваг і загроз такого розуміння; у визначенні поняття “правове протистояння” як прояву використання права як інструменту в умовах війни, а також наданні певних рекомендацій органам державної влади та органам місцевого самоврядування для дій в умовах правового протистояння.

Стан наукової розробки щодо інструментального праворозуміння та правового протистояння в українській правничій думці почав активно формуватися після повномасштабного вторгнення. І тут варто відзначити дві важливі праці: публікації та дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії Б. Фішера “Підривні правові операції в міжнародному праві в контексті вторгнення Росії в Україну”⁴, де автор вживає поняття “правовійна”, а також організовану Інститутом держави і права імені В. М. Корецького міжнародну науково-практичну конференцію “Правоборство – використання права як зброї у війні. Правові механізми протидії російській агресії”⁵, учас-

² P Borschberg, ‘Hugo Grotius’ Theory of Trans-Oceanic Trade Regulation: Revisiting Mare Liberum (1609)’ [2005] 14 IJL Working Paper.

³ У Києві відбулося обговорення концепту правоборства як механізму протидії агресії (Юридична практика, 22.04.2026) <<https://pravo.ua/v-kyievi-vidbulosia-obhovorennia-kontseptu-pravoborstva-iak-mekhanizmu-prytydii-ahresii>> (дата звернення 27.04.2026).

⁴ B Fisher, ‘Malign Legal Operations (MALOPs) in International Law in the Context of Russia’s Invasion of Ukraine’ (PhD thesis, 2023).

⁵ Міжнародна науково-практична конференція “Правоборство – використання права як зброї у війні. Правові механізми...” (Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України) <<https://idpnan.org/international-scientific-and-practical-conference>> (дата звернення 23.04.2026).

ники якої вживають поняття “правоборство”. Загалом українська правнича думка у цій сфері перебуває у процесі формування. Іноземна література містить чимало праць, що аналізують окреслені питання з різних аспектів: можна виокремити щонайменше дві групи джерел – американські, це праці Б.-З. Таманаги, О. Кітрі та Ч. Данлапа, а також китайські⁶. У ЄС, зокрема у Франції, на урядовому рівні аналізується концепція стратегічного впливу через право⁷. Варто зауважити, що кожна країна постулює концепцію правового протистояння з огляду на власний національний інтерес, відтак є потреба у творенні нашого, українського концептуального розуміння правового протистояння в умовах російсько-української війни.

Тож у першій частині цієї статті аналізується, наскільки право може розглядатись як інструмент, і які загрози (а, можливо, і переваги) цього. У другій частині зроблена спроба охарактеризувати використання права як інструменту в умовах війни, і на позначення цього явища використовується поняття “правове протистояння”. У третій частині надаються певні попередні рекомендації для органів державної влади та органів місцевого самоврядування для дій в умовах правового протистояння.

1. Розуміння права як інструменту: чи має право на життя ця концепція?

Як слід розуміти і сприймати право? Ця дискусія щодо розуміння ролі права є, мабуть, найбільш давньою дискусією у правознавстві, що породила такі концепції праворозуміння, як позитивістська, природно-правова, соціологічна, інструменталістська та багато інших (згідно з класифікацією проф. М. Козюбри)⁸. Кожна з цих концепцій має свої переваги та хиби, як і обмеження в застосуванні. Суттєвим недоліком використання інструментального підходу є десаκραлізація права, зведення його до утилітарного інструменту досягнення цілей, чого точно не можна допустити. Зауважимо, що дискусія щодо застосування цього підходу в інших сферах суспільних відносин потребує глибокого дослідження та лежить поза межами цього дослідження.

Основні постулати інструменталізму сформулював американський філософ Дж. Дьюї⁹, його погляди отримали поширення у науці права також. Зокрема, у США інструментальне розуміння до права є практичним підходом, що застосовується в судовій системі та викладається в університетах. Так, проф. Таманага стверджує, що

⁶ Cong Wen Sheng, *100 cases of legal battle: the classic case analysis* (PLA Publishing House 2004); D Cheng, ‘Winning without fighting: Chinese legal warfare’ (The Heritage Foundation, May 21, 2012) <<https://www.heritage.org/asia/report/winning-without-fighting-chinese-legal-warfare>> (accessed 23.04.2026).

⁷ Stratégie d’influence par le droit: Stratégie de la France 2023–2028 <<https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/le-ministere/publications-programmes-et-documentation-institutionnelle/publications/documents-institutionnels/strategie-d-influence-par-le-droit>> (accessed 23.04.2026).

⁸ М Козюбра (ред.), *Загальна теорія права: підручник* (Баїте 2015) 392.

⁹ Дж Д’юї, *Демократія і освіта* (пер. з англ. М Олійник, І Босак, Г Пехник, Літопис 2003) 294.

інструментальний погляд на право означає, що право – яке охоплює правові норми, правові інститути та правові процеси – свідомо розглядається людьми та групами як інструмент або засіб для досягнення цілей. Перелік можливих цілей є відкритим і безмежним, починаючи від особистих (збагачення, переслідування або просування по службі) до ідеологічних (просування справи) та соціальних цілей, таких як максимізація соціального добробуту або пошук балансу конкуруючих інтересів¹⁰.

При цьому проф. Таманага зазначає про ризики такого підходу для верховенства права, а саме 'крах фундаментальних правових обмежень, які вимагали від закону відповідності праву, та погіршення віри в суспільне благо <...>. Зниження обов'язкової якості правових норм та поширення сумнівів щодо судової об'єктивності'¹¹. У своїй праці проф. Таманага вказує, що інструментальна теорія права настільки глибоко проникла у правотворчість і правозастосування, що навіть змінила підходи до викладання у американських університетах. Проте, як буде проаналізовано нижче, проф. Кітрі вказує, що такий підхід був притаманний лише для національного права, водночас не до кінця використовувався в міжнародному праві.

Інструментальний підхід до права, особливо міжнародного права, отримав значний розвиток у тоталітарних державах, зокрема Китайській Народній Республіці (далі – КНР) та рф. Аналіз підходів цих держав до праворозуміння є важливим з огляду на російсько-українську війну. Можна вести мову про дві групи джерел, які аналізують підходи до праворозуміння в Китаї, зокрема, це китайські та американські джерела. Серед китайських джерел можна виділити *Analysis of 100 Cases of Legal Warfare*, авторства Cong Wensheng¹², якого немає в перекладі українською. Американські джерела, які описують підходи КНР до праворозуміння¹³, вказують на те, що інструментальний підхід до праворозуміння, особливо щодо міжнародного права, є однією зі складових засобів ведення війни, тобто застосовується разом із іншими засобами ведення війни. Проф. Кітрі докладно аналізує приклади інструментального підходу КНР до праворозуміння міжнародного права, зокрема, щодо поширення суверенітету на виключну (морську) економічну зону, на повітряний простір тощо. У державі-агресорі росії такий підхід теж отримав відображення ще у працях радянського вченого С. Алексєєва і остаточно закріпився вже у сучасній рф¹⁴. Можливо, і можна виокремити якісь відмінності між підходами КНР і росії на національному рівні, проте

¹⁰ B Z Tamanaha, *Law as a Means to an End: Threat to the Rule of Law* (Cambridge University Press 2006) 6 <https://doi.org/10.1017/CBO9780511511073>.

¹¹ Tamanaha (n 10) 8.

¹² Cong Wen Sheng (n 6).

¹³ Cheng (n 6); C Smith, 'Chinese Lawfare in Conflict: The Threat to U.S. Operations' [2025] 16(1) *Harvard National Security Journal* 146–194.

¹⁴ M Popova, 'Putin-Style "Rule of Law" & the Prospects for Change' [Spring 2017] *Dædalus. Journal of the American Academy of Arts & Sciences* 64–75.

на міжнародному рівні їх не існує, про що навіть свідчать дві спільні декларації щодо розуміння міжнародного права 2016 р. і 2025 р. відповідно¹⁵.

У працях українських науковців згадується доробок і американських вчених, і радянсько-російських. Окремо слід згадати про потребовий підхід проф. П. Рабіновича, який хоча й містить деякі елементи інструментального, а саме право розглядається як інструмент реалізації потреб, все ж, на нашу думку, є відмінним підходом від інструментального праворозуміння¹⁶. Так, інструментальний підхід, на відміну від потребового, не дає відповіді на питання, хто визначає цілі, інструментом досягнення яких є право. Пізніше окремі елементи інструментального підходу в контексті правових підпривних операцій було розкрито у працях аспіранта НаУКМА Б. Фішера. Так, Фішер вказує на наявність концепції юридичної стійкості¹⁷ і підкреслює, що ця концепція не є притаманною ні Китаю, ні росії, пояснюючи це необхідністю застосовувати право лише з метою нападу¹⁸.

Незважаючи на розмаїття висновків учених, пропонується взяти за основу визначення проф. Таманаги про те, що інструментальну теорію права можна визначити так: “правові норми, правові інститути та правові процеси свідомо розглядаються людьми та групами як інструмент або засіб для досягнення цілей”, із вказівкою проф. Кітрі на семантичну нейтральність значення цього поняття. Отже, у багатьох державах є прояви інструментального розуміння права, хоча й глибше дослідження з цієї тематики все ще попереду.

2. Правове протистояння (lawfare)

*як прояв інструментального праворозуміння в умовах війни:
поняття і види*

Інструментальне праворозуміння можна застосовувати як в умовах мирного часу, так і в умовах війни, хоча, мабуть, підходи все-таки різнитимуться. Проявом інструментального підходу в умовах війни є концепція правового протистояння, або ж lawfare. Також в українській правничій доктрині починає використовуватися концепція “правоборства”¹⁹. Для зручності розглядатимемо поняття “правоборство”, “правове протистояння” і “правовійна” принаймні як синонімічні. Як видається, правове протистояння є проявом інструментального праворозуміння з огляду на таке. Як практичні прояви цього явища можна розглядати: маніпулятивне використання росією кон-

¹⁵ C Valenzuela-Bock, ‘Russia and China Issue Joint Declaration on Promotion and Principles of International Law’ (American Society of International Law, July 20, 2016) <<https://www.asil.org/blogs/russia-and-china-issue-joint-declaration-promotion-and-principles-international-law-june-25>> (accessed 23.04.2026).

¹⁶ П Рабінович, ‘Потребовий підхід – безальтернативний інструмент виявлення соціальної сутності права і держави’ [2009] 8 Наукові праці Одеської національної юридичної академії 45–53.

¹⁷ A Sari, ‘Legal resilience in an era of grey zone conflicts and hybrid threats’ [2020] 33(6) Cambridge Review of International Affairs 846–867 <https://doi.org/10.1080/09557571.2020.1752147>.

¹⁸ Fisher (n 4).

¹⁹ Міжнародна науково-практична конференція «Правоборство – використання права як зброї у війні. Правові механізми...» (n 5).

цепції самовизначення народів задля ведення війни з Україною, маніпулятивне використання безпекових винятків (стаття XX ГАТТ²⁰ 1994 р.) під час вирішення суперечок у рамках СОТ) тощо. Тож важливість концептуалізації поняття “правове протистояння” є самоочевидною.

Насамперед варто надати визначення термінології, адже відповідник англomовного поняття “lawfare” поняття “правове протистояння” як таке відсутнє в доктрині українського права. У англomовній (і насамперед американській) літературі класичним визначенням цього поняття вважається визначення ген. Ч. Данлапа на позначення

використання права як засобу досягнення того, що в іншому випадку потребувало б застосування традиційної військової сили. Це свого роду приклад того, що китайський стратег Сунь-цзи міг би назвати “вищою досконалістю” війни, метою якої є придушення “опору ворога без бою”. Однак найчастіше це буде лише однією частиною більшої стратегії, яка, ймовірно, може включати кінетичну (смертельну) та інші традиційні військові можливості²¹.

У своїй пізнішій праці проф. О. Кітрі погодився зі згаданим вище визначенням, зазначаючи, що це поняття слід сприймати нейтрально, адже воно може використовуватись також і як оборонна стратегія²². У французькій літературі використовується поняття “юридична війна”, “стратегічне використання права” як синонімічне до поняття “lawfare”²³.

В українській правовій науці варто відзначити наукові праці з цього питання Б. Фішера²⁴, у яких на позначення концепції “lawfare” пропонується поняття “правовійна”, а на позначення поняття “malign legal operations” (MALOPs) – “правові підривні операції”. Б. Фішер також вказує на недосконалість поняття “lawfare”, оскільки воно містить протиставлення всередині і не може використовуватись нейтрально, а розмежування на легітимне та нелегітимне “lawfare” може дати підстави для розмивання легітимності²⁵.

Хоча ресурс і не академічний, але точно відображає “звичайне” розуміння поняття – в українському сегменті Вікіпедії пропонується поняття “правове протистояння”²⁶. Як видається, саме поняття “правове протистояння” є найудалішим відповідником поняття “lawfare”, оскільки воно є достатньо

²⁰ Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#Text> (дата звернення 23.04.2026).

²¹ C Dunlap, ‘Lawfare 101: A Primer’ [2017] 97 Military Review 8–17.

²² O F Kittrie, *Lawfare: Law as a Weapon of War* (Oxford University Press 2016) 416 <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190263577.001.0001>.

²³ É Jean-Bouchard, ‘Droits et Démocratie – L’inquiétante pratique du lawfare au Canada’ (Le Devoir, 4 février 2010) <<https://www.ledevoir.com/opinion/idees/282358/droits-et-democratie-l-inquietante-pratique-du-lawfare-au-canada>> (accessed 23.04.2026).

²⁴ Fisher (n 4).

²⁵ B Fisher, ‘The origins of “lawfare” and the exploitation of public international law’ Наукові записки НаУК-МА. Юридичні науки [2023] 11 100–107 <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2023.11.100-107>.

²⁶ Російсько-українське правове протистояння (Wikipedia) <https://uk.wikipedia.org/wiki/Російсько-українське_правове_протистояння> (дата звернення 23.04.2026).

широким, тобто охоплює як дії під час війни, так до і після, не містить негативного забарвлення.

Варто зауважити, що очікуваним, але не обов'язковим результатом правового протистояння є правовий спір. Підсумовуючи, правове протистояння є одним із проявів інструментального праворозуміння, але рівноцінно проявом інструменталізму може бути й правова гармонія – тобто антипод до правового протистояння, інакше кажучи, за допомогою правових засобів досягнення певних цілей, які не суперечитимуть цілям будь-якої іншої групи.

Тож видається, правове протистояння та інструментальне праворозуміння співвідносяться як частина і ціле. Пропонується визначити правове протистояння як правові засоби, що свідомо розглядаються суб'єктами протистояння як інструмент або засіб для досягнення певної мети. Тому визначальними ознаками правового протистояння є такі.

Наявність мети. Мета може бути як коротко-, так і довгостроковою, як артикульованою, так і неписаною, але мають бути чіткі докази її наявності. Водночас така мета має бути небажаною до настання для іншої сторони правового протистояння.

Мета має бути усвідомлена. Дуже важливо звернути увагу на суб'єктивний характер такої мети. Інакше кажучи, суб'єкт правового протистояння має діяти усвідомлено, тобто розуміти наслідки власних дій і бажати їх настання (аналог умислу в національному праві). Адже в мінливому світі навіть найкращі договори та акти можуть мати непередбачувані наслідки. Відтак, якщо негативні чи будь-які інші наслідки є непередбачуваним результатом, то навряд чи можна вести мову про наявність правового протистояння.

Для досягнення мети використовуються саме правові засоби. У разі використання інших засобів, наприклад інформаційних, дипломатичних, соціальних, не можемо говорити саме про правове протистояння. Погоджуючись з генералом Ч. Данлапом, сюди можна включати правові норми, правові інститути та правові процеси.

Суб'єкти правового протистояння. У пропонованому визначенні відсутні сторони (суб'єкти) правового протистояння, оскільки коло суб'єктів визначається метою і природою самого протистояння (внутрішньодержавне або міжнародне). У разі формалізованого протистояння можна вести мову про наявність сторін протистояння, наприклад, у російсько-українській війні сторонами є Україна та росія. Проте коло суб'єктів, які підтримуватимуть своїми діями кожну зі сторін, буде динамічним і не обмежуватиметься суб'єктами публічного і приватного права цієї сторони, а включатиме і міжнародні урядові, неурядові та комерційні організації тощо. Наприклад, міжнародна комерційна організація (група компаній McDonalds) може продовжувати свою діяльність і сплату податків у обох сторонах протистояння.

Найбільш складним, але водночас найбільш цікавим для дослідження є неформалізовані протистояння, сторони яких невідомі, відтак коло суб'єктів на боці кожної зі сторін найбільш розмите. Але саме такі дослідження уможливають здійснювати прогнози щодо майбутніх протистоянь, уникати або мінімізувати їх наслідки, наприклад, у американській літературі останні роки активно обговорюється американо-китайське протистояння, незважаючи на відсутність формального протистояння. Відтак пропонується до розгляду така класифікація суб'єктів правового протистояння:

а) міжнародні урядові організації або об'єднання держав без створення організації. Навіть рекомендаційні висновки міжнародних організацій можуть мати значущий вплив, наприклад Дорадчий висновок Міжнародного суду ООН Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory²⁷ став важливою віхою для Палестини в обґрунтуванні власних інтересів;

б) міжнародні неурядові організації або об'єднання національних громадських організацій без створення міжнародної неурядової організації. Проф. О. Кітрі обґрунтовує, що дуже часто саме неурядові організації виступають позивачами в судових процесах проти урядів або ж починають різноманітні ініціативи для підтримки однієї зі сторін протистояння²⁸. У той же час варто зауважити, що це найбільш чутлива і складна тема для дослідження, адже велика кількість неурядових організацій мають власну соціально важливу мету;

в) міжнародні комерційні організації або транснаціональні компанії. Це один із найскладніших суб'єктів правового протистояння, адже його інтерес (окрім виробників військових товарів і товарів подвійного призначення) полягає у припиненні протистояння незалежно від результату, тому його інтереси складно визначити. Дуже часто сукупний інтерес цих суб'єктів визначатиметься інтересами держави, що є центром життєвих інтересів кінцевих власників / бенефіціарів. Тобто, якщо власники міжнародної компанії є українцями і постійно проживають в Україні, то, ймовірно, підтримають Україну. Такі суб'єкти мають одну вразливість, прибуток, іншими словами, вони підтримають ту сторону у протистоянні, яка позитивно або принаймні менш негативно впливатиме на їхню прибутковість. Відтак, як слушно зазначає проф. О. Кітрі, судові позови проти міжнародних компаній, хоча можуть і не увінчатися успіхом, проте є ефективними, адже створюють негативну рекламу²⁹;

г) суб'єкти публічного права будь-якої держави (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні і комунальні підприємства, установи, організації). Такі органи, як правило, підтримують ту сторону протисто-

²⁷ International Court of Justice. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory <<https://www.icj-cij.org/case/131>> (accessed 23.04.2026).

²⁸ Kittrie (n 22).

²⁹ Ibid.

яння, представником якої вони є. Винятком можуть слугувати лише кілька ситуацій. По-перше, це т. зв. незалежні органи або саморегульвні організації, які можуть мати окремі, власні цілі. Іншим винятком є органи місцевого самоврядування, які представляють території чи регіони, що мають відмінний погляд від центральної влади щодо управління територією. І власні перелічені вище суб'єкти є найбільш вразливими до впливу іншої сторони протистояння;

д) *суб'єкти приватного права будь-якої держави (підприємства, установи, організації), зокрема й незаконні (мілітарні та парамілітарні угруповання)*. На відміну від міжнародних неурядових або комерційних організацій такі суб'єкти не мають іноземного елементу, відтак, за загальним правилом, мали б підтримувати сторону протистояння, на території якої вони знаходяться. У разі міждержавного протистояння кожна зі сторін зацікавлена у тому, щоб ці суб'єкти ставали міжнародними і таким чином поширювали свій вплив: підприємства відкривали іноземні офіси, громадські організації мережувалися із відповідними організаціями за кордоном задля промоції цілей відповідної сторони правового протистояння. Варто також зазначити, що ці суб'єкти можуть бути активними учасниками правового протистояння у сфері міжнародної торгівлі шляхом участі в таких ініціативах, як бойкот товарів ворога або ж заклик купувати національні товари. Наприклад, ініціатива BDS (boycott, divestment, sanctions) ініціює позови проти приватних компаній, які здійснюють операції із однією зі сторін протистояння³⁰;

е) *фізичні особи, особливо науковці, або люди зі значним впливом (блогери, музиканти, волонтери)*. У правовому протистоянні фізичні особи можуть відігравати особливу роль, і серед цих осіб варто відзначити дві групи – правників – які творять нові вчення (наприклад, Гуго Гроцій з концепцією відкритого моря, що дала змогу голландцям збільшити прибутки від морської торгівлі, Рафал Лемкін із концепцією геноциду); впливові діячі – музиканти, блогери, актори, спортсмени, які з допомогою інформаційних технологій, поширюючи інформацію та висловлюючи власну думку щодо подій і явищ, фактично творять недержавні соціальні стандарти. Інакше кажучи, якщо перша група осіб, це творці ідей, то друга – це їх транслятори або ж поширювачі. Насамкінець, варто зауважити, що фізичні особи є основою усіх перелічених організацій і їхня підтримка діяльності кожного суб'єкта є критично необхідною. Наприклад, несхвалення працівниками міжнародної комерційної організації якихось підходів може призвести до їх зміни. Так, після закликів працівників Amazon, зокрема як відповідь на протест понад

³⁰ From Antwerp to Ashkelon: No Harbour for Genocide (BDS Freedom Justice Equality 03.07.2025) <<https://bdsmovement.net/news/antwerp-ashkelon-no-harbour-genocide>> (accessed 23.04.2026).

1500 осіб³¹, компанія запровадила кліматичну політику “Climate Pledge”, визначивши за мету стати вуглецево нейтральною до 2040 р.³²

Правове протистояння поділяється на різновиди за такими критеріями: залежно від статусу: офіційне (наприклад, війна) і неофіційне (усі випадки, коли одна зі сторін вживає захід, який прямо не стосується іншої сторони, але непрямо на неї впливає); залежно від суб'єкта: а) міждержавне (наприклад, російсько-українська війна); б) внутрішньодержавне (прийняття закону, який надає переваги певній категорії суб'єктів); залежно від об'єкта – правове протистояння може бути загальним (тобто стосуватися всіх об'єктів) або ж спеціальним (стосуватися окремих категорій об'єктів), а саме: товарів, послуг, землі як особливого об'єкта, інтелектуальної власності або інших нематеріальних (духовних) об'єктів. Це дослідження побудоване за критерієм об'єкта.

Цікавою є класифікація проф. О. Кітрі, де він наводить такі види правового протистояння залежно від застосованих засобів і правових систем: а) міжнародні засоби, застосовані в міжнародній правовій системі; б) міжнародні засоби, застосовані в національній правовій системі; в) національні засоби, застосовані в національній правовій системі, та г) регіональні засоби, застосовні органами місцевого самоврядування.

До першої групи пропонується відносити:

створення нового міжнародного права, спрямованого на те, щоб поставити супротивника в невідгідне становище; переосмислення (тлумачення) чинного міжнародного права таким чином, щоб поставити супротивника в невідгідне становище; ініціювання кримінальних переслідувань за міжнародним правом у міжнародних трибуналах; використання міжнародного права для проведення нав'язливих і тривалих розслідувань міжнародними організаціями; ініціювання голосування в міжнародних організаціях, спрямованих на те, щоб поставити супротивника в невідгідне становище; отримання консультативних висновків з міжнародного права на міжнародних форумах³³.

Як приклад використання міжнародного права для проведення нав'язливих і тривалих розслідувань міжнародними організаціями проф. О. Кітрі наводить

Рух BDS (бойкоти, позбавлення від інвестицій та санкції), який спричинив сімнадцятимісячне розслідування уряду Великої Британії щодо G4S, британського постачальника технологій безпеки Ізраїлю. У скарзі BDS стверджувалося, що G4S сприяла ймовірним воєнним злочинам Ізраїлю, порушуючи керівні принципи, видані Ор-

³¹ A Selyukh, ‘Amazon Makes “Climate Pledge” As Workers Plan Walkout’ (NPR September 19, 2019) <<https://www.npr.org/2019/09/19/762336929/amazon-makes-climate-pledge-as-workers-plan-walkout>> (accessed 23.04.2026).

³² L. Rosenblatt, ‘Five years into Amazon’s Climate Pledge, workers challenge its progress’ (TechXplore, July 17, 2024) <<https://techxplore.com/news/2024-07-years-amazon-climate-pledge-workers.html>> (accessed 23.04.2026).

³³ Kittrie (n 22) 12–14.

ганізацією економічного співробітництва та розвитку. Розслідування сприяло оголошенню G4S про її відмову від майбутньої діяльності в Ізраїлі³⁴.

До другої групи віднесено такі засоби:

використання міжнародного права як підстави для переслідування посадовців третіх країн за принципом “універсальної юрисдикції” в національних судах за ймовірні воєнні злочини; використання міжнародного права як підстави для кримінального переслідування вітчизняних компаній у національних судах за ймовірні воєнні злочини; використання міжнародного права для захисту від кримінального переслідування в національних судах³⁵.

Прикладом далекосяжних і відчутних наслідків може слугувати ситуація, коли

Палестинська неурядова організація ініціювала нідерландське кримінальне розслідування проти нідерландської компанії Riwal за воєнні злочини, нібито скоєні шляхом здавання Riwal в оренду Ізраїлю на шістнадцять днів обладнання, яке Ізраїль використовував для будівництва розділового паркану та поселень на Західному березі річки Йордан. У скарзі містилося посилання на консультативний висновок Міжнародного суду ООН про те, що паркан та поселення порушують міжнародне право. Розслідування тривало три роки, включало обшуки нідерландської поліції в штаб-квартирі Riwal та будинках посадовців і завершилося без судового переслідування лише після того, як Riwal припинила всю діяльність у будь-якому місці Ізраїлю³⁶.

До третьої групи віднесені заходи в рамках національної правової системи, а саме:

створення нових національних законів, спрямованих на те, щоб поставити іноземних постачальників стратегічної продукції перед вибором між власним ринком і ринком супротивника; створення нових національних законів, що уможливають подавати позови проти терористичних груп, їхніх пособників і держав-спонсорів; дії в рамках національного законодавства, окрім прийняття нових законів (наприклад, надсилання запитів, проведення розслідувань тощо); кримінальне переслідування національних урядів та організацій, що фінансують терористичні групи; кримінальні або цивільні дії національних урядів проти банків, які надають фінансові послуги державам-спонсорам тероризму або терористичним групам; національні процедури видачі дозволів; цивільні позови, що притягують держави – спонсори тероризму до відповідальності за терористичні акти проти цивільного населення або військовослужбовців; цивільні позови, що притягують організації та осіб, які фінансують іноземні терористичні групи, до відповідальності за терористичні акти цих груп; цивільні позови проти транснаціональних компаній за їхню діяльність у третіх країнах; неурядові організації, що “викривають і ганьблять” компанії за порушення національного законодавства³⁷.

³⁴ Ibid 13.

³⁵ Ibid 14–15.

³⁶ Ibid 14.

³⁷ Ibid 15–16.

Сюди ж, на нашу думку, варто віднести екстериторіальну дію національних законодавчих актів однієї країни чи кількох, оскільки такі акти можуть чинити нерівномірний вплив на всі держави, навіть якщо і проголошують формальну рівність.

Як приклад цивільного позову проф. О. Кітрі наводить ситуацію, коли

організація Шурат Ха-Дін (Shurat HaDin) погрожувала, що морські страхові компанії будуть притягнуті до відповідальності в судах США за терористичні акти ХАМАС, якщо вони нададуть матеріальну підтримку ХАМАС, страхуючи човни, що відпливають з Греції для прориву блокади Гази <...> страховики відкликали своє покриття, і флотилії було заборонено відплисти³⁸.

До четвертої групи, а саме регіональних засобів, які застосовуються органами місцевого самоврядування, можна віднести такі: 'регіональні нормативно-правові акти, регіональні правозастосовні акти, регіональні акти щодо банків, які надають фінансові послуги державам – спонсорам тероризму або терористичним групам'³⁹. Прикладом такого заходу наводиться ситуація, коли 'Губернатор Міннесоти Тім Поленті погрожував заблокувати державні субсидії на інфраструктуру та, можливо, навіть дозволи на будівництво, якщо Essar, потенційний інвестор у Міннесоті, не відмовиться від інвестування 5 мільярдів доларів у будівництво нафтопереробного заводу в Ірані. Essar негайно відмовилася від іранських інвестицій'⁴⁰. Варто зауважити, що регіональні заходи є потужним засобом впливу в державах з федеративною формою державного устрою.

Підсумовуючи, у рамках цього дослідження правове протистояння – правові засоби, які свідомо розглядаються суб'єктами протистояння як інструмент або засіб для досягнення певної мети. До суб'єктів правового протистояння пропонується віднести: міжнародні урядові організації або об'єднання держав без створення організації; міжнародні неурядові організації або об'єднання національних громадських організацій без створення міжнародної неурядової організації; міжнародні комерційні організації або транснаціональні компанії; суб'єкти публічного права будь-якої держави (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні і комунальні підприємства, установи, організації); суб'єкти приватного права будь-якої держави (підприємства, установи, організації), у тому числі незаконні (мілітарні та парамілітарні угруповання); фізичні особи, особливо науковці, або люди зі значним впливом (блогери, музиканти, волонтери). Також пропонується розмежовувати чотири групи засобів правового протистояння: 1) створення нового міжнародного права; 2) використання чинного міжнародного права; 3) використання націо-

³⁸ Ibid 16.

³⁹ Ibid 17.

⁴⁰ Ibid 17.

нально-правових засобів; 4) використання регіональних засобів (дії та акти органів місцевого самоврядування).

3. Правове протистояння:

загальні рекомендації для уряду та органів місцевого самоврядування

Насамперед варто зробити важливе ціннісне застереження, а саме, як слушно зазначає проф. Таманага, концепція правового протистояння може призвести до десакралізації права і є загрозою концепції правовладдя, адже яку владу може мати право, яке є чийсь інструментом. І це питання потребує окремого дослідження з філософсько-правового погляду. З іншого боку, в умовах російсько-української війни використання права як інструменту є критично необхідним задля підвищення власної обороноздатності. Відтак, мабуть, доцільним є розмежування випадків використання концепції правового протистояння задля нападу і задля захисту. І, власне, для України використання засобів правового протистояння задля захисту є обґрунтованим і доцільним.

В умовах правового протистояння як елементу російсько-української війни важливо виробити належну стратегію втілення правових засобів, що складається як із організаційних, так і із сутнісних заходів. Тут вважаємо за доцільне навести короткий перелік організаційних заходів, без яких неможливе ефективне втілення сутнісних заходів. Звичайно, цей перелік слугує лише загальною рамкою для маркування майбутніх досліджень з цієї тематики. У літературі це питання вже було предметом дослідження, тому пропонуємо навести перелік рекомендацій, що надавалися науковцями. Так, Ден Ченг (Dean Cheng), дослідник The Heritage Foundation, пропонує такі заходи: 'включити контрзаходи щодо ведення правової війни до оперативного планування та навчання США <...> Навчити американських військових експертів з права краще ознайомитися з іноземними військово-правовими системами <...> Вирішити питання правової сумісності з союзними та дружніми силами'⁴¹.

Проф. О. Кітрі суголосно наголошує на необхідності осмисленого підходу в застосуванні засобів правового протистояння з огляду на 'збільшення кількості та охоплення міжнародних законів і трибуналів, зростання неурядових організацій, що зосереджені на праві збройних конфліктів та пов'язаних з ним питаннях, революцію в інформаційних технологіях та розвиток глобалізації та, як наслідок, економічної взаємозалежності'⁴² і наводить перелік питань, які б мали наштовхнути уряд США на вироблення політики щодо засобів правового протистояння⁴³.

⁴¹ Cheng (n 6).

⁴² Kittrie (n 22) 40.

⁴³ Kittrie (n 22) 39–40.

Б. Фішер у своєму дослідженні вже правових підривних операцій (це поняття вживається як більш вдале порівняно з поняттям “lawfare”) у рамках російсько-української війни пропонує такі заходи проти підривних операцій у рамках трьох етапів:

Етап ідентифікації включає: 1) підвищення рівня грамотності MALOP; 2) збір та обмін розвідувальними даними MALOP; та 3) операціоналізацію правової сфери та її операторів. Етап порушення процесу охоплює: 1) інтегровані стратегічні судові позови; 2) боротьбу з дилемою судового провадження; 3) висвітлення MALOP; та 4) підвищення підзвітності. Нарешті, захисний етап передбачає: 1) розвиток правової стійкості та стримуючої позиції; 2) формування “червоних команд” та воєнні ігри; та 3) усунення прогалин, лазівок та вразливостей⁴⁴.

Тож можна підсумувати, що, незважаючи на розмаїття поглядів, кожен з авторів звертає увагу на необхідність саме держави в особі як центральної (уряд, органи виконавчої влади), так і місцевої влади (органи місцевого самоврядування) діяти, використовуючи засоби правового протистояння. Україна частково розпочала роботу в цьому напрямі. Так, як зауважує Б. Фішер, у 2020 р. Міністерство юстиції України запустило новий вебсайт за адресою www.lawfare.gov.ua⁴⁵, присвячений “правовому протистоянню з Російською Федерацією”. За даними Міністерства юстиції,

правовий фронт є непомітним, але надзвичайно важливим. Його ключовою особливістю є відсутність помітної диспропорції у вазі з ворогом. Він не підлягає угодам про розподіл сил. Де немає зброї, там є міжнародне право, санкції та трибунал... Ми переходимо від часом хаотичної ad hoc тактики до добре продуманого, всебічного та скоординованого правового захисту наших прав та інтересів⁴⁶.

Мабуть, варто погодитись з Фішером у тому, що доцільно зосередитись на протидії російським підривним правовим операціям, ніж описувати усі дії у правовій сфері⁴⁷. Зауважимо, що певні кроки в цьому напрямі були зроблені, а саме Указ Президента України 203/2020 від 26 травня 2020 р. містив таке завдання ‘утворення та забезпечення функціонування Центру передового досвіду захисту цивільного населення під час збройного конфлікту та протидії гібридній агресії правовими засобами’⁴⁸. Тож, хоча Україна і має певний досвід роботи з російським правовим протистоянням, все ж варто підвищити організаційну спроможність цієї роботи.

Відтак можна запропонувати усі заходи із правового протистояння розподілити на три групи: підготовчі заходи, реалізація, підтримання ре-

⁴⁴ Fisher (n 4) 154–155.

⁴⁵ Станом на час написання цього дослідження доступу до вебсайту не було.

⁴⁶ Fisher (n 4) 162–163.

⁴⁷ Ibid 164.

⁴⁸ Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2020 рік, затв. Указом Президента України від 26 травня 2020 р. № 203/2020 С. 73 <https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/00/92/65/9d91df3bf88dcae15db059c69a2dbabf_1590505364.pdf> (дата звернення 23.04.2026).

зультату. Тут зосередимо увагу саме на підготовчих заходах, адже реалізація і підтримання результату залежать від змісту правового засобу. Варто зауважити, що така діяльність мала би здійснюватись неопублічно, а публічними можуть бути лише деякі її прояви. Тож підготовчий етап мав би охоплювати такі типи заходів.

Формування власної мети і виявлення чужих цілей. На цьому етапі доцільно чітко окреслити бажаний результат у конкретній сфері. При цьому також важливо моніторити поставлені цілі та застосовні правові засоби противником. Так, як слушно зазначає Б. Фішер, ‘ревізійні виступи Росії та Китаю на міжнародних конференціях слід ретельно проаналізувати, щоб визначити найактуальніші правові наративи’⁴⁹. На жаль, змушені погодитись, що ‘необхідно прийняти універсальне розуміння того, що право, особливо міжнародне публічне право, є не лише інструментом міждержавного конфлікту, а й операційною сферою, за яку ведеться боротьба як за частину території’⁵⁰.

Формування мережі суб’єктів, які беруть участь у правовому протистоянні (скорочення мережі аналогічних суб’єктів ворога). З переліку видів правового протистояння очевидно, що в ньому беруть участь як держави і міжнародні організації, так і внутрішньодержавні суб’єкти, як суб’єкти публічного права, так і суб’єкти приватного права. Відтак формування і розширення кола таких суб’єктів є стратегічним завданням.

Розпочати цей процес можна із пошуку і формування науковців, які будуть готові до розроблення доктрин і правових вчень, які сприяли б притягненню РФ до відповідальності. До таких прикладів можна віднести вже згадувану концепцію відкритого моря Гроція, китайську концепцію щодо суверенітету над спеціальною (виключною) морською економічною зоною – 200 км від берега, а також суверенітету в космосі⁵¹. Як видається, в Україні має бути мережа науковців, які б створювали ідейне тло для наступних потуг на рівні договорів і судових процесів. Університети, громадянське суспільство можуть долучитись до цієї ініціативи. Приклад такої ідеї: не порушність транзитних шляхів, які забезпечують харчові ланцюги в світі (забезпечення продовольчої безпеки). Іншою цікавою ідеєю для розвитку може бути дослідження потенційного обсягу каральних збитків (punitive damages), які можуть бути стягнуті з РФ.

Не менш цікавим суб’єктом є громадські організації та їх міжнародні мережі, що можуть бути позивачами у третіх державах, використовуючи концепцію універсальної юрисдикції в національних правових системах. Важливо мати мережу “прихильних” адвокатів або ж юридичних фірм, які супроводжуватимуть ці процеси, рівноцінно як і мережу серед неурядового

⁴⁹ Fisher (n 4) 157.

⁵⁰ Ibid 158.

⁵¹ Ibid 165–169.

правничого середовища, яка б реалізовувала ці ідеї⁵². У 2002 і 2005 рр. були спроби ініціювати ордери на арешт проти ізраїльських високопосадовців, що змусило їх скасувати візит у цю державу. Хоча більш значущі досягнення були в частині судових проваджень: наприклад, палестинські ГО подавали позов проти компанії Caterpillar, що виробляла бульдозери. І хоча спір було програно, все ж компанія зазнала репутаційних втрат. Подібні спори розглядались у Франції та Нідерландах. Фінальним результатом таких справ було те, що компанії відмовлялись від своїх контрактів з Ізраїлем⁵³. Інший приклад: палестинська ГО, покликаючись на Керівні принципи ОБСЄ для транснаціональних компаній, змусила британську компанію G4S, що надавала ПЗ для в'язниць Ізраїлю, припинити цю співпрацю. При цьому національний контактний пункт ОБСЄ у Великій Британії підтримував позицію G4S, проте все ж компанія вирішила уникати ризиків⁵⁴. Подібні приклади з'явилися уже і в контексті російсько-української війни, а саме подані позови проти компаній Intel та AMD щодо використання чіпів у російському озброєнні⁵⁵.

Окремим важливим суб'єктом є *органи місцевого самоврядування*, які в силу наданих повноважень також можуть долучитись до правового протистояння. Органи місцевого самоврядування, наприклад, під час публічних закупівель або прийняття інвестиційного рішення, не будуть віддавати перевагу компанії, яка прямо чи опосередковано підтримує рф.

Наприклад, міська влада Портленду у штаті Орегон, США, одностайно прийняла рішення про тимчасове припинення інвестицій у всі корпоративні цінні папери компаній Caterpillar і Wells Fargo⁵⁶. Це стало реакцією на заклик широкої коаліції активістів до міста припинити фінансові відносини з компаніями, причетними, зокрема, до порушень прав людини в Палестині. Іншим прикладом є те, як міська влада Глазго прибрала логотип зі слоганом міста перед конференцією з питань озброєнь⁵⁷. Причиною була діяльність ініціатив “Шотландія проти мілітаризму”, “Кампанія проти торгівлі зброєю” і “Шотландська національна рада”, які колективно організовували протести проти збройової конференції. Активісти закликали владу не залучати Глазго до таких проєктів⁵⁸.

⁵² З виступу Н. Галецької на конференції RD4U щодо реєстру збитків.

⁵³ Kittrie (n 22) 264–265.

⁵⁴ Kittrie (n 22) 278–279.

⁵⁵ Jef Feeley, Stephanie Baker, ‘Intel, AMD Accused of Allowing Chips in Russian Missiles’ (Bloomberg, December 10, 2025) <<https://news.bloombergtax.com/federal-contracting/intel-amd-accused-of-allowing-chips-in-russian-missiles-1?context=search&index=0>> (accessed 23.04.2026).

⁵⁶ N Barrows-Friedman, ‘Portland halts investment in Caterpillar’ (The Electronic Intifada, 5 January 2017) <<https://electronicintifada.net/blogs/nora-barrows-friedman/portland-halts-investment-caterpillar>> (accessed 23.04.2026).

⁵⁷ B Wray, ‘Glasgow City Council ditch defence industry in new ethical events policy’ (BDS Freedom Justice Equality, 28.05.2019) <<https://bdsmovement.net/news/glasgow-city-council-ditch-defence-industry-new-ethical-events-policy>> (accessed 23.04.2026).

⁵⁸ Wray (n 57).

Не останньою темою є роль транснаціональних корпорацій у протидії збройним конфліктам. Від очевидного прямого ведення бізнесу з країною-агресором до більш спірних питань, як-от непрямий бізнес, сплата податків на користь бюджету такої країни або постачання товарів першої необхідності з мотивів запобігання гуманітарній кризі. Дослідженню підлягає питання того, чи можна та які форми економічної співпраці вважати співучастю у вчиненні воєнних злочинів або актів тероризму. Також цікавим є рівень обачності компаній у виборі контрагентів, які пов'язані – напряду чи опосередковано – та межі такого юридичного аудиту (*due diligence*).

Координація діяльності суб'єктів щодо втілення змістовних заходів (протидія заходам ворога). Держава як сторона правового протистояння мала б здійснювати не лише формулювання і коригування цілей, а й координацію діяльності суб'єктів щодо втілення змістовних заходів і протидію заходам ворога. Гіпотетично таку координуючу роль мало б виконувати одне з міністерств (Міністерство юстиції або ж Міністерство закордонних справ). Безперечно, координація здійснюється і тепер, але в міру офіційної формальної діяльності держави, де інші суб'єкти не відіграють значної ролі. Їх залучення і координація сприяли б виробленню ідейного тла, на основі якого формулювалися б правила, на ґрунті яких ухвалювалися б рішення. Це б дало змогу виробити єдину позицію в усіх юридичних площинах і з кожним наступним кроком посилювати позицію України.

Підсумовуючи, виділено три групи заходів для органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на протидію заходам ворога в рамках правового протистояння.

Висновки. З'ясовано, що інструментальна теорія права має різні прояви як у доктрині, так і в практиці. Пропонується взяти за основу визначення проф. Таманаги про те, що інструментальну теорію права можна визначити як "правові норми, правові інститути та правові процеси, які свідомо розглядаються людьми та групами як інструмент або засіб для досягнення цілей", із вказівкою проф. Кітрі на семантичну нейтральність значення цього поняття. Як один із проявів інструменталізму розглядається правове протистояння – правові засоби, що свідомо розглядаються суб'єктами протистояння як інструмент або засіб для досягнення певної мети. Класифіковано суб'єктів та засоби правового протистояння, а також виділено три групи заходів для органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що спрямовані на протидію заходам ворога в рамках правового протистояння.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Cong Wen Sheng, *100 cases of legal battle: the classic case analysis* (PLA Publishing House 2004).
2. Kittrie O F, *Lawfare: Law as a Weapon of War* (Oxford University Press 2016) 416 <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190263577.001.0001>.
3. Tamanaha B Z, *Law as a Means to an End: Threat to the Rule of Law* (Cambridge University Press 2006) 6 <https://doi.org/10.1017/CBO9780511511073>.

Edited and translated books

4. Diui Dzh, *Demokratiia i osvita* (per. z anhl. M Oliinyk, I Bosak, H Pekhnyk, Litopys 2003) (in Ukrainian).
5. Koziubra M (red), *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* (Vaite 2015) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Borschberg P, 'Hugo Grotius' Theory of Trans-Oceanic Trade Regulation: Revisiting Mare Liberum (1609)' [2005] 14 IILJ Working Paper.
7. Dunlap C, 'Lawfare 101: A Primer' [2017] 97 Military Review 8–17.
8. Fisher B, 'The origins of "lawfare" and the exploitation of public international law' *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky* [2023] 11 100–107 <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2023.11.100-107>.
9. Popova M, 'Putin-Style "Rule of Law" & the Prospects for Change' [Spring 2017] *Dædalus. Journal of the American Academy of Arts & Sciences* 64–75.
10. Sari A, 'Legal resilience in an era of grey zone conflicts and hybrid threats' [2020] 33(6) *Cambridge Review of International Affairs* 846–867 <https://doi.org/10.1080/09557571.2020.1752147>.
11. Smith C, 'Chinese Lawfare in Conflict: The Threat to U.S. Operations' [2025] 16(1) *Harvard National Security Journal* 146–194.
12. Rabinovych P, *Potrebovyi pidkhyd – bezalternatyvnyi instrument vyavlennia sotsialnoi sutnosti prava i derzhavy* [2009] 8 *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi yurydychnoi akademii* 45–53 (in Ukrainian).

Theses

13. Fisher B, 'Malign Legal Operations (MALOPs) in International Law in the Context of Russia's Invasion of Ukraine' (PhD thesis, 2023).

Newspaper articles

14. Barrows-Friedman N, 'Portland halts investment in Caterpillar' (The Electronic Intifada, 5 January 2017) <<https://electronicintifada.net/blogs/nora-barrows-friedman/portland-halts-investment-caterpillar>> (accessed 23.04.2026).
15. Feeley Jef, Baker Stephanie, 'Intel, AMD Accused of Allowing Chips in Russian Missiles' (Bloomberg, December 10, 2025) <<https://news.bloombergtax.com/federal-contracting/intel-amd-accused-of-allowing-chips-in-russian-missiles-1?context=search&index=0>> (accessed 23.04.2026).
16. Jean-Bouchard É, 'Droits et Démocratie – L'inquiétante pratique du lawfare au Canada' (Le Devoir, 4 février 2010) <<https://www.ledevoir.com/opinion/idees/282358/droits-et-democratie-l-inquietante-pratique-du-lawfare-au-canada>> (accessed 23.04.2026).
17. Rosenblatt L, 'Five years into Amazon's Climate Pledge, workers challenge its progress' (TechXplore, July 17, 2024) <<https://techxplore.com/news/2024-07-years-amazon-climate-pledge-workers.html>> (accessed 23.04.2026).
18. Selyukh A, 'Amazon Makes "Climate Pledge" As Workers Plan Walkout' (NPR September 19, 2019) <<https://www.npr.org/2019/09/19/762336929/amazon-makes-climate-pledge-as-workers-plan-walkout>> (accessed 23.04.2026).

19. V Kyievi vidbulosia obhovorennia kontseptu pravoborstva yak mekhanizmu protydii ahresii (Iurydychna praktyka, 22.04.2026) <<https://pravo.ua/v-kyievi-vidbulosia-obhovorennia-kontseptu-pravoborstva-ia-k-mekhanizmu-prytydii-ahresii>> (accessed 27.04.2026) (in Ukrainian).

Websites

20. Cheng D, 'Winning without fighting: Chinese legal warfare' (The Heritage Foundation, May 21, 2012) <<https://www.heritage.org/asia/report/winning-without-fighting-chinese-legal-warfare>> (accessed 23.04.2026).
21. Devidal P, "Cognitive warfare": why the human brain should not become a battlefield' (Humanitarian Law & Policy Blog, February 5, 2026) <<https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2026/02/05/cognitive-warfare-why-the-human-brain-should-not-become-a-battlefield>> (accessed 23.04.2026).
22. From Antwerp to Ashkelon: No Harbour for Genocide (BDS Freedom Justice Equality 03.07.2025) <<https://bdsmovement.net/news/antwerp-ashkelon-no-harbour-genocide>> (accessed 23.04.2026).
23. Valenzuela-Bock C, 'Russia and China Issue Joint Declaration on Promotion and Principles of International Law' (American Society of International Law, July 20, 2016) <<https://www.asil.org/blogs/russia-and-china-issue-joint-declaration-promotion-and-principles-international-law-june-25>> (accessed 23.04.2026).
24. Wray B, 'Glasgow City Council ditch defence industry in new ethical events policy' (BDS Freedom Justice Equality, 28.05.2019) <<https://bdsmovement.net/news/glasgow-city-council-ditch-defence-industry-new-ethical-events-policy>> (accessed 23.04.2026).
25. Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia "Pravoborstvo – vykorystannia prava yak zbroi u viini. Pravovi mekhanizmy..." (Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy) <<https://idpnan.org/international-scientific-and-practical-conference>> (accessed 23.04.2026) (in Ukrainian).
26. Rosiisko-ukrainske pravove protystoiannia (Wikipedia) <https://uk.wikipedia.org/wiki/Rosiisko-ukrainske_pravove_protystoiannia> (accessed 23.04.2026) (in Ukrainian).

Nataliya Haletska

LAWFARE: CONCEPTUAL UNDERSTANDING IN UKRAINE

ABSTRACT. The article examines the possibility of viewing law as an instrument in the context of russo-Ukrainian war, particularly within the framework of the concept of cognitive warfare. It analyzes the instrumental understanding of law, according to which legal norms, institutions, and processes may be deliberately used by actors to achieve specific goals. The advantages and risks of this approach are identified, including the threat of undermining the rule of law principle. Particular attention is paid to the phenomenon of "lawfare" as a manifestation of the instrumental approach to law in wartime. The paper proposes a definition of this concept and outlines its key features, actors, and classifications. It also considers practical examples of the use of legal mechanisms in both international and national legal systems as a means of achieving political, economic, and military objectives.

The study systematizes the actors involved in legal confrontation (states, international organizations, non-governmental entities, businesses, and individuals) and identifies the main groups of legal instruments, including international, national, and regional tools. Additionally, it formulates recommendations for public authorities and local self-government bodies regarding effective participation in lawfare, particularly through defining strategic objectives, building networks of actors, and coordinating their activities. The article concludes that lawfare is an important element of modern conflicts and requires a systematic approach by the state, especially in the context of the russo-Ukrainian war.

KEYWORDS: instrumental understanding of law; lawfare; international law; legal instruments; legal actors.

Igor Mantsurov

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Corresponding Member of the National Academy
of Sciences of Ukraine,
Director of the Institute for Systemic Statistical Studies
(Kyiv, Ukraine)
Ambassador-at-Large of the International Human Rights
Commission (IHRC),
Extraordinary Professor at the University of the Western Cape
(South Africa)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1753-0422>
i.mantsurov@ihrchq.org

Rafał Marcin Wasik

Secretary General of the International Human Rights Commission
(IHRC Corporation, Washington, D.C., USA)
Honorary Professor of the Higher School of Economics in Białystok
(Poland)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-3958-7713>
office@ihrchq.org

Iryna Stolietova

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the State University of Trade and Economics
(Kyiv, Ukraine)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6594-4569>
i.stolietova@knute.edu.ua

УДК 341.231.14

PREVENTING SYSTEMIC HUMAN RIGHTS VIOLATIONS: MECHANISMS OF INTERACTION BETWEEN THE UNITED NATIONS AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

ABSTRACT. This article critically examines the institutional and functional capacity of the United Nations and international organizations to prevent systemic human rights violations under conditions of increasing global instability, armed conflicts, hybrid threats, and large-scale socio-economic transformations. The study argues that contemporary human rights violations should be understood not as isolated legal incidents, but as systemic and interconnected phenomena generating cumulative demographic, economic, institutional, and humanitarian consequences.

Particular attention is devoted to the mechanisms of interaction between the United Nations, its specialized agencies, international organizations, and emerging non-state actors within the

framework of global preventive governance. The article identifies key limitations of the contemporary international human rights architecture, including fragmentation, institutional inertia, weak coordination mechanisms, political asymmetry, and the predominance of reactive approaches over preventive strategies.

In response, the study proposes a systemic analytical model linking human rights violations with demographic degradation, economic destabilization, and long-term structural risks. The article substantiates the need for a transition toward preventive governance based on integrated analytical systems, early-warning mechanisms, interdisciplinary approaches, and coordinated institutional responses at both global and national levels.

Special emphasis is placed on the role of sectoral interaction within the UN system, including the contribution of specialized agencies and international organizations to the development of preventive mechanisms and data-driven governance models. The case of Ukraine is examined as an empirical example demonstrating the systemic nature of contemporary human rights violations and the practical applicability of the proposed framework.

The paper also highlights the growing role of institutional innovation and emerging actors, including the International Human Rights Commission (IHRC), in strengthening the analytical and preventive capacity of global governance systems.

KEYWORDS: human rights; United Nations; systemic human rights violations; preventive governance; international organizations; early-warning systems; global governance; Ukraine; International Human Rights Commission (IHRC).

1. Introduction:

a world in a state of structural turbulence

The contemporary international system is increasingly shaped by armed conflicts, hybrid warfare, and prolonged geopolitical tensions, blurring the distinction between war and peace. Under these conditions, human rights violations should be understood not as isolated legal deviations but as systemic manifestations of global instability.

Modern risks have acquired a new qualitative dimension, including large-scale civilian losses, environmental degradation, demographic decline, and growing threats to long-term societal sustainability. These processes indicate that human rights violations are embedded in broader structural transformations.

The United Nations has played a fundamental role in establishing the global human rights regime through its normative and institutional frameworks. However, a persistent gap remains between norm-setting, monitoring, and effective prevention. In practice, the system largely operates in a reactive mode, addressing violations after their occurrence.

A key limitation lies in institutional constraints, including decision-making mechanisms that hinder timely responses to large-scale violations and crises.

At the same time, the global human rights architecture remains fragmented, lacking integrated analytical systems, rapid-response mechanisms, and effective links between data, analysis, and decision-making. Existing approaches often fail to capture the systemic nature of contemporary threats, including hybrid conflicts, environmental damage, and demographic transformations.

This creates a structural problem: prevention is replaced by post-factum response, leading to the underestimation of long-term consequences and the need for a systemic rethinking of global human rights governance.

2. Critical review of contemporary scientific literature

This section examines key theoretical and interdisciplinary approaches to human rights and international governance, focusing on classical foundations, contemporary Western scholarship, Ukrainian legal discourse, and the institutional framework of the United Nations.

Classical and Contemporary Approaches

The intellectual foundations of the modern human rights system originate in classical political and legal philosophy. The works of Locke¹, Kant², and Grotius³ established the principles of natural rights, universal law, and international legal order, later institutionalized within the United Nations system and international legal instruments.

Contemporary Western scholarship offers diverse interpretations of human rights and global governance. Liberal institutionalism emphasizes international cooperation and the role of organizations (Keohane⁴, Nye⁵, Moravcsik⁶), while critical and realist approaches focus on structural inequalities, geopolitical asymmetries, and institutional limitations (Wallerstein⁷, Arrighi⁸, Mearsheimer⁹, Krasner¹⁰). Empirical studies analyze conflict dynamics and the effectiveness of international institutions (Fearon¹¹, Collier & Hoeffler¹²).

Despite significant contributions, existing approaches remain fragmented and insufficient for explaining systemic human rights violations within interconnected demographic and economic processes.

Ukrainian Legal and Institutional Discourse

Contemporary Ukrainian scholarship combines legal, economic, and institutional perspectives on human rights under conditions of armed conflict and structural transformation. Important contributions include studies by

¹ J Locke, *Two treatises of government* (Awnsham Churchill 1689).

² I Kant, *Perpetual peace: A philosophical sketch* (1795).

³ H Grotius, *De jure belli ac pacis* (1625).

⁴ R O Keohane, *After hegemony: cooperation and discord in the world political economy* (Princeton University Press 1984) <https://doi.org/10.2307/j.ctt7sq9s>.

⁵ R O Keohane, J S Nye, *Power and interdependence: world politics in transition* (Little, Brown 1977).

⁶ A Moravcsik, 'Taking preferences seriously: a liberal theory of international politics' [1997] 51(4) International Organization 513–553 <https://doi.org/10.1162/002081897550447>.

⁷ I Wallerstein, *The modern world-system* (Academic Press 1974).

⁸ G Arrighi, *The long twentieth century: money, power and the origins of our times* (Verso 1994).

⁹ J J Mearsheimer, *The tragedy of great power politics* (W.W. Norton & Company 2001).

¹⁰ S D Krasner, *Sovereignty: organized hypocrisy* (Princeton University Press 1999) <https://doi.org/10.2307/j.ctt-7s9d5>.

¹¹ J D Fearon, 'Rationalist explanations for war' [1995] 49(3) International Organization 379–414 <https://doi.org/10.1017/S0020818300033324>.

¹² P Collier, A Hoeffler, 'Greed and grievance in civil war' Oxford Economic Papers [2004] 56(4) 563–595 <https://doi.org/10.1093/oepp/gpf064>.

Shemshuchenko¹³, Shapoval¹⁴, Kopylenko¹⁵, Mamutov¹⁶ and Ustymenko¹⁷, focusing on constitutionalism, economic governance, and institutional regulation.

At the same time, the existing discourse remains predominantly normative and lacks an integrated analytical framework linking human rights with demographic and economic dimensions.

UN Institutional Framework

The United Nations has established an extensive normative system for human rights protection through international legal instruments, specialized agencies, and strategic policy documents. However, a significant gap persists between normative commitments and operational preventive capacity.

International institutions continue to function primarily within a reactive paradigm, while comprehensive preventive mechanisms and integrated analytical systems remain insufficiently developed.

Interim Conclusion

The review demonstrates the absence of a comprehensive interdisciplinary framework integrating human rights, demographic processes, economic transformation, and preventive governance within a unified analytical model.

3. Purpose of the study

The purpose of this article is to develop a systemic framework for understanding human rights violations as structural phenomena under conditions of global instability, and to substantiate the role of the United Nations and international organizations in the transition from reactive responses to preventive global governance.

4. Scientific novelty and practical significance of the article's results

Scientific novelty. This study conceptualizes human rights violations as systemic structural phenomena and proposes an integrated analytical framework linking them with demographic degradation and economic destabilization, while introducing the notions of structural misalignment, political economy of inaction, and the shift from monitoring to preventive governance.

Practical significance. The proposed framework can be applied in international and national governance systems to support early warning, risk assessment, and preventive decision-making, including through the use of demographic indicators

¹³ Ю Шемшученко (ред), *Сучасний унітаризм: доктрина і практика* (Юридична думка 2021).

¹⁴ В Шаповал, *Основи конституціоналізму (нарис з історії, теорії і практики)* (Мишалов Д. В. 2021).

¹⁵ *Парламентаризм та законотворення: вибрані лекції* (О Копиленко та ін. (упоряд), Ін-т законодавства Верховної Ради України 2017).

¹⁶ В Мамутов, 'В основі державного суверенітету – суверенітет економічний' [2011] 6 Вісник Національної академії наук України 7–8.

¹⁷ В Устименко (ред), *Гарантії дотримання соціально-економічних та екологічних прав людини в умовах війни та повоєнної трансформації* (ДУ "ІЕПД імені В. К. Мамутова НАН України" 2024).

and the development of coordinated institutional mechanisms, with potential contributions from organizations such as IHRC.

5. MAIN RESULTS OF THE STUDY

This section focuses on the critical analysis of the United Nations system in preventing systemic human rights violations, identifying its structural limitations, and substantiating the transition toward a preventive model of global governance.

5.1. Critical Analysis of the United Nations System

The United Nations represents the most comprehensive institutional framework for human rights protection, having established universal normative standards through international legal instruments. However, a fundamental contradiction persists between the normative strength of the system and its limited operational capacity to prevent violations. In practice, the existing institutional architecture remains predominantly reactive, addressing violations after their occurrence rather than preventing them.

The United Nations system includes more than 30 entities, including 15 specialized agencies operating in areas such as labor, education, migration, health, and humanitarian protection¹⁸. Despite broad institutional integration, human rights governance remains fragmented and lacks unified analytical and preventive mechanisms capable of transforming information into coordinated action.

A key limitation lies in the functioning of the Security Council, where the veto power of permanent members constrains timely and coordinated responses to large-scale violations. This institutional design, rooted in mid-twentieth-century geopolitical realities, is increasingly incompatible with the complexity of contemporary global risks.

Elements of such procedural mechanisms already exist within several UN-affiliated institutions. Within the International Labor Organization (ILO), the Decent Work Agenda establishes standards for labor rights protection, while recent developments recognize safe and healthy working conditions as a fundamental right¹⁹. UNESCO applies procedural mechanisms related to freedom of expression and the right to education, including the so-called “Procedure 104”²⁰.

In the field of migration governance, the International Organization for Migration (IOM) applies the Displacement Tracking Matrix (DTM), enabling real-time monitoring of population movements and humanitarian needs²¹.

¹⁸ Specialized agencies and related organizations maintaining liaison offices at Headquarters (United Nations) <<https://www.un.org/en/about-us/specialized-agencies>> (accessed 27.05.2026).

¹⁹ Decent work and the 2030 Agenda for sustainable development (International Labour Organization (ILO)) <<https://www.ilo.org/topics-and-sectors/decent-work-and-2030-agenda-sustainable-development#introduction>> (accessed 27.05.2026).

²⁰ Examination of communications relating to human rights in UNESCO’s fields of competence (104 Procedure) (UNESCO) <<https://www.unesco.org/en/communication-information/procedure104>> (accessed 27.05.2026).

²¹ Displacement Tracking Matrix (DTM) (International Organization for Migration (IOM)) <<https://dtm.iom.int>> (accessed 27.05.2026).

These examples demonstrate that elements of data-driven and procedural governance already exist across different sectors of the UN system, although they remain fragmented and insufficiently coordinated. At the same time, the comprehensive systematization of such protocols across all UN entities constitutes a separate field of research and goes beyond the scope of the present study²².

At the same time, the UN system lacks integrated mechanisms for risk identification, forecasting, and preventive coordination. Existing approaches remain largely descriptive and retrospective, while institutional responses are delayed and insufficiently adaptive to rapidly evolving threats.

Thus, the UN system remains normatively advanced but structurally insufficient for preventing systemic human rights violations. Its principal limitations include fragmentation, institutional inertia, weak predictive capacity, and the dominance of reactive logic.

5.2. *Directions of the Transition toward an Efficient Human Rights Architecture*

The identified limitations indicate not the failure of the United Nations as an institution, but the need for a qualitative transformation of the global human rights architecture. Contemporary risks are systemic, multidimensional, and rapidly evolving, whereas existing institutional structures remain state-centered, procedurally rigid, and politically constrained. This creates a structural mismatch between the nature of modern threats and the institutional mechanisms designed to address them.

An additional limitation is the persistence of the reactive paradigm, in which monitoring and documentation are often substituted for prevention. Although the UN system has developed extensive reporting mechanisms, these instruments do not automatically generate timely preventive responses. As a result, violations continue to escalate while institutional interventions remain delayed.

The study substantiates the need for a transition toward preventive governance based on integrated analytical systems, early-warning mechanisms, predictive analytics, and coordinated institutional responses. In this context, the proposed World Council for the Prevention of Human Rights Violations is conceived as a complementary analytical and coordination mechanism operating in cooperation with the UN General Assembly, international organizations, academic institutions, and civil society. Its functions would include risk assessment, forecasting, and coordination of preventive responses.

To strengthen the preventive capacity of the UN system, it is proposed to initiate the development and submission to the United Nations General Assembly of a dedicated resolution tentatively titled: *“Resolution on Strengthening Preventive Governance Mechanisms in the Field of Systemic Human Rights Violations”*.

Such a resolution could establish a normative framework for the transition from reactive to preventive approaches, including the formalization of early-

²² Guiding Principles on Internal Displacement (United Nations) <<https://www.unhcr.org/media/guiding-principles-internal-displacement>> (accessed 27.05.2026).

warning systems, integrated analytical mechanisms, and coordinated decision-making procedures across the UN system.

Its implementation would require the development of functional and sector-specific protocols regulating the activities of specialized agencies, funds, and programmes. These protocols should define standardized approaches to risk identification, data exchange, analytical coordination, and preventive response.

Elements of such procedural mechanisms already exist within several UN-affiliated institutions. Within the International Labor Organization (ILO), the Decent Work Agenda establishes standards for protection of labor rights, while recent developments recognize safe and healthy working conditions as a fundamental right. UNESCO applies procedural mechanisms related to freedom of expression and the right to education, including the so-called “Procedure 104”. In the field of migration governance, the International Organization for Migration (IOM) applies the Displacement Tracking Matrix (DTM), enabling real-time monitoring of population movements and humanitarian needs.

These examples demonstrate that elements of data-driven and procedural governance already exist across different sectors of the UN system, although they remain fragmented and insufficiently coordinated. At the same time, the comprehensive systematization of such protocols across all UN entities constitutes a separate field of research and goes beyond the scope of the present study.

5.3. Systemic Model: Human Rights, Demography, and Economic Transformation

Traditional approaches primarily interpret human rights violations as legal or humanitarian problems. However, under conditions of global instability, such violations should also be understood as systemic phenomena generating interconnected demographic, economic, and institutional consequences.

The proposed analytical model is based on the following causal chain:

human rights violations →
demographic degradation →
economic destabilization →
structural societal risks

Within this framework, human rights violations function as an initial systemic shock producing cumulative effects across multiple domains. Their consequences include declining birth rates, excess mortality, migration pressures, deterioration of public health, and structural demographic imbalances.

Demographic degradation, in turn, generates long-term economic consequences through the loss of human capital, declining productivity, fiscal pressure, weakening investment activity, and distortion of development priorities. Human rights violations therefore operate not only as legal phenomena but also as hidden macroeconomic variables influencing long-term development trajectories.

An important feature of the model is the existence of feedback mechanisms: economic decline reduces state capacity, which contributes to further violations and accelerates demographic deterioration. This creates a self-reinforcing cycle of instability.

The proposed framework demonstrates that effective prevention requires the integration of human rights into broader systems of economic governance, strategic planning, and institutional forecasting. Preventive governance must therefore rely on interdisciplinary approaches, quantitative indicators, and integrated analytical mechanisms.

The case of Ukraine provides an empirical example illustrating the systemic nature of contemporary human rights violations and their measurable demographic and economic consequences.

6. Ukraine as a case study of systemic human rights violations

The ongoing armed conflict in Ukraine provides an important empirical basis for analyzing human rights violations as a systemic and multi-level phenomenon. Unlike localized crises, the Ukrainian case is characterized by nationwide scope, prolonged duration, and structural complexity encompassing legal, demographic, economic, and environmental dimensions. This makes Ukraine not only an object of humanitarian concern, but also a methodological prototype for developing a broader analytical framework.

6.1. Hierarchical Structure of Violations

The Ukrainian case reveals a hierarchical structure of human rights violations. At the first level, violations of non-derogable rights – including the right to life, prohibition of torture, and physical integrity – constitute the core of systemic degradation, as reflected in attacks on civilian infrastructure and civilian casualties.

At the second level, violations affect civil and family rights, including freedom of movement, private life, and protection from forced displacement, resulting in disruption of family structures and large-scale internal migration.

At the third level, socio-economic rights are undermined through destruction of housing, infrastructure, healthcare, education, and employment systems. Vulnerable groups, including children, elderly persons, persons with disabilities, and internally displaced persons, experience disproportionate cumulative impacts.

At the fourth level, environmental rights are affected through land contamination, ecosystem destruction, and long-term environmental degradation with consequences for future generations.

6.2. Interconnected Nature of Violations

A defining feature of the Ukrainian case is the interconnectedness of violations. Infrastructure destruction reduces access to healthcare and increases mortality; displacement contributes to unemployment, poverty, and social exclusion;

environmental degradation undermines livelihoods and accelerates demographic decline.

These interdependencies demonstrate that human rights violations form a self-reinforcing systemic network rather than isolated legal incidents.

6.3. Demographic and Economic Consequences

Ukraine demonstrates significant demographic transformations under conditions of systemic violations, including declining birth rates, excess mortality, reduced life expectancy, migration, and deterioration of mental health. Demographic indicators provide measurable evidence of long-term structural effects and enable the transition from qualitative assessments to quantitative analysis.

These processes generate substantial economic consequences, including contraction of the labor force, declining productivity, increased fiscal pressure, structural reorientation toward military needs, and reduced investment attractiveness. Human rights violations therefore function not only as humanitarian problems but also as drivers of macroeconomic destabilization.

6.4. Role of International Organizations

The Ukrainian case highlights both the importance and the limitations of international organizations. Humanitarian assistance, monitoring, and support for displaced populations remain significant; however, institutional responses are often delayed, fragmented, and insufficiently preventive.

This confirms the predominance of reactive approaches within the contemporary global governance system.

6.5. Ukraine as a Methodological Prototype

Beyond its national context, Ukraine provides a basis for developing a replicable analytical model for studying systemic human rights violations. Its significance lies in the integration of legal, demographic, economic, and institutional dimensions, as well as in identifying causal relationships and feedback mechanisms applicable to other conflict zones.

6.6. Policy and Institutional Implications for Ukraine

The proposed analytical framework has direct implications for national governance and human rights policy in Ukraine. Under conditions of continuing security challenges, the transition from reactive responses to preventive governance becomes particularly important.

Priority areas include the institutionalization of early-warning systems, integration of demographic indicators into strategic planning, development of interagency coordination mechanisms, and strengthening cooperation with international organizations and analytical platforms.

Special importance should be attached to the development of digital and analytical capacities, including the use of big data, artificial intelligence, and geospatial analysis for monitoring and forecasting systemic risks.

The implementation of preventive governance also requires broader institutional cooperation involving research institutions, think tanks, and non-state actors capable of contributing analytical expertise and innovative approaches.

6.7. Interim Conclusion

The Ukrainian case demonstrates that systemic human rights violations generate interconnected demographic, economic, and institutional consequences extending far beyond the legal sphere.

At the same time, Ukraine serves not only as a case of crisis, but also as a methodological prototype illustrating how systemic analysis of human rights violations can support both global institutional design and practical policy transformation within national governance systems.

7. Institutional mechanisms for the prevention of systemic human rights violations

The analysis conducted demonstrates that the contemporary global system remains predominantly reactive. Under these conditions, the key institutional challenge is the transition toward preventive governance based on early identification of systemic risks, continuous monitoring, and coordinated preventive responses.

Global Early Warning System

A central element of the proposed framework is the establishment of a Global Early Warning System (GEWS) for systemic human rights violations. Its functions should include the identification of high-risk regions, monitoring of key indicators, detection of escalation signals, and forecasting of risk scenarios.

The system should integrate legal, demographic, economic, and environmental data using predictive analytics and digital monitoring tools, transforming fragmented information into actionable knowledge.

Integrated Analytical and Governance Mechanisms

Preventive governance requires integrated analytical platforms uniting international organizations, academic institutions, and research centers. Such platforms would support interdisciplinary analysis, real-time data exchange, and coordinated strategic planning.

A key innovation is the institutionalization of a continuous analytical cycle:

data → analysis → forecasting → decision-making

This conceptual model enables the transition from delayed crisis response to adaptive and evidence-based governance.

Within this architecture, the proposed World Council for the Prevention of Human Rights Violations would function as a coordination and analytical mechanism responsible for risk assessment, integration of analytical outputs, and coordination of preventive actions in cooperation with the UN General Assembly and international organizations.

Technological and Institutional Dimensions

Modern preventive systems increasingly rely on big data analytics, artificial intelligence, geospatial monitoring, and digital platforms capable of supporting real-time analysis and forecasting.

At the same time, effective implementation requires concentration of intellectual, financial, and organizational resources, as well as stronger coordination between global, regional, and national levels of governance.

Non-state actors and analytical organizations, including IHRC, may contribute through methodological development, research cooperation, and participation in global analytical initiatives.

Interim Conclusion

The transition toward preventive governance requires integrated institutional structures, interdisciplinary cooperation, advanced analytical systems, and coordinated political action. Without such transformation, the global human rights system will remain fragmented, reactive, and insufficiently effective.

8. Conclusions

The conducted analysis allows drawing the following conclusions.

1. The contemporary global human rights system has entered a stage of structural inadequacy, as its institutional configuration no longer corresponds to the complexity and dynamics of contemporary global risks. This limits the capacity of international institutions to respond effectively to systemic violations.
2. Despite significant normative achievements, the United Nations-centered architecture remains constrained by fragmentation, political conditionality, and institutional inertia, reducing its preventive effectiveness.
3. Human rights violations should be understood as systemic structural phenomena embedded in broader demographic, economic, and institutional processes. Their cumulative effects extend far beyond the legal sphere and directly affect long-term societal stability.
4. The study substantiates a multi-level analytical model linking human rights violations with demographic degradation and economic destabilization. This framework explains how localized violations evolve into systemic macro-level risks.
5. Systemic human rights violations function not only as consequences of instability, but also as drivers of structural transformation weakening institutional resilience and sustainable development.
6. The persistence of a reactive paradigm remains a major limitation of global governance. Delayed responses and fragmented actions transform the system into a mechanism of crisis management rather than prevention.
7. A fundamental problem lies in the mismatch between contemporary global risks and the institutional design of international organizations. This reduces adaptability and limits effective responses to rapidly evolving threats.

8. The political economy of inaction contributes to selective and inconsistent international responses, undermining the universality and credibility of the global human rights system.

9. Monitoring should not be equated with prevention. Without mechanisms capable of transforming analytical information into timely action, monitoring alone remains insufficient.

10. Preventive governance requires the integration of data collection, analysis, forecasting, and decision-making into a continuous institutional cycle supported by interdisciplinary and evidence-based approaches.

11. Global early-warning systems constitute an essential instrument for identifying systemic risks, coordinating preventive responses, and strengthening multi-level governance capacity.

12. Institutional innovation and integrated analytical platforms are necessary for bridging the gap between analysis and action and improving the coherence of preventive strategies.

13. Non-state actors, including organizations such as the International Human Rights Commission (IHRC), may contribute to the development of preventive governance through analytical cooperation, knowledge exchange, and methodological support.

14. The case of Ukraine confirms that systemic human rights violations generate measurable demographic and economic consequences and demonstrates the practical applicability of the proposed analytical framework.

15. The proposed model has important policy implications for national governance systems, including the development of early-warning mechanisms, interagency coordination, and data-driven decision-making aimed at strengthening national resilience.

16. The future effectiveness of human rights protection depends on the ability of international and national institutions to adopt integrated, preventive, and analytically grounded governance models adapted to the challenges of the twenty-first century.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Arrighi G, *The long twentieth century: money, power and the origins of our times* (Verso 1994).
2. Grotius H, *De jure belli ac pacis* (1625).
3. Kant I, *Perpetual peace: A philosophical sketch* (1795).
4. Keohane R O, *After hegemony: cooperation and discord in the world political economy* (Princeton University Press 1984) <https://doi.org/10.2307/j.ctt7sq9s>.
5. Keohane R O, Nye J S, *Power and interdependence: world politics in transition* (Little, Brown 1977).
6. Krasner S D, *Sovereignty: organized hypocrisy* (Princeton University Press 1999) <https://doi.org/10.2307/j.ctt7s9d5>.

7. Locke J, *Two treatises of government* (Awnsham Churchill 1689).
8. Mearsheimer J J, *The tragedy of great power politics* (W.W. Norton & Company 2001).
9. Wallerstein I, *The modern world-system* (Academic Press 1974).
10. Shapoval V, *Osnovy konstytutsionalizmu* (narysy z istorii, teorii i praktyky) (Myshalov D. V. 2021) (in Ukrainian).

Edited books

11. *Parlamentaryzm ta zakonotvorennia: vybrani leksii* (O Kopylenko ta in. (uporiad), In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy 2017) (in Ukrainian).
12. Shemshuchenko Yu (red), *Suchasnyi unitaryzm: doktryna i praktyka* (Iurydychna dumka 2021) (in Ukrainian).
13. Ustymenko V (red), *Harantii dotrymannya sotsialno-ekonomichnykh ta ekolohichnykh prav liudyny v umovakh viyny ta povoiennoi transformatsii* (DU “IEPD imeni V. K. Mamutova NAN Ukrainy” 2024) (in Ukrainian).

Journal articles

14. Collier P, Hoeffler A, ‘Greed and grievance in civil war’ Oxford Economic Papers [2004] 56(4) 563–595 <https://doi.org/10.1093/oep/gpf064>.
15. Fearon J D, ‘Rationalist explanations for war’ [1995] 49(3) International Organization 379–414 <https://doi.org/10.1017/S0020818300033324>.
16. Moravcsik A, ‘Taking preferences seriously: a liberal theory of international politics’ [1997] 51(4) International Organization 513–553 <https://doi.org/10.1162/002081897550447>.
17. Mamutov V, ‘V osnovi derzhavnoho suverenitetu – suverenitet ekonomichnyi’ [2011] 6 Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy 7–8 (in Ukrainian).

Ігор Манцуров, Рафаль Марчін Васік, Ірина Столєтова

ЗАПОБІГАННЯ СИСТЕМНИМ ПОРУШЕННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ: МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ’ЄДНАНИХ НАЦІЙ І МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

АНОТАЦІЯ. У статті здійснено критичний аналіз інституційної та функціональної спроможності Організації Об’єднаних Націй і міжнародних організацій щодо запобігання системним порушенням прав людини в умовах зростаючої глобальної нестабільності, збройних конфліктів, гібридних загроз та масштабних соціально-економічних трансформацій. Обґрунтовується, що сучасні порушення прав людини слід розглядати не як ізольовані юридичні випадки, а як системні та взаємозв’язані явища, що породжують кумулятивні демографічні, економічні, інституційні та гуманітарні наслідки.

Особливу увагу приділено механізмам взаємодії між Організацією Об’єднаних Націй, її спеціалізованими установами, міжнародними організаціями та новими недержавними акторами в межах глобального превентивного управління. У статті визначено ключові обмеження сучасної міжнародної архітектури захисту прав людини, зокрема фрагментарність, інституційну інерцію, слабкість координаційних механізмів, політичну асиметрію та домінування реактивних підходів над превентивними стратегіями.

У відповідь запропоновано системну аналітичну модель, яка пов’язує порушення прав людини з демографічною деградацією, економічною дестабілізацією та довгостроковими структурними ризиками. Обґрунтовано необхідність переходу до превентивного управління, заснованого на інтегрованих аналітичних системах, механізмах раннього попередження, міждисциплінарних підходах і скоординованих інституційних рішеннях як на глобальному, так і на національному рівнях.

Особливий акцент зроблено на ролі секторальної взаємодії в системі ООН, включаючи внесок спеціалізованих установ і міжнародних організацій у розвиток превентивних ме-

ханізмів та моделей управління, заснованих на аналізі даних. Кейс України розглядається як емпіричний приклад, що демонструє системний характер сучасних порушень прав людини та практичну застосовність запропонованого підходу.

Також у статті висвітлено зростаючу роль інституційних інновацій і нових акторів, зокрема Міжнародної комісії з прав людини (IHRC), у посиленні аналітичного та превентивного потенціалу систем глобального управління.

Ключові слова: права людини; Організація Об'єднаних Націй; системні порушення прав людини; превентивне управління; міжнародні організації; системи раннього попередження; глобальне управління; Україна; Міжнародна комісія з прав людини (IHRC).

Oleksii Borovyk

LL.M. (University of Minnesota Law School),
LL.M., LL.B. (National University “Odesa Law Academy”)
Legal Researcher & Immigration Law Practitioner
(New York, USA)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-3517-2870>
oleksii.umn@gmail.com

УДК 341.43:314.742(477)

RETURNING MIGRANTS AND FAMILY STATUS RESTORATION IN UKRAINE: LEGISLATIVE GAPS AND REFORM IMPERATIVES

ABSTRACT. Ukraine’s full-scale war with Russia has produced one of the largest displacement crises in modern European history. While significant scholarly attention has been devoted to the social protection and housing challenges of internally displaced persons (IDP), a critical legal dimension has gone largely unaddressed: the situation of Ukrainians who have returned from abroad, numbering an estimated 1.2 to 1.6 million persons by 2025, and the fragmented, legally inadequate framework governing the restoration of their family status, civil documentation, and social benefits upon return.

The purpose of this article is to identify, through doctrinal and comparative analysis, the specific legislative gaps in the Law of Ukraine “On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons” (No. 1706-VIII of 2014) and related instruments with respect to returning displaced persons, and to propose a targeted statutory reform package. Current Ukrainian law is assessed against the UN Guiding Principles on Internal Displacement, ECHR Article 8 positive obligations doctrine, and the IASC Framework on Durable Solutions.

The study identifies four principal legislative gaps: (1) the absence of a dedicated legal status for returning displaced persons; (2) the lack of a fast-track procedure for recognition of civil documents obtained abroad during displacement; (3) the absence of a family-unit registration mechanism enabling simultaneous restoration of family status upon return; and (4) the absence of an enforceable right to family unity support pending full return of all family members. Concrete amendments are proposed to Law No. 1706-VIII and Cabinet of Ministers Resolution No. 509 of 2014 to remedy each gap.

The scientific contribution of this article is the first legal analysis of returning migrants in Ukraine as a separate subject of immigration and family law reform, distinct from both the IDP protection literature and the refugee law literature, producing a legislative reform package actionable by the Verkhovna Rada.

KEYWORDS: internally displaced persons; returning migrants; family unity; durable solutions; Law No. 1706-VIII; civil documentation; legislative reform; Ukraine.

I. Problem Statement and Connection to Important Scientific and Practical Tasks

Russia’s full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022 produced a displacement crisis without precedent in modern European history. The Law of Ukraine “On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons”

(hereinafter – Law No. 1706-VIII)¹, enacted in 2014 in response to the initial Donbas conflict, became the primary legal instrument for protecting millions of newly displaced Ukrainians. By 2025, approximately 3.7 million persons remained registered as internally displaced within Ukraine², while approximately 6.8 million Ukrainian refugees were registered in other countries³.

Yet alongside this outflow, a significant and legally under-examined phenomenon has emerged: large-scale return. Jussi Jauhiainen's 2026 study in *International Migration* documents that by 2025 over 1.2 million Ukrainians had returned to Ukraine from abroad following displacement, predominantly women and children from EU member states, with return trajectories varying significantly in motivation, timing, and circumstance⁴. The OECD's 2026 strategic response report confirms that a total of approximately 4.5 million returnees had moved back to Ukraine from either internal or external displacement by that time⁵.

This study examines a dimension of the returning migrant phenomenon that has not been systematically analysed in Ukrainian legal scholarship: the restoration of family status upon return. The problem is specific and concrete. A Ukrainian woman who fled to Germany with her children in March 2022 may have, during three years of displacement: (a) changed her registered place of residence abroad; (b) obtained foreign-issued civil documents, including birth certificates for a child born in Germany, marriage or divorce certificates, and notarial powers of attorney, that lack automatic legal recognition in Ukraine; (c) lost her IDP certificate, which under current law is subject to cancellation upon departure from Ukraine; and (d) returned to a place different from her pre-displacement registered address, making her simultaneously a returnee and a new IDP. Upon return, she encounters an absence of any applicable framework: no dedicated legal status as a “returning displaced person”, no fast-track recognition procedure for her foreign documents, and no mechanism for simultaneously restoring family unity registration for her children and herself in the place of return.

Law No. 1706-VIII enumerates the right to “family unity” (право на возз'єднання сімей) in its catalogue of IDP rights⁶. But this right exists in the statute as a declaratory norm only. The OHCHR's March 2026 thematic report on forced displacement from occupied Ukrainian territories explicitly identifies “gaps in civil documentation” and “rules and procedures not adapted to the realities

¹ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1.

² Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 16 (April 2024) (International Organization for Migration (IOM)) <<https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-16-april-2024?close=true>> (accessed 20.04.2026).

³ Ukraine Refugee Situation (UNHCR, Operational Data Portal) <<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>> (accessed 20.04.2026).

⁴ J. S. Jauhiainen, ‘Reintegration of War-Fleeing Ukrainians After Their Return to Ukraine’ [2026] 64(1) *International Migration* <https://doi.org/10.1111/imig.70124>.

⁵ Ukraine's Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect (OECD, 20 March 2026) <https://www.oecd.org/en/publications/ukraine-s-strategic-response-to-the-displacement-crisis_9b773da4-en.html> (accessed 20.04.2026).

⁶ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб (н 1) ч. 8 ст. 1.

of occupation” as cumulative disadvantages for returning IDPs⁷. The practical reality is that Ukrainian law has not been adapted to large-scale wartime return migration. This study provides the first legal analysis of that gap and proposes a targeted legislative remedy.

II. Analysis of Recent Research and Publications: The Scholarly Gap

Ukrainian and international scholarship on wartime displacement has developed rapidly since 2022 but has focused primarily on three dimensions: (1) the social protection and housing challenges of IDPs within Ukraine; (2) the integration of Ukrainian refugees in EU host states; and (3) the macroeconomic and demographic consequences of mass displacement. Ella Libanova’s 2022 study in *Demography and Social Economy* provides the most thorough Ukrainian-language analysis of IDP social protection failures, documenting institutional fragmentation and deficiencies in the benefits framework⁸. Gwendolyn Sasse and Alice Lackner’s 2020 article in *Europe-Asia Studies* offers a detailed empirical analysis of IDP social resilience in wartime Ukraine, examining how displaced persons navigate the registration and support system⁹.

Jauhiainen’s 2026 monograph *From Ukraine to the European Union and Back* is the first book-length treatment of the return migration phenomenon, drawing on fieldwork conducted in Ukraine in 2024 and 2025¹⁰. It shows that return trajectories are varied, that reintegration barriers are considerable, and that returnees regularly encounter bureaucratic obstacles when trying to re-engage with Ukrainian administrative systems. As an empirical social-science study, however, it does not analyse the specific statutory provisions that govern, or fail to govern, the situation of returnees. That doctrinal gap is what this study addresses.

The Cabinet of Ministers’ Strategy on Internal Displacement until 2025¹¹ acknowledges return as a durable solution and contains policy commitments on reintegration support. However, the Strategy is an administrative policy document, not an enforceable legal instrument, and creates no individual rights for returning displaced persons. No Ukrainian legal scholar has yet produced a doctrinal analysis of the specific legislative amendments necessary to transform

⁷ Forced Displacement from Territory of Ukraine Occupied by the Russian Federation: Barriers to Return and the Rights of Internally Displaced Persons, 24 February 2022 – 31 December 2025 (OHCHR, UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine, March 2026) <<https://ukraine.ohchr.org/en/Forced-displacement-from-territory-of-ukraine-occupied-by-the-russian-federation>> (accessed 20.04.2026) paras 5–6.

⁸ Е Лібанова, О Позняк, О Цимбал, ‘Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації’ [2022] 48(2) Демографія та соціальна економіка 37–57 <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>.

⁹ G Sasse, A Lackner, ‘The Displaced as ‘Ordinary Citizens’: Exploring Variation in the Political Attitudes of the Displaced from Donbas’ [2020] 72(3) *Europe-Asia Studies* 354–382 <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1725448>.

¹⁰ J S Jauhiainen, *From Ukraine to the European Union and Back: Ukrainians’ Return Migration and Reintegration* (Routledge 2026).

¹¹ Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#-Text>> (дата звернення 20.04.2026).

the returning migrant phenomenon from a policy aspiration into an enforceable legal status with procedural remedies.

This study addresses that gap by: (a) systematically analysing the existing statutory framework as it applies to returning displaced persons; (b) identifying four specific legislative deficiencies; and (c) proposing a concrete statutory reform package. The study relies on the doctrinal legal method (analysis of Ukrainian legislation against its stated purposes and constitutional obligations) combined with the comparative method (benchmarking against the UN Guiding Principles on Internal Displacement and relevant ECHR Article 8 doctrine).

III. Research Purpose

The purpose of this article is to identify, through doctrinal and comparative legal analysis, the specific legislative deficiencies in Ukrainian law that prevent returning displaced migrants from effectively restoring their family status, having their foreign civil documents recognised, and accessing a coordinated legal framework for family-unit re-registration, and to propose a targeted package of statutory amendments to Law No. 1706-VIII and Cabinet of Ministers Resolution No. 509 of 2014 that would create enforceable legal mechanisms for each of these functions. The existing statutory framework was designed for one-directional displacement and has not been adapted for the legally complex reality of large-scale return migration during active armed conflict.

IV. The Existing Legal Framework: A Doctrinal Analysis

4.1. Law No. 1706-VIII and the IDP Certificate System

The legal framework governing internally displaced persons (hereinafter – IDP) in Ukraine rests on four main instruments: Law No. 1706-VIII, as the primary statute; Cabinet of Ministers Resolution No. 509 of 2014¹², which governs the IDP certificate procedure; the Cabinet of Ministers allowance regulations, primarily Resolution No. 332 of 2022 as subsequently amended¹³; and the various laws adopted since 2022 addressing housing compensation¹⁴ and temporary accommodation¹⁵.

¹² Про облік внутрішньо переміщених осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text>> (дата звернення 20.04.2026).

¹³ Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text>> (дата звернення 20.04.2026).

¹⁴ Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>> (дата звернення 20.04.2026).

¹⁵ Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо деяких питань забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом для тимчасового проживання: Закон України від 8 листопада 2023 р. № 3446-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3446-20#Text>> (дата звернення 20.04.2026).

Law No. 1706-VIII establishes the legal status of “internally displaced person” as a person forced to leave their permanent place of residence due to armed conflict, temporary occupation, or other extraordinary circumstances. The IDP certificate, issued by local social protection authorities or obtainable through the Diia digital application, is the gateway document for accessing state social benefits, housing allocation, and other IDP support programmes. As of May 2024, the certificate system was tightened by an amendment restricting eligibility to persons displaced from territories where active hostilities are ongoing or where temporary occupation has been formally confirmed¹⁶.

This framework contains a fundamental structural problem with respect to returning migrants: it was designed for persons who are displaced *within* Ukraine and have not returned. The law does not define what happens to IDP status upon departure from Ukraine, how it can be restored upon return, or what legal framework governs the period between a person’s return to Ukraine and their re-registration as either an IDP (if returning to a different location from their origin) or a non-IDP returnee. Cabinet of Ministers Resolution No. 509 provides that an IDP certificate is cancelled if the person voluntarily returns to their pre-displacement registered address. But it provides no mechanism for a person who has been abroad and returns to a location different from their original address. In the case of persons from occupied territories, this applies to virtually the entire category of returning externally displaced persons.

4.2. *The Returning Migrant in the Current Framework: A Legal Vacuum*

A Ukrainian who fled abroad in 2022 and returns to Ukraine in 2025 falls into a legal gap that the existing statutory framework does not address. The following scenario illustrates the problem concretely. Maria, originally registered in Mariupol, fled with her two children to Poland in March 2022. During her three years in Poland: her younger child was born there, receiving a Polish birth certificate; she obtained a Polish-issued certificate confirming her status as a beneficiary of temporary protection; she executed a power of attorney before a Polish notary for property management in Ukraine; and she registered a change of address in Ukraine’s Diia system to a Kyiv address, which had the effect of cancelling her IDP certificate under Resolution No. 509, since Kyiv is not in a territory of active hostilities¹⁷.

When Maria returns to Ukraine in 2025, she finds: (1) she has no IDP certificate and cannot easily obtain one; (2) her child’s Polish birth certificate requires formal apostillation and notarial translation into Ukrainian before it can be used for any administrative purpose, with no fast-track procedure available; (3) her Polish-issued power of attorney has no automatic recognition and requires separate

¹⁶ Obtaining an IDP Certificate: Current Instructions (Stabilization Support Services, 22.12.2025) <<https://sss-ua.org/en/useful-materials/obtaining-idp-certification-a-current-guide-2025>> (accessed 18.04.2026).

¹⁷ Available services and support in Ukraine: Frequently Asked Questions on Return to Ukraine (Ukraine is Home) <<https://ukraineishome.org/frequently-asked-questions/frequently-asked-questions-on-return-to-ukraine>> (accessed 18.04.2026).

legalisation; (4) she and her children cannot obtain joint family registration in their new place of residence without first individually re-registering each child; and (5) there is no administrative body with designated jurisdiction over her case as a returning externally displaced person. Jauhiainen's 2026 study confirms this pattern empirically, documenting that returnees encounter "bureaucratic barriers" including "the need to re-establish their administrative existence in Ukraine" and difficulties with document recognition¹⁸.

The OECD's 2026 strategic response report characterises this situation as a governance failure, noting that "returnees frequently become IDPs upon returning", a paradox in which the return that the state seeks to encourage is made practically difficult by the legal framework's failure to create a coherent pathway for restoration of family status¹⁹.

4.3. Civil Document Recognition: The Foreign Document Problem

A particularly acute dimension of the returning migrant's legal situation is the recognition of civil documents such as birth certificates, marriage certificates, divorce decrees, name-change documents, and notarial instruments issued by foreign authorities during the displacement period. Ukraine is a party to the Hague Convention of 5 October 1961 Abolishing the Requirement of Legalisation for Foreign Public Documents²⁰. An interdepartmental order of 2023 established uniform rules for apostillation of Ukrainian documents for use abroad²¹, but the inverse process, the recognition of foreign apostilled documents for use in Ukraine, remains governed by the general rules of private international law and involves individual notarial translation and certification procedures with no special fast-track mechanism for wartime returnees.

The OHCHR's March 2026 thematic report specifically identifies "gaps in civil documentation" as a cumulative disadvantage for IDPs from occupied territories, noting that "non-recognition of education credentials or work history" and documentation-related access problems create systemic barriers²². For returning migrants with documents issued abroad, the problem is comparable: the existing administrative machinery was designed for peacetime individual cases and does not function effectively at the scale or pace required by mass wartime return.

4.4. Family Unity Upon Return: The Absence of a Coordination Mechanism

Law No. 1706-VIII's declaration of the right to family unity is not accompanied by any coordination mechanism for ensuring that returning displaced persons can restore that unity administratively. The registration system operates on an

¹⁸ Jauhiainen (n 4) 5–6.

¹⁹ Ukraine's Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect (n 5) 47.

²⁰ Convention of 5 October 1961 Abolishing the Requirement of Legalisation for Foreign Public Documents <<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=41>> (accessed 18.04.2026).

²¹ Про затвердження Правил проставлення апостиля на офіційних документах, призначених для використання на території інших держав: Наказ Міністерства закордонних справ України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 17 березня 2023 року № 125/209/293/139/999/5 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0478-23#Text>> (дата звернення 20.04.2026).

²² Forced Displacement from Territory of Ukraine Occupied by the Russian Federation (n 7) para 5.

individual basis: each family member must separately re-register their IDP status, change their registered place of residence, and apply individually for benefit restoration. There is no joint family return registration, by which a mother returning with a mother returning with three children to file a single application establishing family-unit IDP status at a shared registered address.

This matters practically because the March 2024 amendments to Resolution No. 332 made benefit eligibility more tightly means-tested, with income and employment criteria assessed at the family level²³. A fragmented individual-registration system that does not recognise the family unit creates a situation where individual family members may have different eligibility determinations, inconsistent registered addresses, and mismatched benefit records, undermining the very family unity that the law declares as a right.

Compounding this, many returning displaced women left behind husbands who remained in Ukraine. The husbands may have moved internally, changed their registered address, or themselves obtained IDP status in a different location. There is no mechanism in current law for the returning wife and children to locate and coordinate their registration with the husband's current administrative record, and no designated administrative body responsible for facilitating such coordination.

V. International Standards: The Benchmark

5.1. The UN Guiding Principles on Internal Displacement

The Guiding Principles on Internal Displacement (hereinafter Guiding Principles), developed under the auspices of the UN Secretary-General's Representative Francis Deng and annotated by Professor Walter Kälin, were presented to the UN Commission on Human Rights in 1998²⁴. Although not a formally binding treaty, the 2005 World Summit Outcome Document (UN General Assembly Resolution 60/1, para. 132) recognised them as 'an important international framework for the protection of internally displaced persons'²⁵. They are applied as a standard by UNHCR, IOM, and the Council of Europe, and Ukrainian institutions invoke them as a reference standard.

Principle 17(1) provides: "Every internally displaced person has the right to know the fate and whereabouts of missing family members". Principle 17(3) states: "Families which are separated by displacement should be reunited as quickly as possible". Professor Kälin's annotations to Principle 17 specify that states must

²³ Ukraine – IDP Allowance Update: The Impact of the March 2024 Law Amendment on Ukraine's Internally Displaced Population – September 2024 (International Organization for Migration, Sep 19 2024) <<https://dtm.iom.int/reports/ukraine-idp-allowance-update-impact-march-2024-law-amendment-ukraines-internally-displaced>> (accessed 18.04.2026).

²⁴ UN Commission on Human Rights, Guiding Principles on Internal Displacement, UN Doc E/CN.4/1998/53/Add.2 (11 February 1998) Principle 17 <<https://docs.un.org/en/e/cn.4/1998/53/add.2>> (accessed 18.04.2026).

²⁵ 2005 World Summit Outcome Resolution 60/1 adopted by the General Assembly on 16 September 2005 <<https://docs.un.org/en/a/res/60/1>> (accessed 18.04.2026).

create “effective mechanisms” for family tracing and reunification; a declaratory right unsupported by such mechanisms does not satisfy the standard²⁶.

Principles 28–30, governing the framework for durable solutions including return, establish that IDPs shall have access to public records and documentation and that their return must be voluntary and in conditions of safety and dignity²⁷. The IASC Framework on Durable Solutions for Internally Displaced Persons (2010) specifies that a durable solution requires “access to documentation” as a discrete criterion, meaning the availability of civil documents and the recognition of documents obtained during displacement²⁸.

The Council of Europe’s 2022 updated assessment of the Ukrainian legal framework for IDP protection specifically recommends the introduction of “a coordinated family return procedure” and “recognition mechanisms for civil documents obtained abroad during displacement” as priority legislative reforms²⁹.

5.2. ECHR Article 8 Positive Obligations: The Procedural Dimension

Ukraine is a member of the Council of Europe and was a party to the European Convention on Human Rights³⁰. Article 8 ECHR, protecting the right to respect for private and family life, generates both negative obligations (to refrain from interference) and positive obligations (to take active measures to ensure effective enjoyment). The ECtHR held in *Tanda-Muzinga v France* that when a state’s administrative procedures effectively prevent families from reuniting, this may engage the state’s positive obligations under Article 8, and that ‘the decision-making process leading to measures of interference must be fair’³¹.

In *Lazoriva v Ukraine* (2018), the ECtHR found a procedural violation of Article 8 against Ukraine specifically, holding that where administrative decisions affect private and family life, ‘the competent authorities [must] perform a proportionality assessment of the competing interests at stake’ and that the applicant must be involved in the process³². Similarly, in *M.S. v Ukraine* (2017), the Court found that Ukraine’s administrative framework failed to provide adequate procedural safeguards in a family-life context³³.

These cases, while not directly involving returning displaced migrants, establish a pattern: Ukrainian administrative procedures in the family-life domain have already generated Strasbourg violations on procedural grounds. The absence of a dedicated returning migrant administrative procedure with clear timelines,

²⁶ Walter Kalin, *Guiding Principles on Internal Displacement: Annotations* (2nd edn, Brookings Institution Press 2008) 61–64.

²⁷ *Guiding Principles on Internal Displacement* (n 24) Principles 28–30.

²⁸ IASC Framework on Durable Solutions for Internally Displaced Persons (UN OCHA, 5 April 2010) 9–10 <<https://interagencystandingcommittee.org/other/iasc-framework-durable-solutions-internally-displaced-persons>> (accessed 18.04.2026).

²⁹ Internal Displacement in Ukraine: Building Solutions (Council of Europe Office in Ukraine) <<https://www.coe.int/en/web/kyiv/idps2>> (accessed 18.04.2026).

³⁰ Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng> (accessed 18.04.2026).

³¹ ECtHR, *Tanda-Muzinga v France* App no 2260/10 (ECtHR, 10 July 2014) para 68.

³² ECtHR, *Lazoriva v Ukraine* App no 6878/08 (ECtHR, 17 April 2018) para 63.

³³ ECtHR, *M.S. v Ukraine* App no 2091/13 (ECtHR, 11 July 2017) para 70.

reasoned decisions, and accessible appeal mechanisms creates precisely the kind of procedural environment that the ECtHR has found deficient.

5.3. *The Ukrainian Constitutional Framework*

Article 51 of the Constitution of Ukraine declares: ‘The family, childhood, motherhood, and fatherhood shall be under the protection of the State’. Article 52 provides that children shall be equal in their rights regardless of their origin³⁴. The Family Code of Ukraine³⁵ establishes the legal content of family relationships, including spousal rights and parental obligations, and provides the civil law foundation for what family status means domestically. The Law on the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons³⁶ intersects where returning migrants include foreign family members of Ukrainian citizens.

These constitutional provisions impose positive obligations on the state with respect to family protection. When returning displaced persons encounter a situation where no recognised status, no document recognition procedure, and no coordinated family registration exist, the resulting de facto inability to restore family unity is difficult to reconcile with the constitutional mandate of state protection for family life. The legislative reforms proposed in Section VI represent the minimum changes needed to give practical content to Article 51.

VI. *Four Legislative Gaps and Targeted Reform Proposals*

6.1. *Gap One: Absence of a Dedicated Legal Status for Returning Displaced Persons*

Current law recognises two categories relevant to return: the IDP (persons displaced within Ukraine) and the general returnee (a person who returns to their registered address, at which point their IDP status is cancelled). There is no intermediate legal category, such as “returning externally displaced person”, for Ukrainians who were displaced abroad and return to a place other than their original registered address. This category gap means that the administrative machinery for IDP support is unavailable to a major portion of returning migrants, while no alternative support framework exists.

The IDP Strategy until 2025³⁷ identifies return as a “durable solution” and commits the government to supporting reintegration, but does so without creating a legal category that generates individual entitlements. As Jauhiainen’s fieldwork documents, returnees in this situation frequently describe their administrative situation as “invisible”: they are not officially IDPs, not officially refugees (since

³⁴ Конституція України від 28 червня 1996 р., ст. 51–52 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 20.04.2026).

³⁵ Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III, ст. 1–4, 21–26, 141–160 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>> (дата звернення 20.04.2026).

³⁶ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI, ст. 26 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>> (дата звернення 20.04.2026).

³⁷ Про схвалення Стратегії державної політики щодо внутрішнього переміщення (н 11).

they are back in Ukraine), and not registered in the social protection system in their new location³⁸.

The EU Council's September 2025 recommendation on voluntary return to Ukraine specifically calls on Ukraine to 'establish a clear legal status for returning displaced persons' and to create 'access to reintegration support' as a prerequisite for sustainable voluntary return³⁹.

Reform proposal: The first proposed reform is to amend Law No. 1706-VIII by adding a new Article 7¹, establishing the legal status of "returning displaced person" (особа, яка повернулась після вимушеного переміщення) with the following core characteristics: (a) eligibility: any Ukrainian citizen who departed Ukraine after February 24, 2022 due to armed conflict or occupation and returns to a registered address in Ukraine that differs from their pre-departure registered address; (b) a 90-day grace period upon return, during which the person retains access to the IDP allowance system and social services at the level they had before departure, pending re-registration; (c) access to the designated "return support" service at local social protection offices; and (d) the right to have foreign civil documents recognised through the fast-track procedure proposed in Section 6.2 below.

6.2. Gap Two: Absence of a Fast-Track Recognition Procedure for Foreign Civil Documents

The standard procedure for recognising a foreign civil document in Ukraine requires: apostillation or legalisation of the foreign document; notarial translation into Ukrainian; submission to the relevant Civil Status Registration Authority registry authority for entry into the Ukrainian civil status register; and, where the document creates a new entry (birth registration of a child born abroad), a separate application. This process typically takes several weeks to months, involves multiple offices, and is designed for peacetime individual cases. It is poorly suited to mass wartime return⁴⁰.

Libanova documents the administrative burden of document restoration as one of the primary reintegration barriers for displaced persons⁴¹, a finding corroborated by the OHCHR's March 2026 report⁴². The Guiding Principles require that returnees have "access to documentation" as a condition of durable solutions⁴³, a requirement not met by a system that imposes a multi-month individual procedure on each returning person.

³⁸ Jauhainen (n 4) 9.

³⁹ Protection of displaced Ukrainians: Council adopts recommendation about transition out of temporary protection (EU Council, 16 September 2025) <<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/09/16/protection-of-displaced-ukrainians-council-adopts-recommendation-about-transition-out-of-temporary-protection>> (accessed 18.04.2026).

⁴⁰ Available services and support in Ukraine: Frequently Asked Questions on Return to Ukraine (n 17).

⁴¹ Лібанова, Позняк, Цимбал (n 8).

⁴² Forced Displacement from Territory of Ukraine Occupied by the Russian Federation (n 7) para 5.

⁴³ Guiding Principles on Internal Displacement (n 24) 28–30.

Reform proposal: The second proposed reform is to amend Cabinet of Ministers Resolution No. 509 by adding a new Section V on “Return Document Recognition”, creating a fast-track procedure with the following features: (a) a single-point-of-application at the designated “return support” desk at local social protection offices, which receives the foreign civil document along with proof of displacement (e.g., EU temporary protection certificate), initiates the recognition procedure, and coordinates with the Civil Status Registration office on behalf of the applicant; (b) a maximum 15-working-day processing time; (c) automatic extension of the returnee’s 90-day grace period for the duration of any pending document recognition procedure; and (d) a presumption of authenticity for documents issued by EU member states’ civil registry authorities under the EU Temporary Protection Directive, requiring only notarial translation without additional apostillation.

6.3. Gap Three: Absence of Family-Unit Registration upon Return

As noted in Section 4.4, the IDP registration system registers individuals, not family units. This creates a fragmentation problem for returning families: each family member must separately apply for IDP re-registration, separately apply for benefit restoration, and separately update their registered place of residence. When family members arrive at different times, as Jauhiainen’s empirical research shows is common⁴⁴, the resulting administrative records may be inconsistent and may generate benefit eligibility conflicts under the means-tested post-March 2024 system.

The Guiding Principles’ requirement that families “shall be reunited as quickly as possible”⁴⁵ and the ECHR Article 8 positive obligations standard (*Tanda-Muzinga*)⁴⁶ both point toward a legal framework that actively facilitates family unity restoration. The current framework does not prohibit family unity restoration, but provides no mechanism to achieve it efficiently. The Council of Europe’s 2022 assessment recommendation for a “coordinated family return procedure”⁴⁷ has not been implemented in Ukrainian law.

Reform proposal: Resolution No. 509 should be amended to add a “family unit return” application option, enabling a returning displaced person with dependent family members to file a single joint application establishing a family-unit IDP return record at a shared registered address. The joint application would: (a) generate linked individual IDP certificates for each family member, with a family unit reference number embedded in each certificate; (b) enable a single joint income and vulnerability assessment for means-tested benefit eligibility; (c) include a “family member pending return” notation, allowing the returning person to flag that additional family members are expected to arrive within 180 days, with the family record updated upon each arrival without a new application;

⁴⁴ Jauhiainen (n 4) 11.

⁴⁵ Guiding Principles on Internal Displacement (n 24) Principle 17.

⁴⁶ ECtHR, *Tanda-Muzinga v France* App no 2260/10 (ECtHR, 10 July 2014) para 68.

⁴⁷ Internal Displacement in Ukraine: Building Solutions (n 29).

and (d) generate a designated social worker assignment for the family unit for a period of six months from return.

6.4. Gap Four: Absence of an Enforceable Right to Family Unity Support Pending Complete Return

Many returning displaced persons face a situation in which not all family members can or do return simultaneously. A mother returns with children while the father remains abroad for professional or other reasons. An elderly parent returns while adult children remain in the EU. In such cases, the returning person faces a period of incomplete family reunion, in which the family unit is only partly restored, with remaining members still abroad or in a different part of Ukraine. Ukrainian law provides no entitlement during this period: no legal mechanism for the returning person to access “family unity support” pending the return of other family members, and no administrative procedure for coordinating registration across multiple locations.

The OECD’s 2026 report identifies ‘limited community reintegration support’ and ‘the absence of targeted programmes for families with members in different locations’ as significant reintegration barriers⁴⁸. Jauhiainen’s fieldwork documents specific cases where returning mothers with children experienced prolonged administrative delays precisely because the system was not designed to handle their partial-return family situation⁴⁹.

Reform proposal: A new subsection “4.” should be added to the proposed Article 7¹ of Law No. 1706-VIII, establishing an enforceable “right to family unity support during incomplete return”, with the following content: (a) a returning displaced person who has registered under the proposed status is entitled to maintain their return support package for the full 90-day grace period regardless of whether other family members have returned; (b) the State Migration Service, upon notification by a returning displaced person, shall initiate a “family location record”, an administrative trace connecting the returning person’s Ukrainian registration with the registration records of family members who remain abroad, and update it upon each subsequent return; and (c) the right to access the free legal aid system for family-unity coordination advice is expressly extended to returning displaced persons under the proposed status.

VII. Conclusions

The returning displaced migrant, by which we mean the Ukrainian citizen who fled abroad in the mass displacement of 2022 and subsequently returned during or after the active phase of the war, has no adequate legal framework under current Ukrainian law. Law No. 1706-VIII, enacted in 2014 and designed for one-directional internal displacement dynamics, has not been adapted to the scale of wartime return migration. Four specific legislative gaps have been identified: the

⁴⁸ Ukraine’s Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect (n 5) 53–54.

⁴⁹ Jauhiainen (n 4) 8.

absence of a dedicated legal status for returning displaced persons; the absence of a fast-track recognition procedure for civil documents obtained abroad during displacement; the absence of a family-unit return registration mechanism; and the absence of an enforceable right to family unity support during incomplete return.

The UN Guiding Principles on Internal Displacement, the IASC Framework on Durable Solutions, and ECHR Article 8 positive obligations doctrine, the international standards used in this analysis, converge on the same conclusion: states bear an obligation to go beyond permitting the return of displaced persons and to create the administrative and legal infrastructure that makes return practically viable and that preserves family unity during the return process.

The proposed amendments, specifically a new Article 7¹ to Law No. 1706-VIII and revisions to Cabinet of Ministers Resolution No. 509, are designed to be practically implementable within the current legislative cycle. They do not require new institutional structures: they work within the existing social protection office network, the State Migration Service, and the civil registry system. As Kālin's authoritative annotations demonstrate, the protection of family unity during return is a binding obligation under the international framework, not a secondary policy consideration, under the international framework for the protection of displaced persons⁵⁰.

The scientific contribution of this study is the first doctrinal legal analysis of returning migrants in Ukraine as a separate subject of immigration and family law reform, distinct from the established IDP protection and refugee law literature, with findings translated into a legislative reform package for use by the Verkhovna Rada Committee on Social Policy, the Ministry of Social Policy, Family and Unity, and the State Migration Service of Ukraine.

REFERENCES

Authored books

1. Jauhiainen J S, *From Ukraine to the European Union and Back: Ukrainians' Return Migration and Reintegration* (Routledge 2026).
2. Kalin W, *Guiding Principles on Internal Displacement: Annotations* (2nd edn, Brookings Institution Press 2008) 61–64.

Journal articles

3. Jauhiainen J S, 'Reintegration of War-Fleeing Ukrainians After Their Return to Ukraine' [2026] 64(1) *International Migration* <https://doi.org/10.1111/imig.70124>.
4. Sasse G, Lackner A, 'The Displaced as 'Ordinary Citizens': Exploring Variation in the Political Attitudes of the Displaced from Donbas' [2020] 72(3) *Europe-Asia Studies* 354–382 <https://doi.org/10.1080/09668136.2020.1725448>.
5. Libanova E, Pozniak O, Tsymbal O, 'Masshtaby ta naslidky vymushenoï mihratsii naselennia Ukrainy vnaslidok zbroinoï ahresii Rosiiskoi Federatsii' [2022] 48(2) *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* 37–57 <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037> (in Ukrainian).

⁵⁰ Kalin (n 26) 80–84.

Websites

6. Available services and support in Ukraine: Frequently Asked Questions on Return to Ukraine (Ukraine is Home) <<https://ukraineishome.org/frequently-asked-questions/frequently-asked-questions-on-return-to-ukraine>> (accessed 18.04.2026).
7. Forced Displacement from Territory of Ukraine Occupied by the Russian Federation: Barriers to Return and the Rights of Internally Displaced Persons, 24 February 2022 – 31 December 2025 (OHCHR, UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine, March 2026) <<https://ukraine.ohchr.org/en/Forced-displacement-from-territory-of-Ukraine-occupied-by-the-Russian-Federation>> (accessed 20.04.2026) paras 5–6.
8. IASC Framework on Durable Solutions for Internally Displaced Persons (UN OCHA, 5 April 2010) 9–10 <<https://interagencystandingcommittee.org/other/iasc-framework-durable-solutions-internally-displaced-persons>> (accessed 18.04.2026).
9. Internal Displacement in Ukraine: Building Solutions (Council of Europe Office in Ukraine) <<https://www.coe.int/en/web/kyiv/idps2>> (accessed 18.04.2026).
10. Obtaining an IDP Certificate: Current Instructions (Stabilization Support Services, 22.12.2025) <<https://sss-ua.org/en/useful-materials/obtaining-idp-certification-a-current-guide-2025>> (accessed 18.04.2026).
11. Protection of displaced Ukrainians: Council adopts recommendation about transition out of temporary protection (EU Council, 16 September 2025) <<https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2025/09/16/protection-of-displaced-ukrainians-council-adopts-recommendation-about-transition-out-of-temporary-protection>> (accessed 18.04.2026).
12. Ukraine – IDP Allowance Update: The Impact of the March 2024 Law Amendment on Ukraine’s Internally Displaced Population – September 2024 (International Organization for Migration, Sep 19 2024) <<https://dtm.iom.int/reports/ukraine-idp-allowance-update-impact-march-2024-law-amendment-ukraines-internally-displaced>> (accessed 18.04.2026).
13. Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 16 (April 2024) (International Organization for Migration (IOM)) <<https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-16-april-2024?close=true>> (accessed 20.04.2026).
14. Ukraine Refugee Situation (UNHCR, Operational Data Portal) <<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>> (accessed 20.04.2026).
15. Ukraine’s Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect (OECD, 20 March 2026) <https://www.oecd.org/en/publications/ukraine-s-strategic-response-to-the-displacement-crisis_9b773da4-en.html> (accessed 20.04.2026).

Олексій Боровик

ПОВЕРНЕННЯ МІГРАНТІВ І ВІДНОВЛЕННЯ СІМЕЙНОГО СТАТУСУ В УКРАЇНІ:

ЗАКОНОДАВЧІ ПРОГАЛИНИ ТА ІМПЕРАТИВИ РЕФОРМ

АНОТАЦІЯ. Повномасштабна війна Росії проти України спричинила одне із найбільших кризових переміщень у Європі за останні десятиліття. Наукові дослідження здебільшого зосереджувались на соціальному захисті та житловому забезпеченні внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Поза увагою залишилась важлива правова проблема: правове становище українців, які повернулись з-за кордону (за оцінками, від 1,2 до 1,6 мільйона осіб станом на 2025 рік, фрагментованість і неналежність законодавчого регулювання відновлення їхнього сімейного статусу, цивільних документів і соціальних виплат після повернення.

Мета статті полягає в тому, щоб виявити через доктринальний і порівняльний аналіз конкретні законодавчі прогалини в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та суміжних актах щодо осіб, які повернулись із-за кордону, та запропонувати цілеспрямований пакет законодавчих змін. Виявлено чотири ключові прогалини. Стат-

ПРАВО УКРАЇНИ • 2026 • № 5 • 68-82

тя пропонує конкретні зміни до Закону № 1706-VIII та постанови Кабінету Міністрів № 509 для усунення кожної з цих прогалин.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше в українській юридичній науці явище повернення мігрантів аналізується як самостійний предмет реформування міграційного та сімейного права, окремо від наукових досліджень щодо ВПО чи законодавства про біженців, з формуванням пакета законодавчих пропозицій, придатних для безпосереднього застосування Верховною Радою.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи; особи, які повернулись; відновлення сімейного статусу; тривалі рішення; Закон № 1706-VIII; цивільні документи; законодавча реформа; Україна.

Олександр Батанов

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник відділу
конституційного та муніципального права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0239-4539>
batanov_olexandr@ukr.net

УДК 340.5

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ УКРАЇНСЬКОГО МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

АНОТАЦІЯ. У статті комплексно досліджуються трансформаційні процеси розвитку муніципального права та місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації, європейської інтеграції та воєнних викликів. Обґрунтовано, що реформа децентралізації, започаткована у 2014 році, стала ключовим чинником формування нової архітектури публічної влади, спрямованої на зміцнення інституційної спроможності територіальних громад, розширення їх повноважень та підвищення ролі у забезпеченні прав людини.

Метою статті є окреслення основних положень нової парадигми українського муніципального права та проблем її формування в умовах сучасних викликів.

Установлено, що в умовах повномасштабної війни місцеве самоврядування зазнало суттєвої функціональної трансформації, перетворившись на важливий елемент національної стійкості, самоорганізації суспільства та забезпечення життєдіяльності територіальних громад.

Особливу увагу приділено формуванню людиноцентристської парадигми муніципального права, у межах якої територіальна громада розглядається як базовий простір реалізації людської гідності, прав і свобод, а місцеве самоврядування – як механізм їх практичного забезпечення. Проаналізовано систему ключових детермінант цієї парадигми, зокрема філософсько-аксіологічні, нормативно-правові, політичні, економічні, екологічні, культурні та безпекові чинники, що зумовлюють переорієнтацію муніципальної влади на забезпечення якості життя людини.

Досліджено феномен мілітарного муніципалізму як специфічної форми функціонування місцевого самоврядування в умовах війни та обґрунтовано його органічний зв'язок із процесами муніципального миробудівництва. Доведено, що ці явища є взаємопов'язаними фазами єдиного процесу розвитку територіальних громад, спрямованого на забезпечення безпеки, соціальної згуртованості та відновлення суспільства. Визначено, що сучасне муніципальне право еволюціонує від регулятивно-управлінської моделі до інтегративної системи гарантування муніципальних прав людини, включаючи право на безпечне довкілля, участь у місцевому самоврядуванні та право на мир.

Зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку муніципального права України на засадах гуманізму, екологізації, багаторівневого врядування та конституціоналізації муніципальних прав людини як основи сталого розвитку територіальних громад і демократичної державності.

Ключові слова: місцеве самоврядування; децентралізація; муніципальне право; права людини; територіальна громада; людиноцентризм; мілітарний муніципалізм; миробудівництво; сталий розвиток.

Останнє десятиліття стало періодом глибоких змін і масштабних викликів для українського місцевого самоврядування. Від ініціювання реформи децентралізації до боротьби за територіальну цілісність – у фокусі цих проблем та процесів було не лише сформовано нову архітектуру публічної влади в Україні, а й водночас перевірено її надійність і відповідність європейським демократичним стандартам. Серед знакових подій децентралізаційних процесів – об'єднання територіальних громад, оновлення адміністративно-територіального устрою, реформування фінансової основи місцевого самоврядування, удосконалення системи надання публічних послуг на місцях.

Прийняття у 2014 р. Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади¹ відкрило нові горизонти для реалізації масштабного реформаторського проєкту. В його основі – ідеї субсидіарності, демократії участі, ефективного та прозорого управління, цифровізації місцевого самоврядування тощо. Вектор реформи децентралізації не лише було сфокусовано на реалізацію європейського курсу України, а й закладено міцного фундаменту для сталого розвитку територіальних громад, посилення ролі муніципальної влади та активної участі жителів у прийнятті рішень.

Ці трансформації відбувалися в умовах зростання зовнішньої воєнної загрози. Російська збройна агресія, що почалася у 2014 році та перейшла у повномасштабну фазу у 2022-му, радикально змінила контекст функціонування та алгоритм організації публічно-самоврядної влади територіальних громад. Війна висунула абсолютно нові та надскладні політичні, соціально-економічні та духовно-культурні завдання перед територіальними громадами – від підтримки військових до координації гуманітарної допомоги, організації евакуації населення та забезпечення правового режиму воєнного стану. Поряд із тим саме децентралізація влади дала змогу територіальним громадам проявити згуртованість, мобілізувати ресурси, налагодити ефективну самоорганізацію. Місцеве самоврядування стало не лише тилом держави, а й активним учасником спротиву.

Реформа децентралізації, катастрофічні наслідки війни та виклики повоєнного миробудівництва – все це підвищує роль органів місцевого самоврядування у реалізації прав людини, покладаючи на них конкретні зобов'язання застосовувати правозахисний підхід у рамках їх функцій та повноважень. Доволі рельєфно роль і значення місцевого самоврядування

¹ Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-п. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>> (дата звернення 21.04.2026).

у процесах реалізації та захисту прав людини набули закріплення у Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 р.², прийняття якої зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини, створення дієвих механізмів їх реалізації та захисту, розв'язання системних проблем у зазначеній сфері. Так, метою Стратегії проголошується забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Вказується, що результатом реалізації Стратегії має стати запровадження системного підходу до забезпечення прав і свобод людини, узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, суб'єктів господарювання, створення в Україні ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі порушень, виявлених Європейським судом.

Аксіомою сучасної муніципальної доктрини є людиноорієнтованість місцевого самоврядування та його органів. Якщо у процесі організації та функціонування місцевого самоврядування втрачається його людиноцентристська сутність, якщо продовжує діяти принцип “панування” будь-якої (зокрема й муніципальної) влади над людиною – замість “служіння” її інтересам процес формування муніципалізму є безперспективним та позбавленим сенсу. У нових умовах людина, потрапляючи у сферу дії муніципального права, повинна позиціонуватись не як об'єкт управління з боку муніципальної влади, а насамперед як головний адресат виконуваних нею обов'язків, зокрема шляхом надання адміністративних послуг, тобто суб'єкт, якому мають служити органи та посадові особи місцевого самоврядування.

Людиновимірна парадигма сучасного муніципального права формується на перетині філософії гуманізму, аксіології права, прав людини, теорії демократії, децентралізації та соціальної відповідальності територіальної громади, що перетворює місцеве самоврядування з інструменту публічної влади на механізм реалізації та захисту прав людини³. Людиноцентризм як парадигма муніципальної реформи розкриває антропологічні засади економічної, політичної і соціальної сфери; осмислює умови створення гуманного суспільства, в якому повинні бути реалізовані імперативи справедливого

² Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021 <<https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>> (дата звернення 21.04.2026).

³ О Батанов, ‘Людина у місцевому самоврядуванні: проблеми взаємодії в умовах викликів російсько-української війни’ [2024] 6 Право України 14–37 <https://doi.org/10.33498/louu-2024-06-014>; О Батанов, ‘Людина в місцевому самоврядуванні: правове людинорозуміння як предметна основа сучасного муніципального права’ [2024] 35 Правова держава 362–374 <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2024-35-362-374>.

і солідарного суспільства, реабілітовані такі поняття, як “гуманне суспільство”, “гуманні відносини”, “гуманна людина”, “гуманістичне управління”⁴.

Як доводиться у філософсько-правових дослідженнях,

неефективність захисту прав людини в сучасній Україні спричинена передусім домінуванням законницького розуміння права, його стереотипів і кодів, отождення права із законом, що призвело до розбалансованості законодавства, яке “адаптовувалося” до європейських стандартів, та правозахисної діяльності, орієнтованої на “букву закону”. Оскільки система захисту прав людини законодавством не вичерпується, узгоджувати зі стандартами права, його цінностями та смислами необхідно всі її складові, а не лише законодавство, що органічно впливає з легістського підходу; правовий захист є цілісною системою, де всі елементи тісно пов’язані, взаємозалежні й мають бути правовими за суттю, а не лише за формою; принцип верховенства права як концентроване втілення та вираження правових стандартів є найефективнішим методом захисту прав людини⁵.

У цьому контексті, як з погляду загальнотеоретичної юриспруденції⁶ і теорії муніципального права⁷, так і практики правореалізації та правокористування, особливої актуальності набуває проблема взаємозв’язку між правом (муніципальним правом), людиною (жителем – членом територіальної громади) та суб’єктивними правами людини (муніципальними правами людини) з точки зору типів праворозуміння. При цьому лише людиноцентристська переорієнтація загальнотеоретичної юриспруденції має не тільки суттєве світоглядно-методологічне значення для осмислення актуальних проблем теорії муніципального права та муніципальних прав людини, а й

відкриває набагато ширші можливості для пошуку права в процесі практичної юридичної діяльності. Адже обсяг нормативно-правового матеріалу бурхливо і невпинно зростає, він стає все суперечливішим, а нерідко й просто хаотичним. Пошук права в цих умовах дедалі ускладнюється, тому без орієнтації на людину – найвищу, як зазначається в ст. 3 Конституції України⁸, цінність, її права і свободи юрист-практик, навіть досвідчений, не кажучи вже про початківця, ризикує або заплутатися в нормативному лабіринті остаточно, або приймати рішення, що ґрунтуються на букві суперечливого чи й зовсім застарілого закону, тобто ставати на формально-догма-

⁴ В Воронкова, В Зуєва, ‘Антропологічні засади сучасного державотворення у контексті конституційної реформи’, *Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 лют. 2016 р.) т. 1* (Вектор 2016) 58–60.

⁵ Н Бордун-Комар, ‘Захист прав людини в Україні у контексті основних типів праворозуміння’ (дис канд юрид наук, 2021) 20.

⁶ Бордун-Комар (н 5) 270; Д Гудима, *Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження* (Край 2009) 292; С Рабінович, ‘Природно-правові засади юридичного регулювання суспільних відносин в Україні’ (дис д-ра юрид наук, 2010) 440.

⁷ М Баймуратов, Б Кофман, ‘Місцеве самоврядування як сфера антропологізації та антропоцентризму’, *The 1th International scientific and practical conference “Current issues of science and integrated technologies” (January 10–13, 2023, Milan, Italy) (International Science Group 2023)* 195–203; О Батанов, ‘Вплив праворозуміння на становлення та розвиток інститутів сучасного муніципального права’ [2011] 2 Альманах права 56–59.

⁸ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 21.04.2026).

тичну позицію. Як наслідок, такий догматичний підхід до правозастосування, урешті-решт, призводить до несправедливих, неправових рішень⁹.

У площині парадигмальних проблем аксіології та антропології муніципалізму місцеве самоврядування постає не лише як інституційна форма публічної влади, а й як ціннісно навантажений простір людського буття, у межах якого відбувається безпосередня реалізація прав людини в умовах повсякденності. Саме на рівні територіальної громади концентруються базові виміри людської життєдіяльності, де поєднуються повсякденні потреби особи з фундаментальними політичними, економічними, духовно-моральними цінностями та соціальними здобутками суспільства. У цьому сенсі муніципалізм виконує функцію своєрідного “аксіологічного фільтра”, через який універсальні цінності набувають конкретно-історичного та локального змісту.

Антропологічний вимір муніципального права виявляється у тому, що територіальна громада є природним соціальним середовищем існування людини, в якому її життєвий цикл – від народження до завершення життя – набуває правового оформлення і соціального забезпечення. Локальність простору, безпосередність соціальних взаємодій та органічний характер життєвих процесів формують особливу муніципальну соціальність, у якій людина постає не як абстрактний адресат норм, а як центральний суб’єкт і водночас мета муніципально-правового регулювання. Відповідно, всі ключові етапи людського життя – здоров’я, освіта, праця, сімейні відносини, соціальна безпека – інтегруються у систему муніципальних прав людини, що відображає їх нерозривний зв’язок із повсякденним життям у територіальній громаді.

Концептуально проблема взаємозв’язків права і людини пов’язана з історією розвитку праворозуміння, а її вирішення безпосередньо залежить від того, яке місце відводиться людині у формуванні, функціонуванні і розвитку права. З огляду на це, людиновимірна парадигма муніципального права перетворює місцеве самоврядування з інструменту публічної влади на механізм реалізації та захисту прав людини. Така аксіо-антропологічна модель засвідчує, що місцеве самоврядування слід розглядати як базовий рівень конкретизації людської гідності, де право перестає бути лише нормативною конструкцією і набуває екзистенційного виміру – як інструмент організації гідного людського життя.

На нашу думку, нова парадигма українського муніципального права має базуватися на ідеї громадоправства, а через це – не лише предмет і метод муніципального права як галузі права, а його місце у системі права й функціонування муніципалізму загалом мають відбуватися в силу природного

⁹ М Козюбра, ‘Право і людина: лінії взаємозв’язків та тенденції розвитку’ [2015] 168 Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки 4.

права та заснованій на ній теорії соціального натуралізму, згідно з якою порядок з фізичною і біологічною формами природи існує також соціальна форма природи зі своїми, властивими лише їй, законами¹⁰.

Основні детермінанти формування людиновимірної парадигми муніципального права доцільно визначати як систему ціннісних, правових, історичних, політичних, економічних, соціальних, духовно-культурних, інформаційних, екологічних та інших чинників, що зумовлюють функціонально-телеологічну переорієнтацію системи місцевого самоврядування на людину та її гідність, права, свободи, інтереси та потреби за місцем проживання.

Визначальними є групи таких детермінант.

Філософсько-аксіологічні детермінанти: гуманістична концепція – визнання людини вищою соціальною, конституційною та муніципальною цінністю, а прав людини – метою і змістом діяльності місцевого самоврядування; антропоцентризм – зосередження муніципального права не лише на владно-організаційних механізмах, а на забезпеченні умов для самореалізації особистісного потенціалу людини в територіальній громаді; концепт людського розвитку – спрямованість муніципальної політики на якість життя, участь людини в муніципальному житті, сталий розвиток територіальної громади та її соціальну безпеку, справедливість тощо.

Нормативно-правові детермінанти: конституційне закріплення системи прав людини та гарантій їх реалізації та захисту, зокрема на муніципальному рівні; конституційне визнання та гарантування місцевого самоврядування та його основоположних принципів; міжнародно-правові стандарти прав людини та муніципальної демократії; законодавче регулювання засад місцевого самоврядування; розвиток муніципального статутного права тощо.

Історичні детермінанти: вивчення, шанування, збереження та розвитку історичних традицій громадоправства та особливостей муніципального життя, які впливають на розбудову та зростання муніципальної демократії сіл, селищ, міст, формування та функціонування територіальних громад як первинних суб'єктів місцевого самоврядування тощо.

Політичні детермінанти: розвиток громадянського суспільства та активізація участі жителів у місцевому житті, стратегічному плануванні; адміністративний контроль за органами місцевого самоврядування, їх публічна підзвітність, прозорість рішень, дотримання етичних стандартів, цифрова демократія; посилення ролі та значення муніципальної ідентичності, розвиток самоорганізації та політичної довіри в межах територіальної громади.

Економічні детермінанти: фінансова спроможність територіальних громад, розвиток муніципальних ресурсів для реалізації економічних, соціальних і сервісних функцій; економіка участі, співволодіння, співкористування

¹⁰ О Костенко, *У світлі соціального натуралізму (вибране)* (Паливода А. В., 2020) 812.

та співрозпорядження муніципальними ресурсами, просторове планування, розвиток муніципальної економіки та середнього бізнесу; цифрова трансформація муніципального економічного простору, е-бюджет, відкриті дані, “розумні територіальні громади” тощо.

Духовно-культурні детермінанти: загальна, конституційна та муніципальна правова культура та правосвідомість жителів, усвідомлення свого статусу як суб’єктів місцевого самоврядування – членів територіальних громад; розвиток традицій громадського самоврядування; освіта і просвіта у сфері муніципального права та локальної демократії, формування компетентного жителя – члена територіальної громади як партнера муніципальної влади, здатного усвідомлювати свою відповідальність за стан місцевого життя тощо.

Європейсько-інтеграційні та глобалізаційні детермінанти: європейські стандарти good governance (відкритість, участь, відповідальність, ефективність, відповідність (узгодженість)); Цілі сталого розвитку ООН (насамперед ціль сталого розвитку № 11 “Сталий розвиток міст і громад”¹¹); взаємодія з інститутами Ради Європи, ЄС з метою реєстрації принципів належного місцевого врядування тощо.

Безпекові та поствоєнні детермінанти: відновлення соціальної згуртованості у територіальних громадах, насамперед тих, які перебували в окупації та постраждали від війни; розбудова системи муніципальної стійкості та орієнтація муніципальної влади на захист життя, гідності та здоров’я людини в територіальній громаді; переосмислення концепції безпеки в контексті викликів і проблем муніципального життя територіальних громад тощо.

Особливе значення мають екологічні детермінанти. Адже екологічна безпека визнається складовою права на безпечне довкілля, а місцеве самоврядування має відповідати за створення здорового середовища проживання людини. Зміна клімату, забруднення повітря та води, збільшення відходів, урбанізація та деградація зелених зон – все це породжує потреби адаптації соціуму на рівні територіальних громад, має вплив на здоров’я мешканців, збільшує навантаження на інфраструктуру міст та призводить до зниження якості життя.

Ці процеси безпосередньо впливають на повсякденне життя людини, а тому змінюють зміст не лише муніципальної компетенції, а й муніципального права загалом. Екологічна демократія та екологічний конституціоналізм починаються на місцевому рівні. Йдеться, наприклад, про розвиток зелених зон і міської екосистеми, роздільний збір відходів, розвиток екологічного муніципального транспорту, розробку та реалізацію локальних кліматичних програм і стратегій тощо. Це формує абсолютно новий зміст

¹¹ Goal 11 “Sustainable cities and communities” <<https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku/sustainable-cities-and-communities>> (accessed 21.04.2026).

муніципальної правосуб'єктності органів місцевого самоврядування: від адміністрування до гарантування екологічної безпеки людини.

Екологічні детермінанти спричиняють трансформацію муніципального права з “управлінського” на право гарантування якості життя, зумовлюють інтеграцію екологічних прав у систему муніципальних прав людини та формування нової моделі муніципальної відповідальності. Тобто в умовах сьогодення вони формують людиновимірну та екогуманістичну парадигму муніципального права через усвідомлення того, що громада – це не лише адміністративна одиниця, а простір безпечного, гідного та екологічно збалансованого життя людини.

Усе це підтверджує, що вся стратегія становлення повноцінної системи місцевого самоврядування, дієздатних територіальних громад та розвитку нової парадигми українського муніципального права нерозривно зв'язані з проблематикою прав людини, зокрема забезпеченням прав людини у сфері місцевого самоврядування загалом та, особливо, конституційного права громадян на участь у місцевому самоврядуванні.

Ці права є невід'ємними цінностями демократичного суспільства та держави – конституційною та муніципальною цінністю, завдяки послідовному та системному втіленню якої існує та стабільно функціонує не лише громадянське суспільство, а його державна організація – конституційна держава.

З огляду на це, подальші етапи реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади мають відбуватися на основі концептуально нової муніципальної моделі людиновимірності та громадоцентризму, розвиток якої доцільно здійснювати не лише як продовження конституційно-правового дискурсу, а як побудову цілісної муніципально-правової доктрини, у якій територіальна громада виступає первинним простором реалізації людської гідності, свободи та права на мир.

Насамперед йдеться про перехід від етатистської до людиноцентристської моделі державності загалом. На муніципальному рівні це насамперед означає зміну самої природи місцевого самоврядування. Воно має перестати розглядатися виключно як “нижчий рівень публічної влади” і трансформуватися у форму організації життєвіту людини. У цьому сенсі муніципальне право повинно еволюціонувати від регламентації повноважень органів до нормативного забезпечення якості повсякденного життя людини в територіальній громаді. Тобто йдеться про формування екзистенційної парадигми муніципального права, де предметом регулювання стають не лише відносини у сфері ‘організації і здійснення місцевого самоврядування (відносини місцевого самоврядування)’¹², а й умови гідного буття.

З огляду на це, перспективи розвитку муніципального права пов'язуються із його доктринальним сприйняттям як галузі публічного права, принципи, предмет, методи та система якого ускладнені приватноправовим ком-

¹² В Кравченко, М Пітцик, *Муниципальное право Украины: навч. посіб.* (Атіка 2003) 11–12.

понентом, а норми якої регулюють насамперед і головним чином суспільні відносини, які виникають у процесі визнання, становлення, організації та здійснення муніципальної влади, а також реалізації та захисту муніципальних прав людини та виражають публічні й приватні, соціально-економічні та політичні цінності муніципальної демократії та прав людини¹³.

Варто зазначити, що війна та перспективи подальшого миробудівництва радикально підсилюють цей тренд. Виклики та катастрофічні наслідки війни значною мірою детермінують виникнення та формування феномену мілітарного муніципалізму, нерозривно пов'язаного з визнанням прав територіальних громад, існуванням інституту місцевого самоврядування та діяльністю його органів. Саме у процесі реалізації ними своїх компетенційних повноважень і базових функцій в умовах екстраординарного стану державності, насамперед під час воєнного стану та війни, а також у ситуаціях природних чи техногенних катастроф – розкривається сутність цього явища¹⁴.

Тобто органи місцевого самоврядування сьогодні виконують не лише публічно-владні та управлінські, а й культурно-духовні функції, а саме організовують простори пам'яті, діалогу, підтримки ветеранів; підтримують волонтерські ініціативи; забезпечують морально-психологічну стійкість територіальних громад та їх членів – жителів сіл, селищ та міст. Подекуди саме від рівня духовно-культурної стійкості та лідерства представників територіальних громад залежить їх стійкість перед відповідними викликами та загрозами. Тож децентралізація в умовах війни – це не лише політико-адміністративна реформа, а й випробування на духовну зрілість українського громадянського суспільства.

Сучасний український мілітарний муніципалізм – це екстраординарна, ситуативна, тимчасова, але водночас дуже потужна форма докорінної трансформації територіальних громад та всієї системи місцевого самоврядування загалом, спрямована не лише на виживання жителів – членів територіальних громад, а й на усебічну допомогу державі у війні.

В умовах сучасних викликів, актуалізуються питання щодо співвідношення, взаємозв'язку та взаємозумовленості муніципального миробудівництва та мілітарного муніципалізму. Так, можна виділити такі спільні засади цієї взаємодії:

а) спільна функціонально-телеологічна спрямованість на збереження життя у територіальній громаді. Як мілітарні, так і миротворчі практики у територіальній громаді мають однакову мету – захист жителів сіл, селищ та міст, підтримання життєдіяльності муніципального соціуму, забезпечення безпеки тощо;

¹³ О Батанов, *Теорія муніципального права* (Юрінком Інтер 2024) 23, 25.

¹⁴ М Баймуратов, Б Кофман, 'Мілітарний муніципалізм: доктринальна ідея чи об'єктивна потреба та необхідність' [2024] 6 *Право України* 38–60 <https://doi.org/10.33498/louu-2024-06-038>.

б) обидва феномени підкреслюють правову, організаційну та економічну автономію місцевого самоврядування, здатність територіальної громади діяти незалежно та ефективно, спираючись на власні ресурси;

в) безпосередня участь жителів у самоорганізації територіальної громади, взаємодопомозі один одному, відбудові та обороні є проявом солідарності та колективної відповідальності за своє сучасне та майбутнє, що лежить як в основі миробудівництва, так і мілітарного муніципалізму. Тобто усі місцеві ініціативи в територіальних громадах щодо допомоги війську або постраждалим від агресії під час війни мають сприйматися не лише мілітарні дії, а акти громадянської турботи на благо майбутнього миру;

г) взаємозв'язок проявляється у тому, що під час війни мілітарний муніципалізм забезпечує виживання, організацію оборони, підтримку війська, евакуацію дітей та жінок, інші форми гуманітарної допомоги, тоді, як вже у післявоєнному відновленні ці ж самі територіальні громади стають осередками миробудівництва – соціалізують і реінтегрують ветеранів, відновлюють довіру до влади та жителів один до одного, відбудовують інфраструктуру, формують культуру миру тощо.

Тобто мілітарний муніципалізм і муніципальне миробудівництво це не протилежні, а послідовні фази одного процесу – процесу формування зрілої, відповідальної територіальної громади. Попри абсолютну антонімічність таких терміно-понять, як “мир” і “війна”, між категоріями “миробудівництво” і “мілітарність” існує синергетичний зв'язок.

Діалектика “миру” і “мілітарності” у муніципальному вимірі полягає у тому, що територіальні громади є не лише територіальним, а й соціально-політичним, економічним та духовно-культурним простором “зустрічі” війни і миру, свого роду фронтиром (пограниччям) між цими протилежними станами існування соціуму та держави. Адже, з одного боку, територіальна громада має мобілізувати внутрішні людські, економічні, соціальні, територіальні, інформаційні, комунікаційні та інші ресурси для оборони, а, з іншого боку, попри катастрофічні наслідки війни – залишатися гуманним середовищем, яке не руйнує, а навпаки “зшиває” соціальну тканину.

Фактично у воєнних умовах мілітарний муніципалізм є передумовою муніципального миробудівництва, а після завершення війни – трансформується в нього. Тож миробудівництво є продовженням мілітарного муніципалізму, але іншими засобами: шляхом переходу від оборонної мобілізації до соціальної реконсолідації та реконструкції територіальних громад у стан мирного життя¹⁵.

Це означає, що нова парадигма муніципального права має інтегрувати в себе категорії, які раніше вважалися переважно політико-філософськими:

¹⁵ О Батанов, ‘Діалектика “миру” та “війни” у муніципальному вимірі: про участь територіальних громад у реалізації права на мир’, XI Всеукраїнська науково-практична конференція “Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості” (Київ, 5 грудня 2025) (АПСВТ, 2025) 26–27.

гідність, стійкість, соціальна згуртованість, локальна безпека, психологічне відновлення. Відповідно, формується безпеково-гуманістична функція муніципального права, яка поєднує захист життя із забезпеченням гідності і свободи на муніципальному рівні організації соціуму. Адже саме в умовах викликів війни саме на муніципальному рівні народжується, формується та апробується нова культура публічного врядування, що синергетично поєднує принципи демократії, взаємопідтримки та безпеки. Муніципалізм у процесах миробудівництва стає ключем до сталого миру – миру, який народжується не згори, а знизу, у повсякденній діяльності територіальних громад, об'єднаних спільною метою збереження життя та гідності, шанування минулого та конструювання позитивного майбутнього.

Муніципалізм в умовах війни виступає не лише формою місцевого самоврядування, а й світоглядною парадигмою, яка ґрунтується на ідеях спільності долі, відповідальності та соціальної солідарності, а територіальні громади – первинні суб'єкти місцевого самоврядування, – стають осереддям стійкості держави та сталого розвитку громадянського суспільства, центрами організації суспільного життя та локальними агентами миру.

За своєю сутністю феномен муніципального миробудівництва полягає у здатності територіальних громад створювати й підтримувати мир у самих основах повсякденного життя, навіть у контексті війни. Отже, його синергетичний зв'язок із мілітарним муніципалізмом органічний: війна породжує інноваційні практики самоорганізації, солідарності та соціальної відповідальності, які потім перетворюються на ресурси відновлення та сталого розвитку.

У цьому контексті феномен мілітарного муніципалізму полягає не лише у здатності територіальних громад пройти складні випробовування війною, стати справжньою школою національного спротиву та стійкості, а й в інституційній спроможності продовжити відповідні форми гуманізації соціуму у процесах муніципального миробудівництва. Разом вони створюють унікальну українську модель муніципальної демократії та муніципального права – таку, що здатна і захищати, і відроджувати життя. Для України така синергія має екзистенційне значення: у часи війни саме територіальні громади стали носіями миру, довіри й надії на відновлення, а під час миру – мають виконати свою природну функцію самоорганізації громадянського суспільства та конституційну місію щодо формування демократичної державності¹⁶.

З огляду на це, формування та послідовна реалізація нової парадигми муніципального права зумовлює особливу увагу до проблем реалізації права людини на мир¹⁷. У муніципально-правовому вимірі це означає, що

¹⁶ О Скрипнюк, А Крусян, О Батанов (ред.), *Українська держава: виклики війни, проблеми безпеки та перспективи розвитку* (Юрінком Інтер 2025) 492–493.

¹⁷ О Скрипнюк, Н Оніщенко, Н Пархоменко та ін., *Право людини на мир: міжнародні стандарти та проблеми реалізації в умовах викликів російсько-української війни: наукова записка* (Юрінком Інтер 2025) 112.

територіальна громада стає простором локального миру, де відбувається відновлення соціальних зв'язків, інтеграція ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, подолання травм війни. Відтак до системи муніципальних прав людини має бути включено право на безпечну громаду, право на соціальну інтеграцію та право на участь у миробудівництві. Це принципово не тільки розширює класичний каталог прав у сфері місцевого самоврядування – муніципальних прав людини, а й поглиблює зміст самого муніципального права та докорінно змінює його функції.

Аксіоматично, що подальший розвиток муніципального права має відбуватися з огляду на концептуальні й праксеологічні проблеми українського конституціоналізму. Адже, як ми вже зазначали, формування нової людськомимірної парадигми муніципального права слід розглядати як результат дії комплексної системи детермінант, що переорієнтовують нормативну модель публічної влади на забезпечення гідності, прав, свобод і законних інтересів особи за місцем проживання. При цьому йдеться не лише про декларативну антропоцентричність, а про трансформацію самої архітекτονіки муніципального права відповідно до ціннісних засад, закріплених у Конституції України та європейських стандартах місцевого самоврядування.

Враховуючи, що метою сучасного українського конституціоналізму є 'досягнення (визнання, забезпечення та захист) конституційно-правової свободи людини'¹⁸, а також те, що 'аксіологічною основою держави та найменшою організаційною одиницею публічного управління є людина', звідки й 'бере початок антропоцентризм, котрий не як поняття, а як явище є частиною конституціоналізму'¹⁹, розвиток муніципального права насамперед має спиратися на гуманістичну доктрину, відповідно до якої людина є найвищою соціальною та конституційною цінністю, а її права – метою діяльності органів місцевого самоврядування. Антропоцентризм у цьому контексті означає переорієнтацію муніципально-правової регламентації з опису владно-організаційних механізмів місцевого самоврядування на створення правових умов для самореалізації людини в територіальній громаді. Така концепція людського розвитку детермінує необхідність законодавчого закріплення стандартів якості життя, соціальної безпеки, демократії участі та сталого розвитку територіальних громад.

Отже, парадигма сучасного конституціоналізму²⁰ логічно трансформується у концепцію "живого муніципалізму", сутність якого полягає в

¹⁸ А Крусян, 'Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика' (дис д-ра юрид наук, 2010) 12.

¹⁹ Я Якимович, 'Парадигма антропоцентризму суб'єктів публічної влади у конституціоналізмі сучасних держав Центральної та Східної Європи' (дис канд юрид наук, 2020) 7.

²⁰ Д Белов, 'Парадигма українського конституціоналізму' (дис д-ра юрид наук, 2012) 400; О Бориславська, 'Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку' (дис д-ра юрид наук, 2019) 428; І Гордієнко, 'Конституціоналізм як режим правового обмеження державної влади' (дис д-ра філософ, 2021) 263; А Крусян, *Сучасний український конституціоналізм* (Юрінком Інтер, 2010) 560; М Савчин, 'Конституціоналізм і природа Конституції: теорія і практика реалізації' (дис д-ра юрид наук, 2013) 564; В Шаповал, *Сучасний конституціоналізм* (Юрінком Інтер 2005) 560; Якимович (н 19) 203.

тому, що норми муніципального права не можуть бути статичними. Вони мають формуватися і змінюватися у постійній взаємодії з потребами територіальної громади та її членів – жителів відповідного села, селища або міста, суб'єктивні муніципальні права яких є визначальними для характеристики особливого муніципально-правового статусу особи як самостійної правової категорії.

Онтологічною квінтесенцією цих прав є те, що вони, по-перше, найбільш рельєфно проявляються, відображають та апробують ідею цінності людської особистості, її суб'єктивні права на локальному рівні як відображення її індивідуальних, групових та колективних інтересів у повсякденному житті; по-друге, виникають у межах місцевого самоврядування, тим самим стимулюючи та детермінуючи процеси інституціоналізації муніципальної влади; по-третє, є передвісниками глибоких економічних і політичних перетворень у суспільстві (особливо в контексті адекватного й оптимального відображення і трансформації інтересів жителів – членів територіальних громад) та формування на цій колективістській основі нової демократичної державності, що безпосередньо пов'язано з виробленням і практичною реалізацією принципово нових організаційних і нормативних підходів до прав людини; по-четверте, саме в цьому міститься позитивне вирішення як загальнодержавних, так і регіональних, а також місцевих проблем у цій профільній сфері, які пов'язані не тільки з гуманітарно-гуманістичними проблемами, що лежать в основі повсякденного існування людини, а й зі складними процесами їх реалізації²¹.

Також нова парадигма муніципального права має формуватися й реалізовуватися у його екологічному вимірі, який відкриває самостійну тенденцію його розвитку – екологізацію²². Адже важливою умовою збереження та розвитку української державності, її національної та геополітичної суб'єктності у повоєнній перспективі має стати забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання катастрофічних наслідків російсько-української війни, збереження генофонду Українського народу. Сьогодення формує парадигму екологічного конституціоналізму, у якому Природа знаходиться в основі державності, має свою специфічну конституційну правосуб'єктність, наділяється певними правами, як-то право на повагу до свого існування, на підтримання та відновлення своїх життєвих циклів, функцій та еволюційних процесів, на відновлення та розвиток. Відбувається свого роду екологізація конституційного право-

²¹ М Баймуратов, Б Кофман, 'Муніципальні права людини: до питання про тенденцію глобалізації міжнародно-правового регулювання', *Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference "Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects"* (Tallinn, Estonia, February 16–18, 2023) (Scientific Collection "InterConf" 2023) 282.

²² О Батанов, 'Екологічний вимір муніципальної реформи в Україні в умовах викликів сьогодення', *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: збірник тез доповідей Сьомої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 25 серпня 2023 р.) (АПСВТ 2023) 22–29.

порядку, у якому право на безпечне довкілля – це екзистенційне право, без якого неможливо реалізувати гідність та свободу, забезпечити сталий розвиток та мирне життя²³.

З огляду на те, якщо Природа визнається суб'єктом із певною правосуб'єктністю, то саме територіальна громада стає найближчим до неї носієм обов'язків щодо її захисту. Це означає, що місцеве самоврядування повинно отримати не лише повноваження, а й екологічну відповідальність конституційного рівня, включаючи участь територіальних громад у відновленні екосистем, контролі за використанням природних ресурсів та забезпеченні права на безпечне довкілля як елементу людської гідності тощо.

У процесі формування нової парадигми муніципального права необхідно враховувати й сучасні глобалізаційні та інтеграційні процеси. Для сучасної України глобалізація – це не лише простір політичного діалогу, економічної інтеграції чи крос-культурних комунікацій, а арена ціннісного самоусвідомлення та самоствердження, де міжнародні стандарти прав людини набувають конкретного змісту у практиці державотворення, національної безпеки і оборони, справедливого судочинства, публічної адміністрації, децентралізації тощо.

У контексті муніципалізму глобалізаційні та інтеграційні процеси проявляються у формуванні багаторівневого врядування, де територіальні громади стають суб'єктами не лише внутрішньодержавних, а й транснаціональних взаємодій (міжмуніципальне співробітництво, участь у європейських мережах, локальна дипломатія). Це не лише докорінно змінює уявлення про правосуб'єктність територіальної громади, надаючи їй елементів “м'якої міжнародної правосуб'єктності”, а детермінує процеси формування глобального муніципалізму та міжнародного муніципального права²⁴.

Висновки. Резюмуючи, можна зробити загальний висновок, що в новій парадигмі муніципального права центральне місце мають посідати проблеми муніципальних прав людини та муніципалізму. Це потребує не лише доктринального визнання принципу пріоритету територіальної громади як суб'єкта муніципальної влади, а й системного оновлення її правового статусу, зокрема через прийняття спеціального закону про самоврядування територіальної громади, конституційного визнання її правосуб'єктності як юридичної особи, закріплення принципу повсюдності, удосконалення порядку формування компетенції за принципом субсидіарності, розширення можливостей управління комунальною власністю, реальної (а не декларативної) фінансово-економічної автономії, гарантій невтручання держави поза межами конституційно визначених функцій, судового захисту прав територіальних громад тощо.

²³ Скрипнюк, Крусян, Батанов (н 16) 54.

²⁴ М Баймуратов, Б Кофман, ‘Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі’ [2021] 2 Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право 7–31.

Нове українське муніципальне право означає формування інтегративної моделі муніципального розвитку, де правові, соціальні, економічні, культурні та екологічні політики поєднуються навколо людини як центральної конституційної та муніципальної цінності.

З огляду на це, людиноцентристська парадигма муніципального права – це система ідей, принципів і норм, у якій територіальна громада виступає базовим простором реалізації людської гідності, свободи, безпеки та сталого розвитку, а місцеве самоврядування – механізмом їх повсякденного забезпечення через участь, солідарність і відповідальність. У перспективі це відкриває можливість конституціоналізації муніципальних прав людини, розвитку права на участь у місцевому самоврядуванні як комплексного суб’єктивного права, впровадження стандартів людиноцентристського місцевого самоврядування та муніципалізму тощо.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Batanov O, *Teoriia munitsypalnoho prava* (Iurinkom Inter 2024) (in Ukrainian).
2. Hudyma D, *Prava liudyny: antropolohe-metodolohichni zasady doslidzhennia* (Krai 2009) (in Ukrainian).
3. Kostenko O, *U svitli sotsialnoho naturalizmu (vybrane)* (Palyvoda A. V., 2020) (in Ukrainian).
4. Kravchenko V, Pittsyk M, *Munitsypalne pravo Ukrainy: navch. posib.* (Atika 2003) (in Ukrainian).
5. Krusian A, *Suchasnyi ukraïnskyi konstytutsionalizm* (Iurinkom Inter, 2010) (in Ukrainian).
6. Shapoval V, *Suchasnyi konstytutsionalizm* (Iurinkom Inter 2005) (in Ukrainian).

Edited books

7. Skrypniuk O, Krusian A, Batanov O (red), *Ukrainska derzhava: vyklyky viiny, problemy bezpeky ta perspektyvy rozvytku* (Iurinkom Inter 2025) (in Ukrainian).
8. Skrypniuk O, Onishchenko N, Parkhomenko N ta in., *Pravo liudyny na myr: mizhnarodni standarty ta problemy realizatsii v umovakh vyklykiv rosiisko-ukraïnskoi viiny: naukova zapyska* (Iurinkom Inter 2025) (in Ukrainian).

Journal articles

9. Baimuratov M, Kofman B, 'Military munitsypalizm: doktrynalna ideia chy obiektyvni potreba ta neobkhidnist' [2024] 6 *Pravo Ukrainy* 38–60 <https://doi.org/10.33498/louu-2024-06-038> (in Ukrainian).
10. Baimuratov M, Kofman B, 'Mizhnarodne munitsypalne pravo yak haluz mizhnarodnoho publicnoho prava: do pytannia pro formuvannia haluzi' [2021] 2 *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya: Pravo* 7–31.
11. Batanov O, 'Liudyna u mistsevomu samovriaduvanni: problemy vzaiemodii v umovakh vyklykiv rosiisko-ukraïnskoi viiny' [2024] 6 *Pravo Ukrainy* 14–37 <https://doi.org/10.33498/louu-2024-06-014> (in Ukrainian).
12. Batanov O, 'Liudyna v mistsevomu samovriaduvanni: pravove liudynorozuminnia yak predmetna osnova suchasnoho munitsypalnoho prava' [2024] 35 *Pravova derzhava* 362–374 <https://doi.org/10.33663/0869-2491-2024-35-362-374> (in Ukrainian).
13. Batanov O, 'Vplyv pravorozuminnia na stanovlennia ta rozvytok instytutiv suchasnoho munitsypalnoho prava' [2011] 2 *Almanakh prava* 56–59 (in Ukrainian).

14. Koziubra M, 'Pravo i liudyna: linii vzaiemozviazkiv ta tendentsii rozvytku' [2015] 168 Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky 4 (in Ukrainian).

Theses

15. Bielov D, 'Paradyhma ukrainskoho konstytutsionalizmu' (dys d-ra yuryd nauk, 2012) (in Ukrainian).
16. Bordun-Komar N, 'Zakhyst prav liudyny v Ukraini u konteksti osnovnykh typiv pravorozuminnia' (dys kand yuryd nauk, 2021) (in Ukrainian).
17. Boryslavska O, 'Yevropeiska model konstytutsionalizmu: formuvannia, suchasnyi stan, tendentsii rozvytku' (dys d-ra yuryd nauk, 2019) (in Ukrainian).
18. Hordiienko I, 'Konstytutsionalizm yak rezhym pravovoho obmezhenia derzhavnoi vlady' (dys d-ra filosof, 2021) (in Ukrainian).
19. Krusian A, 'Suchasnyi ukrainskyi konstytutsionalizm: teoriia i praktyka' (dys d-ra yuryd nauk, 2010) (in Ukrainian).
20. Rabinovych S, 'Pryrodno-pravovi zasady yurydychnoho rehuliuвання suspilnykh vidnosyn v Ukraini' (dys d-ra yuryd nauk, 2010) (in Ukrainian).
21. Savchyn M, 'Konstytutsionalizm i pryroda Konstytutsii: teoriia i praktyka realizatsii' (dys d-ra yuryd nauk, 2013) (in Ukrainian).
22. Yakymovych Ya, 'Paradyhma antropotsentryzmu subiektiv publichnoi vlady u konstytutsionalizmi suchasnykh derzhav Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy' (dys kand yuryd nauk, 2020) (in Ukrainian).

Conference papers

23. Baimuratov M, Kofman B, 'Mistseve samovriaduvannia yak sfera antropolohizatsii ta antropotsentryzmu', *The 1th International scientific and practical conference "Current issues of science and integrated technologies"* (January 10–13, 2023, Milan, Italy) (International Science Group 2023) 195–203 (in Ukrainian).
24. Baimuratov M, Kofman B, 'Munitsypalni prava liudyny: do pytannia pro tendentsiiu hlobalizatsii mizhnarodno-pravovoho rehuliuвання', *Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference "Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modern Aspects"* (Tallinn, Estonia, February 16–18, 2023) (Scientific Collection "InterConf" 2023) 282 (in Ukrainian).
25. Batanov O, 'Dialektyka "myru" ta "viiny" u munitsypalnomu vymiri: pro uchast terytorialnykh hromad u realizatsii prava na myr', *XI Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia "Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti"* (Kyiv, 5 hrudnia 2025) (APSVT, 2025) 26–27 (in Ukrainian).
26. Batanov O, 'Ekolohichni vymir munitsypalnoi reformy v Ukraini v umovakh vyklykiv sohodennia', *Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti: Zbirnyk tez dopovidei Somoj shchorichnoi vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 25 serpnia 2023 r.)* (APSVT 2023) 22–29 (in Ukrainian).
27. Voronkova V, Zuieva V, 'Antropolohichni zasady suchasnogo derzhavotvorennia u konteksti konstytutsiinoi reformy', *Pravova reforma v suchasnykh umovakh: dosiahnennia i perspektyvy: materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 26 liut. 2016 r.) t. 1* (Vektor 2016) 58–60 (in Ukrainian).

Oleksandr Batanov

THE DEVELOPMENT OF A NEW PARADIGM FOR UKRAINIAN MUNICIPAL LAW IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES

ABSTRACT. This article provides a comprehensive analysis of the transformative processes underpinning the development of municipal law and local self-government in Ukraine against the backdrop of decentralisation, European integration and the challenges posed by the war. It is argued that the decentralisation reform, launched in 2014, has become a key factor in shaping a new architecture of public authority, aimed at strengthening the institutional capacity of territorial hromadas, expanding their powers and enhancing their role in safeguarding human rights.

The aim of the article is to outline the main provisions of the new paradigm of Ukrainian municipal law and the challenges of its development in the context of contemporary challenges.

It has been established that, in the context of full-scale war, local self-government has undergone a significant functional transformation, becoming a vital element of national resilience, the self-organisation of society and the provision of essential services to territorial hromadas.

Particular attention is paid to the development of a human-centred paradigm of municipal law, within which the territorial hromada is regarded as the fundamental sphere for the realisation of human dignity, rights and freedoms, and local self-government as the mechanism for their practical safeguarding. The system of key determinants of this paradigm has been analysed, in particular the philosophical-axiological, regulatory-legal, political, economic, environmental, cultural and security factors that drive the reorientation of municipal authorities towards ensuring the quality of human life.

The phenomenon of military municipalism is examined as a specific form of local self-government functioning in wartime, and its organic link with the processes of municipal peacebuilding is substantiated. It has been demonstrated that these phenomena are interrelated phases of a single process of territorial hromada development, aimed at ensuring security, social cohesion and the restoration of society. It has been established that modern municipal law is evolving from a regulatory-administrative model towards an integrative system for guaranteeing municipal human rights, including the right to a safe environment, participation in local self-government and the right to peace.

It is concluded that there is a need for the further development of Ukrainian municipal law on the principles of humanism, environmental sustainability, multi-level governance and the constitutionalisation of municipal human rights as the foundation for the sustainable development of territorial hromadas and democratic statehood.

KEYWORDS: local self-government; decentralisation; municipal law; human rights; territorial hromada; human-centred approach; military municipalism; peacebuilding; sustainable development.

ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Вікторія Резнікова

докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НАПрН України,
завідувачка кафедри економічного права
та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
Researcher ID: O-4799-2018
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0149-0710>
reznikova.vv78@gmail.com

УДК 346.9:351.863

ГОСПОДАРСЬКІ СУДИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ФУНКЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ОБОРОТУ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження ролі господарських судів у системі економічної безпеки держави крізь призму їх функції забезпечення стабільності економічного обороту. Обґрунтовано доцільність переосмислення традиційного підходу до визначення призначення господарських судів, який обмежується вирішенням спорів, та доведено їх значення як інституційного чинника формування передбачуваного й узгодженого правового середовища. Запропоновано авторське визначення категорій: економічна безпека, система економічної безпеки держави, стабільність економічного обороту держави тощо.

Розмежовано стабільність економічного обороту із суміжними поняттями: правової визначеності, економічної безпеки, інвестиційної привабливості тощо.

Здійснено класифікацію ризиків економічного обороту (правових, трансакційних, поведінкових, системних) та обґрунтовано роль господарських судів у їх зниженні.

Запропоновано авторське визначення категорії судово-детермінованої стабільності економічного обороту як інтегрованої економіко-правової характеристики, що відображає системний вплив судової діяльності на функціонування господарських відносин.

Доведено, що ефективний судовий захист має розглядатися як інструмент не лише відновлення порушених прав, а й стабілізації економічного обороту та забезпечення економічної безпеки держави. Розроблено багаторівневу систему критеріїв оцінки ефективності господарських судів, що охоплює структурні, функціональні та результативні показники, зокрема рівень передбачуваності судових рішень і виконання судових актів.

Ключові слова: господарські суди; господарське судочинство; економічна безпека держави; система економічної безпеки; економічний оборот; стабільність господарських відносин; стабільність економічного обороту; ефективний судовий захист; правова визначеність; судова практика; трансакційні витрати; передбачуваність судових рішень; виконання судових рішень.

В умовах трансформації економіки України та підвищення рівня системних ризиків, пов'язаних із воєнним станом, макроекономічною нестабільністю та структурними дисбалансами ринку, особливого значення набуває

забезпечення стабільності економічного обороту як ключової передумови функціонування господарської системи. У цьому контексті економічна безпека держави не може розглядатися виключно через призму фінансових, фіскальних чи регуляторних інструментів, оскільки вирішальне значення має інституційна спроможність держави гарантувати передбачуваність і обов'язковість правових наслідків господарської діяльності. Господарські суди відіграють у цьому процесі специфічну роль, яка традиційно звужується до функції вирішення спорів між суб'єктами господарювання. Такий підхід не відображає реального значення судової діяльності для економічної системи, оскільки поза увагою залишається її вплив на формування правової визначеності, зниження транзакційних витрат, обмеження опортуністичної поведінки та забезпечення стабільності договірних зв'язків. Відповідно, діяльність господарських судів має розглядатися як інституційний фактор, що безпосередньо впливає на параметри економічного обороту та рівень економічної безпеки держави.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю в сучасній правовій доктрині цілісного підходу до оцінки ролі господарських судів у забезпеченні стабільності економічного обороту. Наявні наукові розробки, як правило, зосереджені на окремих аспектах (правовій визначеності, єдності судової практики, ефективності судового захисту або виконанні судових рішень) без урахування їх сукупного впливу на економічні процеси. Така фрагментарність не дає змоги адекватно оцінити функціональне значення господарських судів як елементу системи економічної безпеки. Проблема полягає також у відсутності належного теоретико-методологічного інструментарію, який уможливив би інтегрувати процесуально-правові характеристики судової діяльності з її економічними наслідками. Це зумовлює потребу у формуванні нових наукових підходів, здатних відобразити взаємозв'язок між якістю правосуддя, передбачуваністю правозастосування та стабільністю господарського обороту. Додаткового значення ця проблематика набуває в умовах підвищеної волатильності правового регулювання¹, зміни підходів до тлумачення норм права, а також ускладнення механізмів виконання судових рішень. За таких обставин нестабільність судової практики або недостатня ефективність судового захисту трансформуються у фактори економічної невизначеності, що негативно впливають на інвестиційну активність, договірну дисципліну та загальну стійкість ринку. У зв'язку з цим

¹ Волатильність правового регулювання – це запозичений з економічної теорії термін (від лат. *volatilis* – “мінливий”, “нестійкий”; через англ. *volatility*), який у правовому контексті використовується для позначення ступеня інтенсивності, частоти та непередбачуваності змін у нормативному регулюванні та практиці його застосування. У змістовому аспекті волатильність правового регулювання охоплює: часті та несистемні зміни законодавства; нестабільність або варіативність судової практики; непослідовність у тлумаченні правових норм; відсутність сталої регуляторної політики. На відміну від простої динамічності права, волатильність акцентує увагу саме на неконтрольованій або слабо передбачуваній змінюваності, яка ускладнює планування господарської діяльності, підвищує транзакційні витрати та знижує рівень правової визначеності.

постає наукова проблема переосмислення функціонального призначення господарських судів у системі економічної безпеки держави, зокрема через виокремлення та обґрунтування їх функції забезпечення стабільності економічного обороту. Її вирішення передбачає розроблення категоріального апарату, який дає змогу відобразити інтегрований вплив судової діяльності на економічні процеси, а також визначення критеріїв оцінки такої діяльності з урахуванням її результативного виміру.

Отже, дослідження господарських судів як інституційного чинника забезпечення стабільності економічного обороту є науково та практично значущим і спрямоване на формування цілісного підходу до розуміння їх ролі у системі економічної безпеки держави.

Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування ролі господарських судів як інституційного елементу системи економічної безпеки держави через розкриття їх функції забезпечення стабільності економічного обороту, а також формування категоріального та аналітичного інструментарію для оцінки впливу судової діяльності на передбачуваність і ефективність господарських відносин. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати існуючі підходи до визначення ролі господарських судів у системі економічної безпеки держави та виявити їх обмеження; уточнити економіко-правову природу категорії “стабільність економічного обороту” та визначити її місце в системі суміжних правових категорій; визначити зміст та структуру функції господарських судів щодо забезпечення стабільності економічного обороту; розкрити механізми впливу господарських судів на передбачуваність правозастосування, трансакційні витрати та поведінкові моделі суб’єктів господарювання; сформулювати та обґрунтувати категорію судово-детермінованої стабільності економічного обороту; систематизувати індикатори оцінки судово-детермінованої стабільності економічного обороту та обґрунтувати можливість їх практичного застосування; визначити проблеми та ризики, пов’язані з недостатньою ефективністю діяльності господарських судів, а також їх вплив на економічну безпеку держави тощо.

Сучасний стан наукової розробки проблематики ролі господарських судів у забезпеченні стабільності економічного обороту характеризується фрагментарністю та міжгалузевою роз’єднаністю досліджень. У літературі відсутній цілісний підхід до розгляду господарських судів як елементу системи економічної безпеки держави, а відповідні аспекти досліджуються в межах окремих наукових напрямів – господарського процесуального права², права

² В Резнікова, В Щербина, ‘Сучасні тенденції розвитку господарського процесу України’ [2017] 9 Право України 9–27; О Беяневич, ‘Мета сучасного господарського процесуального права: доктринальний погляд’ [2020] 7 Право України 13–31 <http://doi.org/10.33498/loiu-2020-07-013>; О Світличний, В Сулім, ‘Про деякі проблеми удосконалення господарського процесуального законодавства’ [2018] 1(29) Публічне право 196–202; О Гаврилюк, ‘Сучасні підходи до оцінки ефективності судової системи (господарсько-правовий аспект)’ [2025] 1 Форум права 121–132 <http://doi.org/10.5281/zenodo.13923472>; О Подцерковний, ‘Щодо реформування господарської юстиції у світлі нових концепцій’ [2023] 4 Аналітич-

неплатоспроможності³, теорії держави і права⁴, а також економічної теорії інституцій, що покликані забезпечувати економічну безпеку держави⁵.

У зарубіжній науці взаємозв'язок судової системи та економічної ефективності традиційно досліджується в межах інституціональної та неоінституціональної економіки, де суди розглядаються як ключовий елемент механізму забезпечення виконання контрактів, зниження транзакційних витрат. У фундаментальних працях Д. Норт обґрунтовано, що інститути, включаючи судову систему, визначають структуру стимулів і обмежень для економічних агентів, впливаючи на передбачуваність взаємодій і вартість укладення та виконання угод⁶. Розвиваючи ці положення, О. Вільямсон, підкреслює значення правозастосовних механізмів як складової інституційного середовища, що забезпечує ефективність контрактних відносин і мінімізацію опортуністичної поведінки⁷.

Емпіричні дослідження також підтверджують визначальну роль судової системи у функціонуванні ринку. Зокрема, у роботі С. Джанков, Р. Ла Порта, Ф. Лопес-де-Сіланес та А. Шлейфер доведено, що ефективність судів безпосередньо корелює з рівнем розвитку кредитних ринків, інвестиційною активністю та загальною економічною динамікою⁸. У межах економічного аналізу права Р. Познер розглядає судову діяльність як механізм оптимізації розподілу ресурсів через забезпечення ефективного правозастосування та стимулювання раціональної поведінки суб'єктів⁹.

Поряд із цим у сучасних аналітичних матеріалах акцент подекуди робиться на якості судового врядування (judicial governance) та передбачуваності правозастосування як ключових детермінантх економічної стабільності. Зокрема, у доповідях Світового банку¹⁰ та Організації економічного спів-

но-порівняльне правознавство 201–207 <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.32>; В Резнікова, В Щербина, 'Ефективність судочинства: від доктрини до практики' [2026] 1 Економіка та право 3–18 <https://doi.org/10.15407/econlaw.2026.01>.

³ О Васильовський, 'Роль господарських судів у забезпеченні ефективності процедур банкрутства' (13 березня 2026 року) <https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezent2026/Prezent_gosp_sud_bankr.pdf> (дата звернення 17.04.2026).

⁴ О Цісельський, 'Теоретично-правовий підхід до доцільності існування господарських судів в Україні' [2025] 4 Юридичний науковий електронний журнал 186–189 <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/41>.

⁵ А Лиманюк, 'Державні органи як суб'єкти забезпечення економічної безпеки держави під час воєнного стану' [2026] 32(2) Вісник Кримінологічної асоціації України 708–719 <https://doi.org/10.32631/vsa.2024.2.52>; О Бандурка, В Духов, К Петрова, М Черняков, *Основи економічної безпеки: підручник* (Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ 2003) 236; Б Губський, *Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення* (Укрархбудінформ 2001) 122; К Смирна, 'Теоретико-методичні засади механізмів формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки' [2024] 7 Інвестиції: практика та досвід 231–236 <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.7.231>.

⁶ D C North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (Cambridge University Press 1990) 152 <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>.

⁷ O E Williamson, *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting* (Collier Macmillan 1985) 450.

⁸ S Djankov, R La Porta, F Lopez-de-Silanes, A Shleifer, 'Courts' [2003] 118(2) The Quarterly Journal of Economics 453–517 <https://doi.org/10.1162/003355303321675437>.

⁹ R A Posner, *Economic Analysis of Law* (9th ed., Wolters Kluwer Law & Business 2014) 1026.

¹⁰ 2025 WJP Rule of Law Index (World Justice Project) <<https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>> (accessed 17.04.2026); Business Ready (B-READY) 2025 (World Bank) <<https://www.worldbank.org/en/businessready>> (accessed 17.04.2026).

робітництва та розвитку (ОЕСР)¹¹ підкреслюється, що ефективність судової системи, зокрема тривалість розгляду справ, стабільність судової практики та рівень виконання рішень, є критичними для забезпечення функціонування ринкової економіки.

Водночас зазначені підходи, незважаючи на їх теоретичну і емпіричну значущість, мають переважно загальноекономічний характер і не враховують специфіку галузевих правових режимів, зокрема господарського процесуального права. Вони не формують категоріального апарату, здатного відобразити інтегрований вплив судової діяльності на стабільність економічного обороту в конкретній правовій системі, зокрема в Україні, де особливості господарської юрисдикції, процесуальних принципів та практики правозастосування суттєво впливають на механізми забезпечення економічної безпеки. Тож наявні зарубіжні дослідження створюють певне теоретичне підґрунтя для розуміння суду як складової системи економічної безпеки держави, проте потребують адаптації та подальшої конкретизації в межах господарсько-правової доктрини з урахуванням національних особливостей правового регулювання та судової практики.

Аналіз наявних наукових праць з окресленої проблематики свідчить про відсутність комплексного дослідження, яке б поєднувало господарсько-процесуальні характеристики судової діяльності з її економічними наслідками. Наявні підходи або обмежуються аналізом внутрішньої організації судочинства, або розглядають економічні процеси без урахування ролі судів як інституційного чинника. Це зумовлює необхідність формування інтегрованого підходу до дослідження господарських судів як елементу системи економічної безпеки держави та обґрунтування їх функції забезпечення стабільності економічного обороту.

Економічна безпека в економіко-правовому розумінні – це стан і здатність національної економічної системи, її інституцій та суб'єктів господарювання функціонувати стабільно, передбачувано та безперервно в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечується належним рівнем правової визначеності, захищеності прав учасників економічних відносин і спроможністю системи запобігати, обмежувати та долати дестабілізуючі впливи, зберігаючи та відтворюючи свій економічний потенціал. При цьому економічна безпека як економіко-правова категорія проявляється насамперед через стабільність економічного обороту, що забезпечується ефективністю судового захисту, передбачуваністю правозастосування та виконуваністю судових рішень.

Стабільність економічного обороту своєю чергою – це такий стан правового регулювання, правозастосування та виконання юридичних рішень, за якого правомірно й добросовісно набуті права та господарські правовідносини

¹¹ Government at a Glance 2023 (OECD Publishing 2023) <https://doi.org/10.1787/3d5c5d31-en>; Economic Policy Reforms 2023: Going for Growth (OECD Publishing 2023) <https://doi.org/10.1787/9953de23-en>.

зберігають належну стійкість, правові наслідки економічної діяльності є передбачуваними, ретроспективне втручання – винятковим і обґрунтованим, а судовий та інший юридичний захист забезпечує безперервність, відновлюваність і захищеність правомірного економічного обороту з урахуванням балансу приватних і публічних інтересів.

Відмежування категорії стабільності економічного обороту від суміжних правових понять є необхідною умовою обґрунтування її самостійності в системі економіко-правових категорій.

Насамперед категорія стабільності економічного обороту підлягає відмежуванню від *правової визначеності* як складової принципу верховенства права, яка у правозастосовній площині характеризується передбачуваністю правових наслідків, усталеністю підходів до тлумачення норм права та послідовністю судової практики. У цьому значенні правова визначеність відображає якість нормативного регулювання та його застосування, зокрема у контексті забезпечення єдності судової практики та дотримання загальних засад (принципів) господарського судочинства, закріплених у Господарському процесуальному кодексі України¹² (далі – ГПК України). Водночас стабільність економічного обороту не зводиться до зазначених характеристик, оскільки охоплює не лише властивості правового регулювання, а насамперед його результативний вплив на динаміку господарських відносин. Критерієм їх розмежування виступає рівень прояву та функціональне призначення: правова визначеність функціонує як нормативно-правова передумова належного правозастосування, тоді як стабільність економічного обороту є інтегрованим економіко-правовим ефектом її реалізації. Такий ефект проявляється у зниженні рівня правової та трансакційної невизначеності, підвищенні передбачуваності правових наслідків господарської діяльності, забезпеченні узгодженості правозастосування та формуванні стійких, правомірних і економічно раціональних моделей поведінки суб'єктів господарювання. Отже, якщо правова визначеність характеризує якість правового середовища як такого, то стабільність економічного обороту відображає ступінь його функціональної спроможності забезпечувати безперервність, передбачуваність і узгодженість господарських відносин.

Співвідношення стабільності економічного обороту з *економічною безпекою держави* має ієрархічно-функціональний характер і підлягає розмежуванню за рівнем правового впливу та ступенем операціоналізації відповідних категорій. Економічна безпека держави є системною макрокатегорією, що характеризує стан захищеності національної економіки від внутрішніх і зовнішніх загроз і охоплює, зокрема, фінансову, виробничу та інституційну складові. Вона має міжгалузевий характер і визначає загальні параметри стійкості економічної системи. На відміну від цього, стабільність економіч-

¹² Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>> (дата звернення 17.04.2026).

ного обороту функціонує на рівні безпосередньої реалізації господарських правовідносин і відображає ступінь їх упорядкованості, передбачуваності та узгодженості у процесі виникнення, зміни та припинення. Зазначена категорія характеризує не загальний стан економіки, а якість правового середовища здійснення господарської діяльності, включаючи передбачуваність правозастосування, належний рівень виконання господарських зобов'язань та узгодженість поведінки суб'єктів господарювання. У цьому контексті стабільність економічного обороту не є самостійною альтернативою економічній безпеці держави, а виступає її функціонально конкретизованим елементом, який піддається безпосередньому впливу правового регулювання та правозастосовної діяльності. Вирішальне значення при цьому має діяльність господарських судів, що здійснюється відповідно до ГПК України і спрямована на забезпечення ефективного судового захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання, формування єдності судової практики та створення передумов для виконання судових рішень. Критерієм відмежування зазначених категорій є, отже, ступінь їх функціональної конкретизації та рівень правової операціоналізації. Економічна безпека держави визначає стратегічні параметри стійкості економічної системи, тоді як стабільність економічного обороту відображає практичну реалізацію цих параметрів у межах господарських правовідносин. Тож стабільність економічного обороту доцільно розглядати як операційний вимір економічної безпеки держави, через який остання набуває конкретного змісту на рівні господарської діяльності, зокрема через забезпечення передбачуваності правозастосування, виконуваності зобов'язань та узгодженості економічної поведінки учасників ринку.

Інвестиційна привабливість є комплексною оціночною й переважно економічною за змістом категорією, що відображає узагальнене сприйняття інвесторами умов здійснення господарської діяльності, зокрема рівня правової визначеності, передбачуваності правозастосування, захищеності прав власності та ефективності механізмів захисту прав. Вона формується під впливом сукупності правових, економічних, інституційних, політичних та інших чинників і має похідний, результативний характер. На відміну від цього, стабільність економічного обороту є економіко-правовою категорією, що характеризує стан господарських відносин у процесі їх здійснення та має нормативно зумовлений характер. Вона формується через дію правових механізмів, передбачених, зокрема, цивільним, фінансовим, бухгалтерським, господарським і господарсько-процесуальним законодавством України, включаючи забезпечення судового захисту, єдності судової практики та реального виконання судових рішень як форми примусового виконання зобов'язань. Критерієм розмежування зазначених категорій є їх функціональне призначення та місце у причинно-наслідковому зв'язку: стабільність економічного обороту виступає фактором, що формується під

впливом правових механізмів і безпосередньо забезпечує передбачуваність умов здійснення господарської діяльності, тоді як інвестиційна привабливість є узагальненим економічним індикатором, що відображає результат впливу цього та інших чинників. Відтак інвестиційна привабливість не охоплює зміст стабільності економічного обороту, а лише опосередковано відображає її рівень.

Самостійність категорії стабільності економічного обороту зумовлюється наявністю власного предметного змісту, що полягає в забезпеченні узгодженості, передбачуваності та безперервності господарських відносин у процесі їх здійснення. На відміну від суміжних категорій, вона характеризує не окремі аспекти правового регулювання, а результативний стан функціонування економічного обороту, який формується під впливом правозастосування та реалізації суб'єктивних прав і обов'язків. Зазначена категорія інтегрує правові та економічні характеристики господарської діяльності, не дублюючи суміжні поняття, а поєднуючи їх функціональний ефект у межах цілісної економіко-правової конструкції.

Для уточнення її змісту необхідно провести відмежування від близьких за змістом інституційних явищ із урахуванням їх функціонального призначення. *Стабільність договірних (контрактних) зв'язків* охоплює сталість умов зобов'язань та гарантії їх належного виконання відповідно до вимог цивільного та господарського законодавства і виступає частковим проявом стабільності економічного обороту. *Стабільність права власності* полягає у забезпеченні непорушності речових прав, їх захисту від протиправного втручання та гарантуванні правомірності набуття і здійснення таких прав, що створює необхідну передумову участі суб'єктів у господарських відносинах, однак не визначає динаміку їх розвитку. *Стабільність інститутів виконання зобов'язань* характеризує ефективність механізмів реалізації та примусового виконання рішень, у тому числі в порядку виконавчого провадження, і забезпечує завершальну стадію економічного обороту. Відмежування зазначених явищ здійснюється за критерієм функціонального охоплення: кожне з них відображає окремий елемент забезпечення господарських відносин, тоді як стабільність економічного обороту охоплює їх у системному взаємозв'язку та відображає узгодженість їх функціонування у процесі здійснення господарської діяльності.

У цьому контексті господарський суд виступає інституційною точкою конвергенції зазначених елементів, оскільки саме в межах господарського судочинства відбувається їх правова конкретизація, узгодження та забезпечення реалізації. Здійснюючи правосуддя відповідно до принципів, визначених процесуальним законодавством, суд через тлумачення та застосування норм права, вирішення господарських спорів, застосування заходів забезпечення позову та формування правових позицій забезпечує сталість договірних зв'язків. Через захист і відновлення порушених речових і зобов'язаль-

них прав гарантується стабільність права власності, а ухвалення судових рішень, що підлягають обов'язковому виконанню, створює правові передумови для ефективного функціонування інститутів виконання зобов'язань. Тож судова діяльність не лише опосередковує реалізацію окремих елементів стабільності, а й забезпечує їх узгоджене функціонування, формуючи передбачуване та внутрішньо узгоджене правове середовище економічного обороту. При цьому вплив господарських судів має системний характер і проявляється у зниженні правової невизначеності, підвищенні рівня виконуваності зобов'язань та формуванні стандартів правомірної поведінки суб'єктів господарювання.

Системний аналіз функціонального призначення господарських судів у сфері економічного обороту дає підстави розглядати їх діяльність як інституційний механізм зниження та впорядкування ризиків, притаманних господарським відносинам. Такий підхід дає змогу відійти від звуженого розуміння господарського суду виключно як органу вирішення спорів і розкрити його роль у забезпеченні передбачуваності правозастосування, узгодженості правових позицій та стабільності економічного обороту загалом.

У цьому контексті під *ризиками* доцільно розуміти *ймовірність настання негативних правових або економічних наслідків у процесі здійснення господарської діяльності, зумовлену невизначеністю нормативного регулювання, варіативністю правозастосування, поведінкою учасників господарських відносин та особливостями інституційного середовища*. З огляду на функціональний вплив на економічний оборот такі ризики можуть бути систематизовані на правові, трансакційні, поведінкові та системні, що відповідає різним рівням дестабілізації господарських відносин.

Правові ризики пов'язані з невизначеністю змісту правових норм, їх неоднаковим застосуванням і наявністю прогалин у правовому регулюванні. Їх зниження забезпечується реалізацією господарськими судами функції правозастосування, яка відповідно до процесуального законодавства України включає обов'язок надавати правову оцінку спірним правовідносинам, мотивувати судові рішення та враховувати правові висновки суду касаційної інстанції. Формування послідовної та узгодженої судової практики сприяє конкретизації змісту правових норм і підвищує передбачуваність правових наслідків господарської діяльності.

Трансакційні ризики виникають у процесі укладення, виконання та припинення господарських договорів і пов'язані з витратами на забезпечення їх реалізації, зокрема витратами на доказування, судовий захист і примусове виконання зобов'язань. Господарські суди, забезпечуючи ефективний захист прав та інтересів суб'єктів господарювання, застосовуючи інструменти забезпечення позову, процесуальної економії та розподілу судових витрат, створюють передумови для зниження трансакційних витрат і підвищення

рівня виконання зобов'язань. Це своєю чергою впливає на стабільність договірних зв'язків і функціонування економічного обороту.

Поведінкові ризики зумовлені можливістю недобросовісної (опортуністичної) поведінки учасників господарських відносин, зокрема ухилення від виконання зобов'язань, зловживання матеріальними та процесуальними правами, використання інформаційної асиметрії тощо. Господарські суди, застосовуючи принципи добросовісності, розумності та справедливості, а також механізми запобігання зловживанню процесуальними правами, формують стандарти належної поведінки суб'єктів господарювання. Судова практика у цьому аспекті виконує регулятивну функцію, обмежуючи можливості опортуністичної поведінки та сприяючи зміцненню довіри у господарських відносинах.

Системні ризики проявляються на рівні економічної системи та пов'язані з порушенням стійкості господарських зв'язків, зокрема внаслідок неплатоспроможності суб'єктів, масових неплатежів або ланцюгових порушень зобов'язань. Господарські суди відіграють важливу роль у їх локалізації через застосування процедур неплатоспроможності, спрямованих на врегулювання заборгованості, захист прав кредиторів і боржників та відновлення платоспроможності або впорядковану ліквідацію суб'єктів господарювання. У такий спосіб забезпечується контрольованість кризових процесів і запобігання їх поширенню на інші сегменти економіки.

Похідний характер мають *інформаційні та інституційні ризики*. Інформаційні ризики зумовлені обмеженою доступністю або суперечливістю правової інформації, тоді як інституційні – рівнем довіри до судової системи та передбачуваністю її функціонування. Забезпечення відкритості судових рішень, їх належного мотивування та послідовності правових позицій сприяє зниженню інформаційної невизначеності та формуванню інституційної довіри до господарського судочинства.

Система економічної безпеки держави – це інституційно й нормативно організований комплекс правових засобів і механізмів їх реалізації, спрямований на забезпечення безперервності, передбачуваності та виконуваності економічного обороту шляхом виявлення, обмеження та нейтралізації ризиків, що загрожують його функціонуванню, із дотриманням балансу між свободою господарської діяльності та публічними інтересами. Система економічної безпеки держави має розглядатися як функціонально структурований комплекс взаємопов'язаних складових, до яких належать: 1) *нормативно-правова* (визначає правила економічного обороту), 2) *інституційно-організаційна* (забезпечує їх реалізацію через систему органів публічної влади), 3) *юрисдикційно-правозастосовна* (гарантує виконуваність правових норм), 4) *регуляторно-контрольна* (запобігає системним ризикам), а також 5) *функціонально-захисна складова* (забезпечує реагування на економічні ризики та відновлення порушених зв'язків). Цілісність цієї системи проявляється че-

рез її економіко-правову якість, яка виражається у рівні передбачуваності правозастосування, стабільності правових позицій та виконуваності зобов'язань, що в сукупності забезпечує безперервність і стійкість економічного обороту.

У системі забезпечення економічної безпеки держави господарські суди функціонують як ключовий *елемент юрисдикційно-правозастосовного компонента*, водночас їх значення не обмежується вирішенням господарських спорів. Інституційно вони є складовою судової влади, а єдність і сталість правозастосування забезпечується, зокрема, правовими позиціями Верховного Суду. Поряд із тим функціональне призначення господарських судів полягає не лише у правозастосуванні як такому, а в забезпеченні ефективної дії норм права в економічному обороті через їх конкретизацію та індивідуалізацію при вирішенні господарських спорів, що супроводжується формуванням обов'язкових для врахування правових позицій і визначенням стандартів належної поведінки учасників господарських правовідносин.

Традиційно правова доктрина тривалий час зосереджувалася на процесуальній формі здійснення правосуддя, що не виправдано звужувало розуміння призначення та специфіки діяльності господарських судів рамками індивідуального вирішення спорів. Такий підхід не охоплював їх економіко-правової природи як інституту, що впливає на параметри функціонування ринку, зокрема рівень правової визначеності, трансакційних витрат і передбачуваність економічної поведінки. У цьому контексті обґрунтованим видається в сучасних умовах *розширене розуміння природи господарських судів як елементу інституційної інфраструктури економічної безпеки держави, функціональний вплив яких проявляється не лише у правозастосуванні, а й у формуванні умов стабільності економічного обороту*.

Функціональний вплив господарських судів на економічний оборот має системний характер і підлягає структуризації за рівнями, що відображають різні масштаби їх впливу на господарські відносини.

На мікрорівні реалізується *корекційна функція*, зміст якої полягає у відновленні порушених, невизнаних або оспорюваних прав та інтересів, усуненні дисбалансів у господарських правовідносинах і забезпеченні належного виконання зобов'язань. У межах розгляду спорів, що виникають із договірних, корпоративних відносин, а також у процедурах неплатоспроможності відповідно до Кодексу України з процедур банкрутства¹³ (далі – КУзПБ), суд виступає механізмом інституційного перерозподілу економічних ризиків, запобігаючи їх концентрації та каскадному поширенню в економічній системі.

На мезорівні формується *превентивно-орієнтуюча функція*, що реалізується через усталення та відтворюваність судової практики, передусім

¹³ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>> (дата звернення 17.04.2026).

на рівні Верховного Суду. Узагальнені правові позиції виконують роль нормативно-орієнтуючих стандартів поведінки, які знижують рівень правової невизначеності, формують очікування учасників ринку та, як наслідок, оптимізують структуру трансакційних витрат у процесі укладення й виконання господарських договорів.

На макрорівні реалізується *стабілізаційна функція*, що полягає у забезпеченні системної передбачуваності економічного середовища через уніфікацію підходів до застосування норм права, підтримання балансу приватних і публічних інтересів та обмеження правових коливань, здатних дестабілізувати економічні процеси. У цьому вимірі господарські суди виступають елементом інституційного механізму підтримання стійкості економічної системи.

При цьому *виконуваність судових рішень (enforceability)* не є самостійною функцією господарського суду, а виступає системною характеристикою ефективності його діяльності, що пронизує всі рівні функціонального впливу. На мікрорівні вона забезпечується формуванням юридично визначених і внутрішньо узгоджених судових актів, придатних до примусового виконання. На мезорівні – через вироблення усталених підходів до оцінки виконуваності судових рішень у практиці Верховного Суду. На макрорівні – через формування довіри до судового захисту як інструменту забезпечення виконання господарських зобов'язань, що безпосередньо впливає на зниження трансакційних витрат і підвищення стабільності економічного обороту. У цьому аспекті якість судового рішення, ухваленого відповідно до ГПК України, визначає не лише ефективність виконавчого провадження, а й економічну доцільність звернення до суду як способу захисту прав.

Регулятивний вплив господарських судів має *похідний характер* і реалізується через тлумачення та конкретизацію норм права. Судова практика в цьому контексті виконує *адаптивну функцію*, забезпечуючи узгодження законодавчого регулювання з динамікою економічних процесів, не виходячи за межі правозастосування та не підмінюючи нормотворчу діяльність законодавця.

Водночас функціональний вплив господарських судів має *дуалістичний характер*. Поряд із стабілізаційним ефектом він може набувати дестабілізуючих ознак у випадках непослідовності судової практики, надмірної тривалості розгляду справ або зловживання процесуальними правами. Такі явища підвищують рівень правової невизначеності, трансакційних витрат і ризиків у економічному обороті, що свідчить про залежність економічного ефекту судочинства від якості його інституційного функціонування.

У сукупності наведене дає підстави розглядати господарський суд як інститут, діяльність якого зумовлює зниження рівня правової невизначеності та стабілізацію економічного середовища. Ефективність його діяльності проявляється у здатності забезпечити передбачуваність судової практики,

реальну виконуваність судових рішень і мінімізацію трансакційних витрат, що у своїй єдності формують економіко-правові передумови стійкості економічного обороту.

Отже, вплив господарських судів на стабільність економічного обороту має складний, багаторівневий характер і не може бути зведений виключно до опосередкованого результату розгляду окремих справ. Поряд із опосередкованим впливом, що реалізується через формування правозастосовної практики та правового середовища функціонування ринку, у низці випадків має місце і прямий вплив судової діяльності, коли судові рішення безпосередньо змінюють структуру економічних відносин.

У цьому контексті механізми впливу господарських судів на стабільність економічного обороту – це інституційно опосередкована, структурована сукупність процесуальних, правопозиційних та примусових інструментів здійснення господарського судочинства, функціонування яких у процесі розгляду і вирішення спорів, а також формування сталої судової практики забезпечує не лише захист прав та інтересів учасників господарських відносин, а й формування передбачуваних моделей правової поведінки, належного рівня правової визначеності та єдності правозастосування, ефективності виконання судових рішень, зниження трансакційної невизначеності, обмеження опортуністичної поведінки суб'єктів господарювання та коригування розподілу економічних ризиків у економічному обороті.

З огляду на економіко-правову природу зазначеного впливу, відповідні механізми доцільно структурувати за рівнями їх реалізації, що дає змогу відмежувати безпосередні ефекти вирішення конкретних спорів від системних наслідків функціонування судової практики.

На мікрорівні, тобто на рівні індивідуального правозастосування, ключове значення має механізм усунення правової невизначеності. Його реалізація відбувається шляхом встановлення змісту прав та обов'язків сторін у конкретних правовідносинах, визначення належної моделі поведінки та остаточного вирішення правового конфлікту. У результаті цього знижується рівень невизначеності щодо правового статусу сторін і правових наслідків їхніх дій, що безпосередньо впливає на скорочення трансакційних витрат і правових ризиків учасників економічного обороту. Тісно пов'язаним із цим є механізм забезпечення виконуваності зобов'язань, який полягає у формуванні судових актів, здатних бути реально виконаними. Хоча примусове виконання здійснюється поза межами судової системи, саме якість, визначеність і обґрунтованість судового рішення визначають рівень довіри до контрактних відносин як базового елементу економічного обороту. Додатково на цьому рівні функціонує механізм процесуальної превенції, що реалізується через застосування заходів забезпечення позову та інших процесуальних інструментів, спрямованих на запобігання порушенню прав, втраті активів або ускладненню виконання майбутнього рішення. Такі інструменти, хоча і

мають тимчасовий характер, здатні суттєво впливати на поведінку сторін і мінімізувати ризики опортуністичної поведінки.

На мезорівні, який охоплює рівень судової практики, визначальним є механізм формування правової передбачуваності. Він реалізується через установленість і відтворюваність правових позицій, сформованих, зокрема, Верховним Судом, які виконують функцію орієнтира для суб'єктів господарювання щодо правових наслідків їхніх дій. У цьому аспекті судова практика набуває значення своєрідного нормативно-орієнтуючого інструменту, який формує очікування учасників ринку та знижує рівень невизначеності при укладенні й виконанні господарських договорів. Похідним, але самостійно значущим є механізм формування нормативно-орієнтуючих сигналів, відповідно до якого судові рішення, особливо у типових або системно важливих категоріях справ, задають параметри допустимої економічної поведінки, визначають межі здійснення прав і рівень правового ризику. Такі сигнали впливають не лише на індивідуальні рішення суб'єктів господарювання, а й на ширші економічні процеси, включаючи інвестиційну активність та структуру договірних зв'язків.

На макрорівні, що відображає системно-економічний вплив господарських судів, центральне місце посідає механізм перерозподілу та локалізації економічних ризиків. Він найбільш виразно проявляється у провадженнях у справах про банкрутство за КУЗПБ, а також у корпоративних спорах, пов'язаних із корпоративним контролем тощо. У межах цих проваджень судові рішення визначають розподіл економічних втрат між учасниками, обмежують поширення кризових явищ і запобігають виникненню каскадних негативних ефектів у економічному обороті. Водночас важливе значення має механізм балансування публічних і приватних інтересів, який реалізується через здійснення судового контролю за втручанням держави у сферу господарювання та забезпечує підтримання стабільності регуляторного середовища. Окремо слід виділити механізм інституційного формування довіри до судової системи, що проявляється у здатності послідовної та обґрунтованої судової практики створювати передумови для довіри до суду як інституту. Така довіра є фундаментальною умовою функціонування ринку, оскільки прямо впливає на рівень економічної невизначеності та готовність суб'єктів до довгострокових зобов'язань.

Водночас ефективність зазначених механізмів не є автоматичною й залежить від якості функціонування судової системи. Непослідовність судової практики, надмірна тривалість розгляду справ, проблеми з виконанням судових рішень, а також непередбачуваність судової дискреції здатні трансформувати господарські суди з фактору стабілізації у джерело підвищення правової невизначеності та трансакційних витрат. За таких умов судова діяльність може не лише не знижувати економічні ризики, а й посилювати їх, що безпосередньо впливає на стан економічної безпеки держави.

Отже, господарські суди в системі економічної безпеки держави виконують функцію юрисдикційного забезпечення стабільності економічного обороту через реалізацію комплексу взаємозв'язаних механізмів, які діють на різних рівнях і поєднують прямий та опосередкований вплив на економічні процеси. Їх значення визначається не лише обсягом процесуальних повноважень, закріплених у ГПК України, але передусім здатністю формувати передбачуване правове середовище, забезпечувати реальну виконуваність зобов'язань та мінімізувати рівень економічних ризиків у сфері господарських відносин.

З огляду на все викладене, видається за доцільне ввести в науковий обіг категорію *судово-детермінованої стабільності економічного обороту*. Ця категорія пропонується як економіко-правова інтегративна конструкція, похідна від правової визначеності, але не тотожна їй, оскільки відображає не лише властивості правового регулювання, а й результативний вплив судової діяльності на функціонування та розвиток господарських відносин. Судово-детермінована стабільність економічного обороту характеризує зумовлений здійсненням правосуддя господарськими судами інституційно та нормативно опосередкований вплив на правове середовище економічного обороту, який реалізується через тлумачення та застосування норм права, забезпечення єдності судової практики та виконання судових рішень і проявляється у формуванні передбачуваності правозастосування та узгодженості правових підходів. На відміну від правової визначеності як загальноправового принципу, запропонована категорія фіксує її функціональне втілення у сфері економічного обороту через діяльність судів як суб'єктів здійснення правосуддя, що забезпечують остаточну визначеність прав та обов'язків учасників господарських відносин у межах, установлених Конституцією та законами України.

Судово-детермінована стабільність економічного обороту – це інституційно зумовлений стан правового середовища господарського обороту, що формується під впливом правозастосовної та інтерпретаційної діяльності господарських судів і характеризується системною узгодженістю та передбачуваністю правозастосування, єдністю підходів судової практики та забезпеченістю реального виконання судових рішень. Зазначений стан виникає внаслідок сукупного впливу взаємопов'язаних елементів судової діяльності, зокрема процесуальних гарантій належного судочинства, уніфікації правових позицій, обґрунтованості судових рішень та ефективності їх виконання, і проявляється у зниженні правової та трансакційної невизначеності, формуванні передбачуваних умов господарської діяльності, стимулюванні правомірної та економічно раціональної поведінки суб'єктів господарювання і стримуванні опортуністичних практик. Судово-детермінована стабільність економічного обороту виступає необхідним чинником функціонування економічної системи, забезпечуючи фіналізацію правової визначеності у сфері

господарських відносин, але не висчерпує сукупності факторів, що впливають на її загальну стійкість. Інтегративний характер категорії судово-детермінованої стабільності економічного обороту дає підстави розглядати господарські суди не лише як органи вирішення індивідуальних господарських спорів, а як інституційний механізм нормативного структурування економічних очікувань учасників ринку. Такий вплив здійснюється через формування та застосування обов'язкових для врахування правових позицій, забезпечення єдності судової практики, а також реалізацію процесуальних інструментів, передбачених господарським процесуальним законодавством, зокрема механізмів доказування, забезпечення позову, розподілу судових витрат тощо. У зв'язку з цим оцінка діяльності господарських судів не може обмежуватися виключно процесуальними показниками (строки розгляду справ, навантаження тощо), а має включати аналіз її впливу на рівень правової визначеності, трансакційні витрати, ступінь правової та економічної ризиковості господарської діяльності, а також на формування передбачуваних моделей поведінки суб'єктів господарювання.

Механізм формування судово-детермінованої стабільності економічного обороту є системно організованим і включає взаємопов'язані компоненти: 1) *нормативно-інтерпретаційний* – формування сталих підходів до тлумачення норм права та зменшення варіативності правозастосування; 2) *процесуально-гарантійний* – забезпечення реалізації принципів господарського судочинства, зокрема змагальності, пропорційності та розумності строків; 3) *уніфікаційний* – забезпечення єдності судової практики, зокрема через правові позиції суду касаційної інстанції; 4) *виконавчий* – забезпечення реального та своєчасного виконання судових рішень; 5) *поведінковий* – формування очікувань правомірної та економічно раціональної поведінки і зниження рівня опортунізму; 6) *інституційно-організаційний* – забезпечення належної кадрової, процедурної та технологічної спроможності судової системи.

Операціоналізація цієї категорії доцільна, на нашу думку, через систему взаємозв'язаних індикаторів, які можна поділити на: 1) *структурні* – показники інституційної спроможності судової системи (кадрова забезпеченість, навантаження, організаційна сталість); 2) *функціональні* – показники якості правозастосування (рівень єдності судової практики, стабільність правових позицій, дотримання процесуальних стандартів, тривалість розгляду справ); 3) *результативні* – показники фактичного впливу судової діяльності (рівень виконання судових рішень, передбачуваність правозастосування, зниження трансакційних витрат, зміна поведінкових моделей суб'єктів господарювання).

У контексті забезпечення стабільності економічного обороту та майнових відносин *категорія “ефективного судового захисту”* у господарському процесі також потребує уточнення, на нашу думку, оскільки її традиційне

розуміння як здатності суду відновити порушене право не охоплює повною мірою наслідків судової діяльності для функціонування господарських відносин. За сучасних умов, зокрема в період дії правового режиму воєнного стану та в перспективі поствоєнного відновлення, ефективність судового захисту має оцінюватися не лише крізь призму індивідуального результату у конкретній справі, а й з урахуванням її впливу на передбачуваність правозастосування, безперервність господарських зв'язків і стійкість економічної системи.

З урахуванням цього *ефективний судовий захист у господарському процесі* – це зумовлена функціонуванням господарських судів як цілісної інституційної системи здатність забезпечувати справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів із повним і реальним відновленням порушених прав та законних інтересів суб'єктів господарювання, а також формувати через послідовне й узгоджене правозастосування передбачувані умови здійснення господарської діяльності, знижувати рівень правової невизначеності та обмежувати опортуністичну поведінку учасників економічного обороту. Такий підхід узгоджується з положеннями ГПК України щодо завдань господарського судочинства, які полягають у справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенні спорів з метою ефективного захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання.

Зміст цієї категорії доцільно розкривати через взаємопов'язані складові (окремі аспекти): результативну, превентивну, стабілізаційну та системну.

У *результативному аспекті* ефективний судовий захист означає своєчасне, повне та реальне відновлення порушених прав і законних інтересів. Йдеться не лише про ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення, а й про забезпечення його виконання у порядку, визначеному Законом України “Про виконавче провадження”¹⁴. Відсутність реального виконання судового рішення нівелює правозахисну функцію суду та підвищує рівень правової невизначеності у господарських відносинах.

Превентивний аспект полягає у здатності судової практики формувати сталі підходи до застосування норм права, які знижують імовірність порушення зобов'язань. Послідовність правових позицій та їх передбачуваність створюють у суб'єктів господарювання обґрунтовані очікування щодо правових наслідків їх поведінки, що сприяє підвищенню договірної дисципліни та обмеженню зловживань правами. У цьому сенсі ефективний судовий захист виконує регулятивну функцію, впливаючи на структуру поведінки учасників обороту.

Стабілізаційний аспект пов'язаний із забезпеченням узгодженості правозастосування та зниженням правової невизначеності. Через формування єдиної судової практики, зокрема на рівні Верховного Суду, господарські

¹⁴ Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>> (дата звернення 17.04.2026).

суди забезпечують сталість правових підходів, що є критично важливим для стабільності майнових прав, договірних відносин та інвестиційної діяльності. У цьому контексті суд виступає інституційним механізмом, який трансформує індивідуальні спори у загальні орієнтири правомірної поведінки.

Системний аспект проявляється у здатності судової системи обмежувати дестабілізуючі процеси в економіці. Це особливо виразно виявляється у справах про неплатоспроможність, де суд забезпечує баланс інтересів кредиторів і боржників, контролюваність процедур і запобігання ланцюговим негативним ефектам. Тож ефективний судовий захист виходить за межі індивідуального спору й набуває значення інструменту підтримання стійкості господарського обороту.

В умовах воєнного стану зазначені характеристики набувають додаткового значення. Підвищена невизначеність, ускладнення виконання зобов'язань і порушення господарських зв'язків вимагають від суду забезпечення балансу між урахуванням об'єктивних обставин (зокрема, форс-мажору) та збереженням передбачуваності правозастосування. Ефективний судовий захист у таких умовах передбачає здатність суду адаптувати правозастосування до екстраординарних факторів без порушення базових принципів правової визначеності та рівності учасників процесу. У період поствоєнного відновлення значення ефективного судового захисту зростає як інструменту відновлення довіри до правової системи, забезпечення стабільності майнових прав і створення умов для інвестиційної активності. Послідовність судової практики та передбачуваність її результатів у цей період безпосередньо впливають на рівень ризиків у господарській діяльності.

Оцінка ефективності господарських судів потребує на сьогодні відходу від вузько процесуальних показників (кількість розглянутих справ, строки провадження тощо) до багатовимірної моделі, яка відображає їх реальний вплив на функціонування економічного обороту та економічну стабільність. Така модель має ґрунтуватися на поєднанні правових і економічних критеріїв, що дають змогу оцінити не лише інтенсивність судової діяльності, а й її результативність у контексті зниження невизначеності, забезпечення виконуваності зобов'язань, формування передбачуваного правового середовища тощо.

Систему критеріїв доцільно, на нашу думку, вибудовувати за трирівневою структурою: структурні, функціональні та результативні показники.

Структурні критерії (показники) характеризують інституційну спроможність судової системи та включають рівень кадрового забезпечення, навантаження на суддів, доступність правосуддя, а також ступінь цифровізації судових процедур. Вони визначають потенційну здатність судів забезпечувати стабільність правозастосування, проте самі по собі не відображають її досягнення.

Функціональні критерії (показники) відображають якість здійснення правосуддя і мають центральне значення для оцінки ефективності господарських судів. До них належать узгодженість судової практики, рівень варіативності правових позицій, дотримання процесуальних стандартів (змагальності, пропорційності, розумності строків розгляду тощо), а також обґрунтованість судових рішень. Саме на цьому рівні формується передбачуваність правозастосування як ключова характеристика ефективності судової діяльності.

Передбачуваність судових рішень доцільно розглядати як ступінь ймовірності того, що аналогічні за фактичними та правовими обставинами справи будуть вирішені однаково або за близькою правовою логікою. Її вимірювання можливе через поєднання кількох індикаторів: 1) рівня стабільності судової практики (частота відступу від раніше сформованих правових позицій); 2) рівня скасування або зміни рішень судами вищих інстанцій; 3) ступеня варіативності правових висновків у справах однієї категорії; 4) узгодженості застосування норм матеріального і процесуального права. Додатковим індикатором може виступати ступінь використання судами усталених правових позицій касаційної інстанції. Стандартизація передбачуваності судових рішень є можливою, але обмеженою за своєю природою. Вона не може полягати у формалізації результату вирішення спору, оскільки це суперечило б принципу незалежності суду. Водночас стандартизація допустима на рівні процедур і підходів до правозастосування, зокрема через: формування та дотримання єдиних правових позицій; розвиток механізмів узагальнення судової практики; забезпечення обов'язковості врахування висновків касаційної інстанції; підвищення якості мотивування судових рішень. Тож стандартизація спрямована не на уніфікацію результатів, а на зменшення невідповідної варіативності правозастосування.

Результативні критерії (показники) відображають фактичний вплив судової діяльності на економічний оборот. Ключовим серед них є рівень виконання судових рішень, який характеризує здатність судової системи забезпечувати реальне відновлення порушених прав. Низький рівень виконання нівелює значення судового захисту і підвищує трансакційні ризики. До результативних критеріїв також належать вплив судової практики на трансакційні витрати, рівень довіри до судової системи, а також ступінь стабільності господарських зв'язків, що опосередковано формується через передбачуваність правових наслідків.

Окремого значення набуває оцінка впливу господарських судів на економічну стабільність як системного результату їх функціонування. Такий вплив має опосередкований, але визначальний характер і реалізується через забезпечення обов'язковості виконання зобов'язань, формування передбачуваних моделей правомірної поведінки, стабілізацію договірних відносин, а також локалізацію дестабілізуючих процесів, зокрема у процедурах непла-

тоспроможності. У цьому аспекті господарські суди виступають не лише інструментом вирішення спорів, а й інституційним чинником підтримання функціональної цілісності економічного обороту. Оцінка такого впливу потребує використання узгодженої системи інтегральних показників, які відображають взаємозв'язок між якістю правозастосування та економічними наслідками судової діяльності. До них належать, зокрема, рівень виконання судових рішень, сталість і узгодженість судової практики, тривалість розгляду спорів у поєднанні з дотриманням процесуальних стандартів, а також поведінкові ефекти, що проявляються у рівні договірної дисципліни та зниженні опортуністичних практик. Сукупність цих показників дає змогу оцінити не лише ефективність судочинства як процесу, а й його здатність формувати передбачуване та стійке правове середовище.

Отже, господарські суди виконують системоутворювальну функцію у забезпеченні економічної стабільності, трансформуючи індивідуальні правові конфлікти у фактори впорядкування економічних відносин. Це дає підстави розглядати їх як ключовий інституційний елемент, через який реалізується зв'язок між якістю правосуддя та стійкістю економічної системи загалом.

Висновки. Господарський суд доцільно кваліфікувати не лише як орган правосуддя у процесуальному значенні, визначеному ГПК України, а й як інститут економічної безпеки держави. Такий підхід зумовлений тим, що здійснення господарського судочинства має наслідки, які виходять за межі індивідуального вирішення спору та впливають на параметри функціонування економічного обороту загалом. Система економічної безпеки держави не обмежується діяльністю правоохоронних і регуляторних органів, а включає також юрисдикційний вимір, у межах якого здійснюється інституціоналізація правової визначеності у сфері економічного обороту. У цьому контексті господарські суди виконують функцію зниження правової невизначеності шляхом формування усталеної та передбачуваної судової практики, що впливає на поведінкові моделі учасників ринку, а також на рівень трансакційних ризиків.

Стабільність економічного обороту є самостійною економіко-правовою категорією, яка відображає інтегрований результат функціонування правового регулювання та господарської діяльності, виступає операційним аспектом економічної безпеки держави та нормативно зумовленим чинником інвестиційної привабливості. Її зміст полягає у системній інтеграції стабільності договірних зв'язків, права власності та виконання зобов'язань, тоді як господарський суд забезпечує їх узгоджене функціонування, виступаючи інституційним механізмом формування стабільності економічного обороту як системної характеристики господарських відносин.

Діяльність господарських судів має комплексний багаторівневий вплив на економічний оборот: на нормативному рівні – через зниження правової невизначеності та уніфікацію правозастосування; на економічному – через

скорочення трансакційних витрат і забезпечення виконання зобов'язань; на поведінковому – через формування стандартів добросовісної поведінки; на системному – через локалізацію кризових явищ та підтримання стійкості господарських зв'язків. Сукупність зазначених ефектів дає змогу розглядати господарські суди як інституційний механізм зниження ризиків у економічному обороті. Отже, функція господарських судів щодо забезпечення стабільності економічного обороту реалізується не шляхом повного усунення ризиків, що є об'єктивно неможливим, а через їх правове впорядкування, зниження рівня невизначеності та забезпечення передбачуваності правових наслідків господарської діяльності. Це зумовлює їх значення як одного з ключових інституційних елементів системи економічної безпеки держави.

Вплив господарських судів на стабільність економічного обороту проявляється опосередковано – через забезпечення єдності правозастосування, визначення стандартів належного виконання зобов'язань та створення передумов для їх примусового виконання. Водночас ефективність такого впливу є обмеженою якістю судової практики, рівнем її послідовності та реальним станом виконання судових рішень.

Господарські суди доцільно розглядати не як самодостатній інститут забезпечення стабільності економічного обороту, а як ключовий елемент інституційної інфраструктури системи економічної безпеки, функціональне значення якого полягає у зменшенні трансакційної невизначеності, формуванні передбачуваних правових орієнтирів, підтриманні виконуваності господарських зобов'язань тощо.

Судово-детермінована стабільність економічного обороту – це інституційно зумовлений стан правового середовища господарського обороту, що формується під впливом правозастосовної та інтерпретаційної діяльності господарських судів і характеризується системною узгодженістю та передбачуваністю правозастосування, єдністю підходів судової практики та забезпеченістю реального виконання судових рішень. Категорія судово-детермінованої стабільності економічного обороту дає змогу уточнити місце господарських судів у системі забезпечення економічної безпеки держави як її інституційного елементу та може бути використана як аналітичний інструмент для оцінки впливу судової діяльності на передбачуваність, узгодженість і економічну ефективність господарських відносин, за умови врахування її взаємодії з іншими регуляторними та ринковими чинниками.

Ефективний судовий захист у господарському процесі доцільно визначати як функціональну здатність судової системи, реалізовану в межах принципів і завдань, закріплених у ГПК України, забезпечувати справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів із повним і реальним відновленням порушених прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, а також формувати через послідовне й узгоджене правозастосування передбачувані умови здійснення господарської діяльності. У такому розумінні

ефективний судовий захист не обмежується індивідуальним правовідновлювальним результатом, а набуває системного значення як інструмент зниження правової невизначеності, обмеження опортуністичної поведінки та забезпечення безперервності економічного обороту. Його зміст охоплює як результативний аспект (реальне виконання судових рішень), так і стабілізаційний і превентивний вплив судової практики на поведінку учасників господарських відносин. Тож ефективний судовий захист виступає не лише процесуальною гарантією реалізації суб'єктивних прав, а й інституційним механізмом формування передбачуваного та узгодженого правового середовища, що визначає параметри функціонування господарського обороту. Це дає підстави обґрунтувати його як один із ключових елементів забезпечення стабільності майнових і господарських відносин та водночас як функціонально значущий компонент системи економічної безпеки держави.

Ефективність господарських судів доцільно розглядати як комплексну економіко-правову категорію, що відображає не лише інституційну спроможність судової системи та якість правозастосування, а й їх результативний вплив на функціонування господарського обороту. Такий підхід дає змогу відійти від формалізованих кількісних показників оцінки судової діяльності та зосередитися на її здатності забезпечувати передбачуваність правових наслідків, узгодженість судової практики та реальність виконання судових рішень. Центральним елементом цієї оцінки виступає передбачуваність судових рішень як характеристика узгодженості та послідовності правозастосування. Її забезпечення можливе через інституціоналізацію єдиних підходів до тлумачення норм права, розвиток механізмів узагальнення судової практики та дотримання правових позицій суду касаційної інстанції. При цьому стандартизація передбачуваності має здійснюватися на рівні процедур і правових підходів, не порушуючи принципу незалежності суду та індивідуалізації судового розгляду.

Систему критеріїв доцільно вибудовувати за трирівневою структурою: структурні, функціональні та результативні показники. Така система критеріїв оцінки ефективності господарських судів, яка охоплює структурні, функціональні та результативні показники, створює підґрунтя для переходу від формального оцінювання судової діяльності до аналізу її реального впливу на стабільність економічного обороту. Це своєю чергою дає змогу розглядати господарські суди як інституційний чинник, що безпосередньо впливає на рівень економічної безпеки держави через зниження правової невизначеності, обмеження трансакційних ризиків і формування передбачуваного правового середовища господарських відносин.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. North D C, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (Cambridge University Press 1990) 152 <https://doi.org/10.1017/CBO9780511808678>.
2. Posner R A, *Economic Analysis of Law* (9th ed., Wolters Kluwer Law & Business 2014).
3. Williamson O E, *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting* (Collier Macmillan 1985).
4. Bandurka O, Dukhov V, Petrova K, Cherniakov M, *Osnovy ekonomichnoi bezpeky: pidruchnyk* (Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav 2003) (in Ukrainian).
5. Hubsnyi B, *Ekonomichna bezpeka Ukrainy: metodolohiia vymiru, stan i stratehiia zabezpechennia* (Ukrarkhbudininform 2001) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Djankov S, La Porta R, Lopez-de-Silanes F, Shleifer A, 'Courts' [2003] 118(2) The Quarterly Journal of Economics 453–517 <https://doi.org/10.1162/003355303321675437>.
7. Belianevych O, Meta suchasnoho hospodarskoho protsesualnoho prava: doktrynalnyi pohliad [2020] 7 Pravo Ukrainy 13–31 <http://doi.org/10.33498/louu-2020-07-013iu> (in Ukrainian).
8. Havryliuk O, Suchasni pidkhody do otsinky efektyvnosti sudovoi systemy (hospodarsko-pravovyi aspekt) [2025] 1 Forum prava 121–132 <http://doi.org/10.5281/zenodo.13923472> (in Ukrainian).
9. Lymaniuk A, Derzhavni orhany yak subiekty zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy pid chas voiennoho stanu [2026] 32(2) Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy 708–719 <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.52> (in Ukrainian).
10. Podtserkovnyi O, Shchodo reformuvannia hospodarskoi yustytzii u svitli novykh kontseptsii [2023] 4 Analitychno-porivnialne pravoznavstvo 201–207 <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.32> (in Ukrainian).
11. Rieznikova V, Shcherbyna V, Efektyvnist sudochynstva: vid doktryny do praktyky [2026] 1 Ekonomika ta pravo 3–18 <https://doi.org/10.15407/econlaw.2026.01> (in Ukrainian).
12. Rieznikova V, Shcherbyna V, Suchasni tendentsii rozvytku hospodarskoho protsesu Ukrainy [2017] 9 Pravo Ukrainy 9–27 (in Ukrainian).
13. Smyrna K, Teoretyko-metodychni zasady mekhanizmiv formuvannia ta realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky [2024] 7 Investytzii: praktyka ta dosvid 231–236 <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.7.231> (in Ukrainian).
14. Svitlychnyi O, Sulim V, Pro deaki problemy udoskonalennia hospodarskoho protsesualnoho zakonodavstva [2018] 1(29) Publichne pravo 196–202 (in Ukrainian).
15. Tsiselskyi O, Teoretychno-pravovyi pidkhid do dotsilnosti isnuvannia hospodarskykh sudiv v Ukraini [2025] 4 Yurydychnyi naukoviy elektronnyi zhurnal 186–189 <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/41> (in Ukrainian).

Websites

16. 2025 WJP Rule of Law Index (World Justice Project) <<https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>> (accessed 17.04.2026).
17. Business Ready (B-READY) 2025 (World Bank) <<https://www.worldbank.org/en/businessready>> (accessed 17.04.2026).
18. Economic Policy Reforms 2023: Going for Growth (OECD Publishing 2023) <https://doi.org/10.1787/9953de23-en>.
19. Government at a Glance 2023 (OECD Publishing 2023) <https://doi.org/10.1787/3d5c5d31-en>.
20. Vaskovskyi O, Rol hospodarskykh sudiv u zabezpechenni efektyvnosti protsedur bankrutstva (13 bereznia 2026 roku) <https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezent2026/Prezent_gosp_sud_bankr.pdf> (accessed 17.04.2026) (in Ukrainian).

Viktorii Rieznikova

COMMERCIAL COURTS IN THE SYSTEM
OF STATE ECONOMIC SECURITY:
THE FUNCTION OF ENSURING THE STABILITY
OF ECONOMIC TURNOVER

ABSTRACT. The article provides a comprehensive study of the role of commercial courts within the system of the State's economic security, examined through the lens of their function in ensuring the stability of economic turnover. The paper substantiates the need to reconsider the traditional approach to defining the purpose of commercial courts, which is typically confined to dispute resolution, and demonstrates their significance as an institutional factor in shaping a predictable and coherent legal environment. The author proposes original definitions of the categories of economic security, the system of the State's economic security, and the stability of economic turnover of the State.

The study distinguishes the stability of economic turnover from related concepts, including legal certainty, economic security, and investment attractiveness. It further develops a classification of risks inherent in economic turnover (legal, transaction, behavioural, and systemic) and substantiates the role of commercial courts in mitigating these risks.

An original definition of the category of court-determined stability of economic turnover is proposed as an integrated economic and legal characteristic reflecting the systemic impact of judicial activity on the functioning of economic relations. It is demonstrated that effective judicial protection should be regarded not only as a mechanism for restoring violated rights, but also as an instrument for stabilizing economic turnover and ensuring the State's economic security.

The article develops a multi-level system of criteria for assessing the effectiveness of commercial courts, encompassing structural, functional, and outcome-based indicators, including the level of predictability of judicial decisions and the effectiveness of enforcement of judicial acts.

KEYWORDS: commercial courts; commercial adjudication; economic security of the State; system of economic security; economic turnover; stability of economic relations; stability of economic turnover; effective judicial protection; legal certainty; judicial practice; transaction costs; predictability of judicial decisions; enforcement of judicial decisions.

Павло Крук

адвокат
(Хмельницький, Україна)
pavlokryk@gmail.com

УДК 347.453.4

ОСОБЛИВОСТІ НАБУТТЯ ПРАВА ОРЕНДИ ЗЕМЛІ (ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ) ДЕРЖАВНОЇ ТА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження правового механізму оренди земель державної та комунальної власності в Україні з урахуванням як загального правового режиму, так і його трансформацій в умовах воєнного стану. Автором проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює порядок набуття права оренди, зокрема положення Земельного кодексу України, Податкового кодексу України, спеціального законодавства про оренду землі, а також підзаконні акти, які регламентують проведення земельних торгів, типові умови договорів та фінансові аспекти. Висвітлено правову природу договорів оренди, зокрема наукову дискусію щодо їх класифікації як речових чи зобов'язальних прав.

Особливу увагу в цьому науковому дослідженні приділено впливу децентралізації на порядок розпорядження земельними ресурсами, проаналізовано перехід повноважень до органів місцевого самоврядування, спрощення процедур та посилення їх відповідальності у сфері землекористування. Обґрунтовано, що ефективне управління земельним фондом на місцевому рівні повинно спиратися на поєднання прозорості процедур, забезпечення конкурентності, дотримання фінансової дисципліни та принципів публічного інтересу.

Крім того, досліджено запроваджені урядом тимчасові механізми спрощеного укладення договорів оренди для аграрних цілей без проведення торгів в умовах правового режиму воєнного стану, розкрито їх юридичну сутність, строкові та фінансові обмеження, а також ризики правової невизначеності, пов'язані з відсутністю державної реєстрації таких договорів. Проаналізовано фінансові пільги, що діють щодо земель, розташованих у зонах бойових дій або на окупованих територіях, та порядок призупинення договорів оренди у разі неможливості користування землею.

Крім того, у теоретичному аспекті стаття спирається на концепцію соціальної функції права власності як ідеологічну основу дій публічної влади в умовах надзвичайних ситуацій, що уможливорює критично оцінити ефективність чинних процедур та обґрунтувати потребу в їх подальшому удосконаленні, а також зроблено висновок про необхідність збереження балансу між гнучкістю антикризових рішень і дотриманням принципів правової визначеності, прозорості, публічності та рівного доступу до ресурсів.

Ключові слова: оренда землі; публічна власність; земельні торги; воєнний стан; правове регулювання; децентралізація; нормативна грошова оцінка; соціальна функція власності; фінансове навантаження.

Правовідносини, що виникають у зв'язку з орендою земель державної та комунальної власності, набувають особливої актуальності в умовах глибоких трансформацій системи публічного управління, децентралізації, а також під впливом зовнішньополітичних і безпекових викликів. Упровадження конкурентного механізму надання прав на землю, підвищення ролі органів місцевого самоврядування, необхідність забезпечення публічного контролю, прозорості та ефективного використання земельних ресурсів потребують наукового аналізу сучасного правового інструментарію. Крім того, особливого значення набуває регулювання орендних відносин у період дії воєнного стану, коли держава змушена оперативнo адаптувати правові механізми до кризових умов, зберігаючи при цьому фундаментальні принципи правової визначеності, фіскальної справедливості та балансу інтересів.

Метою дослідження є виявити проблемні питання та колізійні моменти механізму набуття права оренди земельної ділянки державної та комунальної власності, з'ясувати, на яких етапах процедури виникають ризики правової невизначеності (насамперед щодо конкурсності, змісту договору та державної реєстрації), і сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового механізму з урахуванням дії загального режиму та спеціальних правил на період воєнного стану

Проблематика оренди земель державної та комунальної власності досліджується у працях І. Семчика, П. Кулинич, А. Мірошніченка, Г. Балюк, Т. Коваленко, В. Носіка, В. Андрейцева, А. Гетьмана, І. Костяшкіна, М. Шульги, Ю. Шемшученка та ін. У цих роботах, як правило, аналізуються питання правової природи оренди, співвідношення приватноправових і публічно-правових елементів, роль земельних торгів як інструменту доступу до ресурсу та гарантій публічності, а також окремі аспекти реалізації публічного інтересу під час розпорядження землею.

Водночас не всі прикладні компоненти механізму набуття права оренди достатньо деталізовані. Дискусійними залишаються, зокрема: 1) межі та якість конкурсності, коли торги зводяться переважно до "цінового" критерію; 2) співвідношення Типового договору і свободи погодження істотних умов, а також типові наслідки дефектів договору; 3) момент виникнення права оренди та роль державної реєстрації як завершального юридичного факту; 4) правові наслідки тимчасових воєнних механізмів, насамперед спрощених договорів на короткий строк і ризиків, що виникають через особливий порядок формування ділянок і документування прав. Саме ці прогалини і становлять предмет аналізу у цій статті.

Процедура набуття права оренди земельних ділянок державної та комунальної власності є юридично складним і багатоетапним процесом, який суттєво відрізняється від орендних відносин у сфері приватної власності. Така специфіка зумовлена тим, що землі публічної форми власності виступають важливим елементом національного багатства, розпорядження яким

повинно відбуватись з урахуванням інтересів держави, територіальних громад та суспільства загалом¹.

На відміну від оренди приватних земельних ділянок, яка ґрунтується на договірних засадах між суб'єктами приватного права та допускає відносну гнучкість, оренда земель державної або комунальної власності підлягає суворому регулюванню нормами публічного права, зокрема положеннями Земельного кодексу України², Закону України “Про оренду землі”³, а також низкою підзаконних нормативно-правових актів і рішень органів місцевого самоврядування. Характерною ознакою цього правового режиму є імперативний характер процедур, які включають визначення цільового призначення земельної ділянки, проведення електронних аукціонів з метою забезпечення конкурентного доступу до земельного ресурсу, укладення договорів оренди на підставі прозорих і недискримінаційних умов, однак при цьому публічні інтереси, такі як соціальна та економічна ефективність використання земель, мають пріоритет над приватними домовленостями. Крім того, діє система постійного контролю з боку відповідних органів влади за дотриманням умов договору оренди, цільового використання земельної ділянки, а також за своєчасністю виконання зобов'язань з орендної плати. Водночас оренда публічних земель розглядається як інструмент державної політики у сфері землекористування, який має забезпечувати не лише бюджетні надходження, а й сприяти сталому розвитку територій, створенню нових робочих місць, залученню інвестицій тощо, що відповідно підтверджує важливість ефективного управління земельними ресурсами, що потребує наукового дослідження з урахуванням сучасних викликів і реформ у сфері земельних відносин⁴.

Так, нормативно-правове регулювання правовідносин, пов'язаних із набуттям права оренди земельних ділянок державної та комунальної власності, здійснюється на основі комплексу законодавчих і підзаконних актів, зокрема норм Земельного кодексу України, який визначає загальні засади правового режиму земель, їх категорії та порядок надання у користування, а Закону України “Про оренду землі”, який регламентує порядок укладення, виконання та припинення договорів оренди земельних ділянок, а також Податкового кодексу України⁵, де в ст. 288, яка встановлює принципи обчислення орендної плати за землю, визначаються її мінімальні розміри та

¹ В Вилегжаніна, ‘Цивільно-правове регулювання договору найму (оренди) земельної ділянки’ (дис док юр наук, 2018) 200.

² Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>> (дата звернення 27.05.2026).

³ Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>> (дата звернення 27.05.2026).

⁴ Т Третяк, ‘Теоретичні проблеми земельно-правового регулювання добросусідства в Україні’ (дис докт юр наук, 2021) 430.

⁵ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>> (дата звернення 27.05.2026).

механізм індексації, що є підтвердженням інтеграції бюджетного аспекту оренди земель у правовий механізм її регулювання⁶.

Слід відмітити, що важливим нормативним документом у цій сфері є постанова Кабінету Міністрів України № 1013 від 22 вересня 2021 р.⁷, яка затвердила Порядок проведення електронних аукціонів щодо передачі в оренду земель державної та комунальної власності й конкретизує передбачені в законі загальні засади організації торгів і забезпечує належну реалізацію принципів відкритості та недискримінаційності, що відповідно підкреслює не лише технічний характер, а й спрямованість на правовий захист інтересів держави та громади. Окрему увагу також необхідно приділити формі договору оренди, яка має відповідати Типовому договору, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 220 від 3 березня 2004 р., використання якої в публічному секторі сприяє правовій визначеності у земельних правовідносинах⁸. Однак при цьому доцільно звернути увагу на науковий підхід⁹, що такі типові форми не позбавлені прогалин і суперечностей і відповідно потребують удосконалення юридичної техніки нормативного закріплення.

Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин”¹⁰ від 28.04.2021 № 1423-IX суттєво змінив розподіл повноважень у сфері управління земельними ресурсами, передавши частину земель, що знаходяться за межами населених пунктів, у комунальну власність, що набуло особливої уваги в сучасному науковому дискурсі. Зокрема, у науковому дослідженні І. Костяшкіна робиться акцент на важливості інтеграції принципів сталого розвитку у просторове планування з урахуванням потреб місцевого населення, а також дотриманням екологічних стандартів при визначенні цільового використання земельних ділянок¹¹. Тож можемо визначити, що сучасна правова модель регулювання передачі земель у користування базується на комплексному підході, який поєднує нормативно-правові акти,

⁶ А Мірошніченко, Р Марусенко, *Науково-практичний коментар Земельного кодексу України* (5-те вид., Алерта 2013) 544.

⁷ Деякі питання підготовки до проведення та проведення земельних торгів для продажу земельних ділянок та набуття прав користування ними (оренди, суборенди, суперфіцію, емфітевзису): постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2021 р. № 1013 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2021-%D0%BF#Text>> (дата звернення 27.05.2026).

⁸ Про затвердження Типового договору оренди землі: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 р. № 220 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2004-%D0%BF#Text>> (дата звернення 27.05.2026).

⁹ І Костяшкін, ‘Проблеми правового забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні’ (дис докт юр наук, 2016).

¹⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28.04.2021 № 1423-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>> (дата звернення 27.05.2026).

¹¹ І Костяшкін, ‘Проблеми правового забезпечення розмежування земель комунальної та державної власності’, *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (онлайн/офлайн формат)* (м. Київ, 26 листопада 2021 р.) (В Єрмоленко (ред), Друкарня Друкарік 2021) 42–46.

практику їх застосування, а також наукові підходи до вирішення типових проблем і суперечностей у сфері земельного права.

Процедуру набуття права оренди земельної ділянки державної або комунальної власності доцільно описувати як послідовність юридично значущих дій, де кожен етап має самостійне значення для легітимності результату. Базовою передумовою є те, що передача земель публічної власності в користування здійснюється на конкурентних засадах через земельні торги, якщо відсутні визначені законом винятки. Таке правило впливає з вимог ст. 134 Земельного кодексу України, яка встановлює імперативність торгів і вичерпність підстав відступу від них. Перший етап охоплює *підготовку лоту і організаційні рішення орендодавця*: визначення ділянки, цільового використання, істотних параметрів майбутнього права та стартових умов. Далі відбувається *оприлюднення оголошення* в електронній торговій системі з пакетом документів і відомостей, що дають змогу потенційним учасникам оцінити об'єкт і умови користування. Постанова Кабінету Міністрів України № 1013 вимагає, щоб в оголошенні були відображені істотні характеристики лоту (зокрема відомості про об'єкт, строк, стартовий розмір плати та інші параметри), а також визначає процедурні межі проведення аукціону.

Другий етап – *проведення аукціону та визначення переможця*. Результат торгів фіксується протоколом, після чого настає третій етап – *укладення договору оренди*. На цій стадії ключовою є юридична якість договору: він має бути письмовим, узгоджувати істотні умови та не суперечити встановленим законом вимогам до змісту. Закон України “Про оренду землі” прямо визначає істотні умови договору (об'єкт оренди з кадастровим номером, строк та орендна плата з її параметрами), а також передбачає можливість включення інших умов за згодою сторін.

Четвертий етап – *державна реєстрація права оренди*, яка завершує процедуру і надає праву “юридичної сили” як речовому праву щодо земельної ділянки. Земельний кодекс України закріплює, що право оренди виникає з моменту державної реєстрації. Відповідно, підписаний договір сам по собі ще не означає набуття права, якщо реєстрація не відбулася.

Також варто окремо проаналізувати механізм передачі земельних ділянок у комунальну власність, який став важливим інструментом реалізації реформи децентралізації. До впровадження відповідних законодавчих змін ключовим суб'єктом, що здійснював розпорядження більшістю земель за межами населених пунктів, залишалася Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр), однак її діяльність неодноразово піддавалася критиці як експертним середовищем, так і представниками місцевого самоврядування через надмірну складність процедур, обмежену прозорість процесів і затягування строків розгляду заяв. Із прийняттям Закону № 1423-IX ситуація кардинально змінилася, оскільки всі неформовані земельні ділянки державної власності, розташовані поза межами

населених пунктів, автоматично перейшли до комунальної власності територіальних громад. Такий автоматизований механізм зміни форми власності без додаткових адміністративних процедур став однією з ключових складових децентралізаційного процесу у сфері земельних відносин, підвищивши ефективність управління землями на місцевому рівні та посиливши роль громад у прийнятті рішень щодо землекористування¹².

Передача земель у комунальну власність суттєво вплинула на процедуру оформлення права користування ними, а саме орендар більше не повинен звертатися до центрального органу виконавчої влади для вирішення питання щодо отримання ділянки тому, що усі адміністративні дії тепер здійснюються виключно на рівні відповідної територіальної громади. Така децентралізація повноважень на місцевому рівні істотно спростила порядок доступу до землі, зменшила адміністративне навантаження на заявників та прискорила процес ухвалення рішень, зміцнивши позиції органів місцевого самоврядування як повноцінних розпорядників земельного фонду на відповідній території. Ухвалені зміни стали каталізатором пришвидшення процесів землеустрою, зменшення надмірного бюрократичного тиску на заявників і загального підвищення ефективності управління комунальними землями. Однак із розширенням повноважень значно зросла і відповідальність органів місцевого самоврядування, що означає обов'язок не лише щодо об'єктивного та правомірного прийняття рішень про передачу земельних ділянок у користування, а й щодо належного контролю за їх раціональним і цільовим використанням, дотриманням принципів прозорості, рівного доступу та запобігання конфліктам інтересів.

Ефективність реалізації земельної децентралізації безпосередньо залежить від управлінської спроможності органів місцевого самоврядування і потребує не лише технічної компетентності, а й дотримання засадничих принципів справедливого розпорядження публічним майном. У цьому аспекті теоретичною опорою виступає концепція соціальної функції права власності, яка дає змогу публічній владі втручатися у сферу приватного землекористування за умови, що таке втручання спрямоване на досягнення публічного блага, відповідає принципу пропорційності й базується на засадах прозорості та рівного доступу. Зазначена концепція набуває практичного змісту у процедурі розпорядження землями державної та комунальної власності, де провідним стає принцип конкуренції. Відповідно до положень ст. 134 Земельного кодексу України, передача таких земель у користування, незалежно від виду речового права (оренда, суперфіцій, емфітевзис), має здійснюватися через публічні торги. Ця норма є імперативною та виключає можливість довільного тлумачення чи розширення підстав для її обходу. Винятки з загального правила вичерпно перелічені у частині другій вказа-

¹² О. Павлів, 'Передача земельних ділянок у комунальну власність ОТГ: законодавчий аспект' [2025] 46 Академічні візії 1-6 <https://doi.org/10.5281/zenodo.16899530>.

ної статті, і будь-яке відхилення від них створює підвищений правовий ризик для легітимності прийнятих рішень.

Сама процедура земельних торгів, організована переважно через електронну торгову систему Prozorro, забезпечує прозоре формування стартової орендної плати, не нижче 12 % від нормативної грошової оцінки земельної ділянки, хоча під час аукціону ця ставка може істотно зрости, що створює позитивний фінансовий ефект для місцевих бюджетів і сприяє фінансовій стабільності територіальних громад. Отже, можемо визначити, що конкурентний порядок не лише формує ринкову ціну за користування землею, а й є гарантією раціонального використання публічних ресурсів у межах децентралізованої системи управління¹³.

Особливої уваги потребує питання фінансової обґрунтованості стартової ціни, яка, згідно з вимогами законодавства, не може бути нижчою за експертну грошову оцінку. Як справедливо зазначає А. Мірошніченко, саме прозоре ціноутворення є запорукою фінансової стабільності громад та передумовою для формування довіри до процедур розпорядження публічними землями¹⁴. Отже, можемо визначити, що запровадження електронної торгової платформи як обов'язкового інструменту для набуття прав на землю стало логічним етапом еволюції земельного законодавства, що поєднує в собі науково обґрунтовані принципи, міжнародні стандарти прозорості та практичну ефективність управління земельними ресурсами.

У межах адміністративної, тобто неконкурентної процедури, передбаченої для окремих категорій користувачів, укладення договору оренди землі також вимагає дотримання визначених законодавством вимог, а саме застереження щодо укладання договору оренди без проведення земельних торгів не є винятком з погляду юридичної форми та змісту, оскільки він також повинен відповідати Типовому договору оренди землі, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 р. № 220, що забезпечує уніфікацію договірних умов і знижує ризики довільного тлумачення з боку сторін, а також істотні умови договору щодо об'єкта оренди, строку користування, цільового призначення, розміру орендної плати, умов індексації та строків її сплати, повинні бути визначені з достатньою правовою точністю. Як застерігає А. Мірошніченко, відсутність чітких умов у такому договорі може мати наслідком його визнання недійсним, що особливо небезпечно в умовах нестабільності та підвищеного юридичного контролю¹⁵.

У зв'язку із введенням правового режиму воєнного стану законодавець прийняв низку тимчасових заходів, спрямованих на підвищення гнучкості

¹³ О Навальнєв, Ю Павлюченко, 'Земельні аукціони щодо земель с/г призначення: основні питання, процедура проведення' (Юридична газета, 2023 р. № 7–8). 765–766 <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/zemelni-aukcioni-shchodo-zemel-sg-priznachennya-osnovni-pitannya-procedura-provedennya.html>> (дата звернення 27.05.2026).

¹⁴ А Мірошніченко, *Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні* (Алерта 2010) 270.

¹⁵ Там само.

та оперативності у сфері управління землями сільськогосподарського призначення. Однією з таких змін стала постанова Кабінету Міністрів України № 563 від 10 травня 2022 р., яка внесла корективи до Типового договору оренди землі й дозволила тимчасове надання в оренду ділянок державної та комунальної власності без проведення земельних торгів виключно для ведення товарного сільськогосподарського виробництва¹⁶. Умови цього спрощеного механізму передбачають, зокрема, що строк договору не перевищує одного року, а річна орендна плата встановлюється не вище ніж 8 % середньої нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області. Водночас такі зміни породжують додаткові ризики. Наприклад, низка договорів, укладених за спрощеною процедурою, не пройшли державну реєстрацію в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, що має значення для правової захищеності користувачів у майбутньому. Саме у зв'язку з цим А. Мірошніченко акцентує увагу на необхідності правильного правового регулювання таких договорів з урахуванням їх речової чи зобов'язальної природи, а також чіткого податкового регулювання, що дає змогу уникнути затяжних правових спорів у майбутньому¹⁷.

Окремо варто розглянути випадки, коли земельна ділянка перебуває на тимчасово окупованій території або в зоні активних бойових дій, оскільки, згідно з пунктом 69.14 підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу України, орендна плата за такі ділянки не нараховується. Також у випадках неможливості використання ділянки за цільовим призначенням через збройний конфлікт сторони договору можуть погодити призупинення дії договору оренди, наприклад, орендар тимчасово звільняється від сплати плати, а орендодавець – від надання права користування, і відповідно поновлення дії договору можливе за умови звільнення території чи ліквідації обставин, які унеможливлювали використання.

У цьому контексті припинення чинних договорів оренди, зокрема шляхом розірвання за згодою сторін, набуває особливої актуальності для суб'єктів, які прагнуть укласти нові договори на умовах, що відповідають сучасному правовому режиму. Відповідно до законодавства і практики органів місцевого самоврядування, юридичні особи можуть ініціювати процедури припинення попередніх прав користування як у формі постійного користування, так і оренди з метою набуття земельної ділянки на нових засадах. Це положення, закріплене у рішеннях відповідних органів місцевого самоврядування, дозволяє оновлювати правовідносини у сфері землекористування відповідно до актуальних умов. Однак слід звернути увагу, що тимчасове спрощення порядку передачі земель сільськогосподарського призначення в умовах воєнного стану з обмеженням строку дії договору до одного року та

¹⁶ Деякі питання регулювання земельних відносин: постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 № 563 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/563-2022-%D0%BF#Text>> (дата звернення 27.05.2026).

¹⁷ Мірошніченко (н 14).

встановленням максимальної ставки орендної плати на рівні 8 % середньої нормативно-грошової оцінки землі по області має винятково антикризовий характер, оскільки такий механізм був запроваджений для забезпечення оперативної мобілізації земельного ресурсу в інтересах продовольчої безпеки та підтримки аграрного сектору. Однак знову ж таки спостерігаємо, що спрощений порядок супроводжується обмеженнями, які знижують рівень правової визначеності. Зокрема, відсутність обов'язкової державної реєстрації права оренди в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно робить такі договори менш захищеними в довгостроковій перспективі й відповідно ці правовідносини варто розглядати лише як тимчасове рішення, придатне для оперативного управління ресурсом, але не як базу для стратегічного землекористування або капіталовкладень¹⁸.

Висновок. За результатами дослідження встановлено, що механізм набуття права оренди земель державної та комунальної власності має подвійну правову природу: договір є центральним інструментом оформлення волі сторін, однак легітимність набуття права визначається імперативною процедурою, в якій конкурсність (земельні торги) виступає загальним правилом, а державна реєстрація – завершальним юридичним фактом виникнення права. Відступ від торгів можливий лише у межах прямо передбачених законом винятків, а будь-яке “розширення” таких підстав шляхом практики або локальних рішень формує ризик оскарження та втрати стабільності правовідносин. У період дії воєнного стану законодавець запровадив тимчасові спрощені механізми передачі в оренду, які мають антикризовий характер і придатні для оперативного залучення земель до використання, але водночас створюють зону правової невизначеності через особливий порядок формування ділянок, електронну форму договору та обмежену “реєстраційну” визначеність таких прав. Науковий результат дослідження полягає у формулюванні пропозицій, що уможливають поєднати оперативність з правовою визначеністю: по-перше, доцільно нормативно закріпити обов'язок “післякризової” формалізації прав за спрощеними договорами (переведення у стандартний режим із внесенням ділянок до Державного земельного кадастру та проведенням державної реєстрації права оренди у визначений строк після припинення воєнного стану); по-друге, варто уніфікувати мінімальний перелік істотних умов для таких договорів на рівні Типового договору, щоб виключити дефекти, які згодом стають підставою спорів; по-третє, необхідно зберегти вичерпність винятків із конкурсності та встановити чіткі предметні межі, коли неконкурентна передача допустима саме як тимчасовий інструмент, а не заміна загального правила.

¹⁸ Оренда землі в період військового стану: озвучено ключові зміни в законодавстві (31 липня 2025) <<https://agronews.ua/news/orenda-zemli-v-period-viyskovogo-stanu-ozvucheno-klyuchovi-zminy-v-zakonodavstvi>> (дата звернення 27.05.2026).

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Miroschnychenko A, Kolizii v pravovomu rehuliuванні zemelnykh vidnosyn v Ukraini (Alerta 2010) (in Ukrainian).
2. Miroschnychenko A, Marusenko R, Naukovo-praktychnyi komentar Zemelnogo kodeksu Ukrainy (5-te vyd., Alerta 2013) (in Ukrainian).

Journal articles

3. Pavliv O, 'Peredacha zemelnykh dilianok u komunalnu vlasnist OTH: zakonodavchyi aspekt' [2025] 46 Akademichni vizii 1-6 <https://doi.org/10.5281/zenodo.16899530> (in Ukrainian).

Conference papers

4. Kostiashekin I, 'Problemy pravovoho zabezpechennia rozmezhuвання zemel komunalnoi ta derzhavnoi vlasnosti', Na storozhi zemelnogo ladu: do 20-richchia Zemelnogo kodeksu Ukrainy: tezy dopovidei uchastnykiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (onlain/oflain format) (m. Kyiv, 26 lystopada 2021 r.) (V Yermolenko (red), Drukarnia Drukaryk 2021) 42–46 (in Ukrainian).

Theses

5. Vylezhanina V, 'Tsyvilno-pravove rehuliuвання dohovoru naimu(orendy) zemelnoi dilianky' (dys dok yur nauk, 2018) (in Ukrainian).
6. Kostiashekin I, 'Problemy pravovoho zabezpechennia sotsialnoi funksiі prava vlasnosti na zemliu v Ukraini' (dys dokt yur nauk, 2016) (in Ukrainian).
7. Tretiak T, 'Teoretychni problemy zemelno-pravovoho rehuliuвання dobrosusidstva v Ukraini' (dys dokt yur nauk, 2021) (in Ukrainian).

Newspaper articles

8. Navalniev O, Pavliuchenko Yu, 'Zemelni auktsiony shchodo zemel s/h pryznachennia: osnovni pytannia, protsedura provedennia' (Iurydychna hazeta, 2023 r. № 7–8). 765–766 <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/zemelni-auktsionishchodo-zemel-sg-pryznachennia-osnovni-pitannia-procedura-provedennia.html>> (accessed 27.05.2026) (in Ukrainian).

Websites

9. Orenda zemli v period viiskovoho stanu: ozvucheno kliuchovi zminy v zakonodavstvi (31 lytnia 2025) <<https://agronews.ua/news/orenda-zemli-v-period-viiskovogo-stanu-ozvucheno-klyuchovi-zminy-v-zakonodavstvi>> (accessed 27.05.2026) (in Ukrainian).

Pavlo Kruk

FEATURES OF ACQUIRING THE RIGHT TO LEASE LAND (LAND PLOT)
IN STATE AND MUNICIPAL OWNERSHIP

ABSTRACT. The article provides a comprehensive study of the legal mechanism for leasing state-owned and municipally-owned land in Ukraine, taking into account both the general legal regime and its transformations under martial law. The author analyzes the regulatory framework governing the procedure for acquiring lease rights, in particular the provisions of the Land Code of Ukraine, the Tax Code of Ukraine, special legislation on land leases, as well as subordinate acts regulating land auctions, standard contract terms, and fiscal aspects. The legal nature of lease agreements is highlighted, including the scientific debate on their classification as property rights or contractual rights.

This scientific study pays particular attention to the impact of decentralization on the procedure for disposing of land resources, analyzes the transfer of powers to local self-government bodies, simplifies procedures, and strengthens their responsibility in the field of land use. It is argued that effective management of the land fund at the local level should be based on a combination of transparent procedures, ensuring competitiveness, compliance with financial discipline, and principles of public interest.

In addition, the paper examines the temporary mechanisms introduced by the government for the simplified conclusion of lease agreements for agricultural purposes without bidding under the legal regime of martial law, reveals their legal essence, time and financial constraints, as well as the risks of legal uncertainty associated with the lack of state registration of such agreements. The article analyzes the fiscal incentives applicable to land located in combat zones or occupied territories, and the procedure for suspending lease agreements in cases where it is impossible to use the land.

In addition, from a theoretical perspective, the article draws on the concept of the social function of property rights as the ideological basis for the actions of public authorities in emergency situations, which allows for a critical assessment of the effectiveness of existing procedures and justifies the need for their further improvement. and concludes that it is necessary to maintain a balance between the flexibility of anti-crisis decisions and compliance with the principles of legal certainty, transparency, publicity, and equal access to resources.

KEYWORDS: land lease; public property; land auctions; martial law; legal regulation; decentralization; normative monetary valuation; social function of property; fiscal burden.

Віталій Махінчук

доктор юридичних наук, професор,
член Вищої ради правосуддя,
головний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4360-0287>
ndi.makhinchuk@gmail.com

Аркадій Запорожченко

доктор філософії з права,
помічник члена Вищої ради правосуддя
(Київ, Україна)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3973-715X>
adiks2007@meta.ua

УДК 343.162+174

ТЕМПОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ КАТЕГОРІЇ “ДОБРОЧЕСНІСТЬ”: СТРОКОВІ МЕЖІ ЇЇ ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. У статті досліджується темпоральний аспект категорії доброчесності та проблема визначення строкових меж її оцінювання у процедурах добору суддів, членів органів суддівського врядування та інших посадових осіб. Актуальність теми зумовлена відсутністю в національному законодавстві чітких часових меж оцінювання доброчесності, що створює ризики неоднакового правозастосування, надмірного розширення дискреції суб'єктів оцінювання та порушення принципів правової визначеності й розумності. Особливого значення ця проблематика набуває у зв'язку з використанням критерію доброчесності як однієї з ключових передумов доступу до здійснення публічної влади.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку категорії доброчесності з фактором часу та обґрунтування необхідності врахування принципу розумності при визначенні меж оцінювання доброчесності особи.

У статті проаналізовано еволюцію поняття доброчесності від римської концепції *integritas* до сучасного антикорупційного розуміння. Встановлено, що оцінювання доброчесності не може здійснюватися поза конкретно-історичним контекстом розвитку суспільства, оскільки зміни соціальних умов, технологій та правових стандартів безпосередньо впливають на зміст поведінкових критеріїв. Обґрунтовано, що повна відсутність строкових меж оцінювання доброчесності може призводити до непропорційного втручання у професійну сферу особи, тоді як надмірне їх обмеження здатне нівелювати антикорупційну функцію доброчесності. Зроблено висновок про необхідність формування збалансованого підходу до визначення ча-

сових меж оцінювання доброчесності з урахуванням принципів правової визначеності, справедливості та розумності.

Ключові слова: доброчесність; оцінка доброчесності; принцип розумності; правовладдя; правова визначеність; строк; правосуддя; академічна доброчесність.

Категорія доброчесності протягом останніх десятиліть набула особливого значення у сфері публічного управління, правосуддя, антикорупційної політики та процедур конкурсного добору посадових осіб. Водночас попри активне нормативне та практичне використання цього поняття в національному законодавстві досі відсутнє його уніфіковане визначення, а підходи до оцінювання доброчесності залишаються значною мірою суб'єктивними та фрагментарними. Особливо дискусійним у сучасних умовах є питання темпоральних меж оцінювання доброчесності особи, тобто визначення того, наскільки віддалені в часі обставини можуть враховуватися при формуванні висновку про відповідність кандидата критерію доброчесності.

Актуальність цієї проблематики зумовлена насамперед тим, що доброчесність фактично перетворилася на одну з ключових передумов доступу до здійснення публічної влади, зокрема у процедурах добору суддів, членів Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України та інших органів державної влади. За відсутності законодавчо визначених строків меж оцінювання доброчесності виникає ризик надмірно широкого та непередбачуваного втручання у професійну сферу особи, що може суперечити принципам правової визначеності, розумності та справедливості. Водночас надмірне обмеження строків оцінювання також може нівелювати саму сутність доброчесності як кваліфікаційного критерію для посад із підвищеним рівнем суспільної довіри та корупційних ризиків. У зв'язку з цим проблема визначення часових меж оцінювання доброчесності має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення для формування збалансованих механізмів кадрового відбору та забезпечення довіри до системи правосуддя.

У науковій літературі недостатньо дослідженим залишається саме темпоральний аспект категорії доброчесності. Наявні дослідження переважно зосереджуються на змістовому наповненні доброчесності, її етичній природі або антикорупційному значенні, тоді як питання строків меж оцінювання, співвідношення із принципом розумності, інститутом строків давності, історичною змінністю соціальних умов і впливом конкретно-історичного суспільного буття на оцінку поведінки особи залишаються розробленими фрагментарно. Недостатньо дослідженим є також питання допустимості використання подій віддаленого минулого при оцінюванні доброчесності кандидата та меж такого використання з позицій правовладдя й правової визначеності.

Метою статті є комплексне дослідження взаємозв'язку категорії доброчесності з фактором часу та обґрунтування необхідності врахування принципу розумності при визначенні меж оцінювання доброчесності особи.

Визначення поняття “добročесність”

У вітчизняному законодавстві термін “добročесність” уперше був використаний в Указі Президента України “Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні”¹. Однак на той час не було розкрито змісту цього поняття, а лише згадано як один з принципів реформування системи органів виконавчої влади. Більш змістовного значення категорія добročесності набула вже в Указі Президента України “Про Концепцію подолання корупції в Україні “На шляху до добročесності”² від 11 вересня 2006 р. № 742/2006, у якому добročесність фактично була покладена в основу державної антикорупційної політики. Реалізацію положень цієї Концепції забезпечувало також відповідне розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 р. № 657-Р “Про затвердження Плану заходів щодо реалізації Концепції подолання корупції в Україні “На шляху до добročесності” та державної антикорупційної політики на період до 2011 року”³ щодо затвердження плану заходів із упровадження антикорупційної політики до 2011 р.

Показово, що 2006 р. добročесність уже прямо протиставляли корупції, як її антипода, на відміну від 1998 р., коли їй, схоже, надавали ролі близької до прикметників “совісний” або ж “чесний”, усе це свідчить про зміну контекстів і сенсових наповнень цього терміна.

Однак варто все ж звернутися до більш давніх витоків добročесності, латинської мови, де це поняття позначено терміном *integritās*.

Як зазначають дослідники, етимологія терміна *integritās* залишається недостатньо дослідженою і, ймовірно, пов’язується з прикметником *integer*, що означає “повний, ідеальний”⁴.

Водночас, безумовно, первісним розумінням добročесності вважають латинське *integritās*, що походить від прикметника *integer* (“повний, досконалий”) і має декілька значень, головні з яких: обґрунтованість; цілісність, чесність, бездоганність; (про жінку) цнотливість; (про мову) правильність, чистота; (переносне значення) весь. Значення ‘неухильного дотримання су-

¹ Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 р. № 810/98 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>> (дата звернення 15.05.2026).

² Про Концепцію подолання корупції в Україні “На шляху до добročесності”: Указ Президента України від 11 вересня 2006 р. № 742/2006 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742/2006#Text>> (дата звернення 15.05.2026).

³ Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції подолання корупції в Україні “На шляху до добročесності” та державної антикорупційної політики на період до 2011 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 р. № 657-р <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/657-2007-%D1%80#Text>> (дата звернення 15.05.2026).

⁴ І Шаркова, ‘Римсько-правова концепція добročесності (*integritas*): актуалізація в сучасній Україні’, в Є Харитонов (ред), *Римське право і сучасність: цивільне право в умовах війни: матеріали Всеукраїнської наукової конференції* (Одеса, 24 травня 2022 р.) (Фенікс 2022) 117–118.

ворого морального або етичного кодексу' як основне сформувалося значно пізніше⁵.

Повертаючись до більш сучасного розуміння доброчесності, варто згадати американського філософа права Р. Дворкіна, який зазначав, що:

судовий принцип доброчесності навчає суддів ідентичному з іншими розумінню юридичних прав і обов'язків, наскільки це можливо за умови, що всі ці розуміння створені єдиним автором – спільнотою, яка уособлює послідовну концепцію справедливості та чесності⁶.

*Взаємозв'язок категорії “доброчесність”
і конкретно-історичного суспільного буття,
у межах якого здійснюється оцінка доброчесності*

Науковці звертають увагу на те, що суто правове наповнення поняття *integritās* формувалося через його протиставлення антонімічному терміну *corruptio* (корупція), виникнення якого в історико-правовій традиції відносять до періоду V–I ст. до н. е. Водночас вказують, що близького до сучасного “антикорупційного” змісту поняття доброчесності набуло у працях М. Т. Цицерона, який використовував термін *integritās* у значенні “непідкупності”. Вважають, що саме в цьому аспекті *integritās* почала сприйматися не лише як моральна чеснота, а й як характеристика належної публічної поведінки посадової особи⁷.

Цікаво, що таке розуміння, у контексті процедур добору, найчастіше використовується і дотепер – антиподом корупції вважають доброчесність.

Від процесів використання терміна “доброчесність” не залишилася осторонь і академічна спільнота, та сфера правового регулювання освіти та науки. Так, згідно із Законом України “Про освіту”:

академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів і визначених законом правил провадження освітньої (освітньо-творчої) та наукової (науково-технічної) діяльності, які є обов'язковими для всіх учасників (суб'єктів) такої діяльності та мають на меті забезпечувати довіру до результатів навчання, творчості, науково-дослідної діяльності (ч. 1 ст. 42)⁸.

Варто зазначити, що запровадження академічної доброчесності слід розглядати як певну складову поняття доброчесності, його розвиток у сфері науки та освіти. У Законі України “Про академічну доброчесність” зазначено, що ‘академічна доброчесність – сукупність цінностей, принципів і заснова-

⁵ Ф. Шульженко, І. Шаркова, О. Гайдулін, *Морально-правові принципи доброчесності та доброчесності: генеза та парадигма сучасної рецепції* (Юрінком Інтер 2024) 212.

⁶ R. Dworkin, *Law's Empire* (Harvard University Press 1986) 225.

⁷ Шульженко, Шаркова, Гайдулін (н 5) 213.

⁸ Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>> (дата звернення 15.05.2026).

них на них правил, якими мають керуватися суб’єкти академічної діяльності під час провадження такої діяльності’ (п. 2 ч. 1 ст. 1)⁹.

Видається, що визначальним чинником формування та впровадження категорії академічної доброчесності став насамперед науково-технічний прогрес, який суттєво розширив технічні можливості копіювання, відтворення та компіляції текстових матеріалів і джерел інформації, а також швидкість та якість реалізації таких можливостей. Використання новітніх технологій прямо вплинуло на необхідність такого правового регулювання, оскільки обсяг запозичень, викривлень (рерайту) та відвертого перекладання іншомовних текстів без посилань був неможливим під час використання друкованих джерел, за відсутності автоматичного пошуку по тексту та його копіювання без переддруковування. Розвиток програмного забезпечення, зокрема “штучного інтелекту”, швидкості та якості інтернет-з’єднань, вплинув як на обсяги академічної недоброчесності, так і значною мірою на швидкість і якість способів її виявлення – комп’ютерних програм з пошуку плагіату. Саме розвиток цифрових технологій актуалізував потребу у виробленні спеціальних стандартів поведінки у сфері освітньої та наукової діяльності. Це підводить нас до думки про необхідність врахування історичного контексту під час оцінки доброчесності, адже інтернет поширений на теренах України порівняно нещодавно, близько 35 років тому¹⁰, а тогочасна швидкість і якість з’єднання, за сучасного розвитку, видається куди гіршою, аніж термін “погана” може описати.

Водночас, не зосереджуючись докладно на еволюції концепції академічної доброчесності, слід наголосити, що вона виступає важливим елементом загальної оцінки доброчесності особи і в доборах на посаду суддів та інших посадових осіб. Зокрема, рівень дотримання академічної доброчесності має враховуватися під час оцінювання кандидата в контексті його навчальної, творчої чи науково-дослідної діяльності, якщо така діяльність мала місце, а її результати дають підстави для необхідності такої перевірки та оцінювання.

Значення строків для процесуальних аспектів

Як слушно зазначав В. Луць, положення щодо строків і термінів пронизують майже всі інститути цивільного права та мають визначальне значення для своєчасного захисту порушених суб’єктивних прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин. Водночас значення строків не обмежується виключно цивільно-правовою сферою. Категорія часу має фундаментальний характер і для інших галузей права, зокрема сімейного, зе-

⁹ Про академічну доброчесність: Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/go/4742-20>> (дата звернення 17.05.2026).

¹⁰ О. Николенко, «Як інтернет поступово з’являвся в Україні та змінив нас» (Суспільне, 4 березня 2020) <<https://suspihne.media/17665-ak-internet-postupovo-zavlavsa-v-ukraini-ta-zminiv-nas>> (дата звернення 18.05.2026).

мельного, екологічного та господарського законодавства та інших, де строки також виконують функцію забезпечення стабільності правового регулювання та ефективності реалізації прав і обов'язків¹¹.

Розумність, як одна зі складових правовладдя, на думку дослідників, проявляється, по-перше, у здатності правових механізмів, створених або санкціонованих законодавцем, забезпечувати задоволення конкретних соціально значущих потреб як окремих осіб, так і суспільства загалом; по-друге, у спрямованості правового регулювання на утвердження справедливого правопорядку, що передбачає належний захист людської гідності, прав і свобод людини¹².

З огляду на це, принцип розумності слід розглядати як одну з ключових гарантій ефективності правового регулювання, оскільки його дотримання передбачає врахування сукупності об'єктивних чинників, необхідних для досягнення визначених цілей і задоволення відповідних суспільних потреб. Саме тому розумність у діяльності законодавця, правозастосовних органів та учасників цивільних правовідносин забезпечує максимально повне розкриття функціонального потенціалу правових засобів¹³.

Принцип розумності виражено також у Конституції України, яка, серед інших засад судочинства, конститує розумні строки розгляду справи судом (п. 7 ч. 2 ст. 129 Конституції України)¹⁴.

На нашу думку, принцип розумності слід визначати як засадничу вимогу до поведінки та рішень, за якої дії особи, тлумачення нею норм або реалізація повноважень мають відповідати здоровому глузду, справедливому балансу інтересів і об'єктивним обставинам конкретної ситуації.

Виходячи з принципу розумності варто констатувати, що строки у праві виконують ключову процесуальну функцію, оскільки вони забезпечують визначеність, стабільність і передбачуваність правовідносин, а також гарантують ефективність реалізації процесуальних прав і обов'язків учасників провадження. У цьому контексті особливого значення набуває їх поділ на процесуальні, присічні (преклюзивні) та граничні строки, кожен із яких виконує специфічну регулятивну роль.

Процесуальні строки встановлюють часові межі для вчинення процесуальних дій у кримінальному, адміністративному чи цивільному процесах. Їх дотримання забезпечує належний рух справи та запобігає затягуванню. Водночас присічні строки мають більш жорсткий характер, оскільки їх вплив, як правило, безумовно припиняє можливість реалізації відповідного процесуального права або здійснення процесуальної дії. У кримінальному

¹¹ В Луць, 'Методологічне значення категорій "строк" і "термін" у цивільному праві України' [2018] 31 Часопис цивілістики 82.

¹² В Примаке, *Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності* (Юрінком Інтер 2014) 73–74.

¹³ Примаке (н 12) 73–74.

¹⁴ Конституція України від 28.06.1996 <<https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр#Text>> (дата звернення 20.05.2026).

процесі прикладом таких строків є строки досудового розслідування, визначені ст. 219 Кримінального процесуального кодексу України, вплив яких може зумовлювати необхідність закриття кримінального провадження за відсутності підстав для його продовження¹⁵.

Окрему групу становлять граничні строки, які обмежують можливість притягнення особи до юридичної відповідальності після закінчення певного періоду часу. У кримінальному праві таким механізмом виступає інститут строків давності, закріплений у ст. 49 Кримінального кодексу України (далі – КК України), відповідно до якої особа звільняється від кримінальної відповідальності у разі спливу визначених законом строків з моменту вчинення кримінального правопорушення¹⁶. Аналогічно, у сфері адміністративної відповідальності діє правило, закріплене у ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яке встановлює строки накладення адміністративного стягнення, після спливу яких особа не може бути притягнута до відповідальності¹⁷.

У сфері кримінального права окреме місце займають строки погашення та зняття судимості, врегульовані статтями 89–91 КК України. Їх вплив означає втрату судимістю правових наслідків, що має значення для подальшого правового статусу особи, зокрема при зайнятті певних посад або участі у конкурсних процедурах.

Зазначені інститути строків безпосередньо пов’язані з принципом розумності як загальноправовою засадою. Принцип розумності передбачає, щоб правове регулювання забезпечувало баланс між ефективністю правозастосування та захистом прав особи, не допускаючи ані надмірного затягування процедур, ані надмірного обмеження правового статусу особи в часі. Саме тому встановлення процесуальних, присічних і граничних строків є проявом розумного підходу законодавця до організації правового процесу, оскільки вони спрямовані на досягнення правової визначеності, справедливості та ефективного функціонування механізмів юридичної відповідальності.

Доцільність нехтування крайніми строками визначення доброчесності: pro і contra

У питанні визначення доброчесності, на відміну від багатьох інших правових категорій, законодавчо не встановлено чітких часових меж її оцінювання. З одного боку, такий “безстроковий” підхід до перевірки доброчесності може видаватися виправданим з огляду на її значення для доступу до професійного оцінювання, який може бути обмежений у разі визнання осо-

¹⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>> (дата звернення 20.05.2026).

¹⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III <<https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>> (дата звернення 20.05.2026).

¹⁷ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X <<https://zakon.rada.gov.ua/go/8073-10>> (дата звернення 20.05.2026).

би недоборчесною. З іншого боку, постає питання відповідності подібного підходу вищезгаданому принципу розумності та правовладдя загалом.

У цьому контексті логічним видається запровадження певних часових меж оцінювання доборочесності. Не випадково було згадано строки притягнення до кримінальної відповідальності, адже навіть за найтяжчі злочини законодавство України передбачає граничні строки відповідальності, зокрема 15 років, що впливає зі змісту статей 63 і 64 КК України.

У науковій літературі також висловлювалася позиція щодо доцільності встановлення періоду оцінювання доборочесності в межах до 20 років, як от Тільман Хооп¹⁸. Водночас, з урахуванням істотних суспільно-правових трансформацій в Україні протягом останніх десятиліть, видається дискусійним обмеження строку перевірки доборочесності кандидата саме двадцятирічним періодом, за умови відсутності в його поведінці дій, несумісних із поняттям доборочесності. При цьому, на нашу думку, варто не встановлювати такі строки оцінювання, що перевищують або прирівнюються до строків притягнення до відповідальності за тяжкі злочини виходячи з положень ч. 5 ст. 49 КК України щодо незастосування давності у випадках злочинів проти миру та безпеки людства, оскільки останні зумовлені особливо високим рівнем суспільної небезпеки діянь і мають іншу правову природу.

Варто також використати тезу про те, що соціально-економічні умови різних історичних періодів суттєво відрізняються між собою, ускладнюється можливість їх безпосереднього порівняння. Зокрема, йдеться про суспільне буття, яке існувало та існуватиме в межах 1970–1990, 1990–2010 та 2010–2030 років, кожне з яких функціонувало або функціонуватиме в принципово різних суспільних, економічних і правових реаліях¹⁹. Так, ми вже вели мову про розвиток технологій, мережі інтернет та появу “штучного інтелекту”, що прямо впливає на академічну доборочесність.

Доборочесність як первинна складова процедур добору в Україні

У практичному вимірі критерії доборочесності, зокрема щодо кандидатів на посади суддів, значною мірою сформувалися під впливом застережень міжнародних партнерів щодо корупційних ризиків. Це зумовило підвищені вимоги до доборочесності кандидатів та необхідність їх чіткого відмежування від будь-яких проявів корупційної поведінки²⁰.

Відповідно до Конвенції ООН проти корупції (United Nations Convention against corruption) від 31 жовтня 2003 р., ратифікованої Законом України

¹⁸ T Hoppe, ‘Money Talks: The ECtHR is Getting Rid of Corrupt Judges’ (VerfBlog, 5 March 2021) <https://doi.org/10.17176/20210305-154025-0>.

¹⁹ В Махінчук, ‘Доборочесність як новітній фактор оцінювання кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду України’ [2025] 1(50) Слово Національної школи суддів України 34, 39 [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-1\(50\)-2](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-1(50)-2).

²⁰ М Жернаков, ‘Венеційка щодо КСУ: потрібна серйозна реформа, суддів мають вибирати міжнародні експерти і громадськість’ (Фундація DEJURE, 11.12.2020) <<https://dejure.foundation/k25edeu681-venetsika-schodo-ksu-potrba-seriozna-re>> (дата звернення 15.05.2026).

“Про ратифікацію Конвенції Організації Об’єднаних Націй проти корупції”²¹ від 18 жовтня 2006 р. № 251-V зі змінами,

кожна держава-учасниця прагне, у належних випадках і згідно з основоположними принципами своєї правової системи, створювати, підтримувати й зміцнювати такі системи приймання на роботу, набору, проходження служби, просування по службі та виходу у відставку державних службовців і, в належних випадках, інших державних посадових осіб, які не обираються, які <...> включають належні процедури підбору й підготовки кадрів для зайняття державних посад, які вважаються особливо вразливими з точки зору корупції, і ротації, у належних випадках, таких кадрів на таких посадах <...> (пункт b) частини 1 статті 7)²².

За Технічними настановами до Конвенції ООН проти корупції (Technical guide to the United Nations Convention against corruption) 2009 держави-учасниці визнають, що певні посади або сфери діяльності можуть бути більш вразливими з точки зору корупції. Подібні посади вимагають забезпечення вищого рівня захисту від зловживань, тому важливо виявити вразливі місця та процедури, на які необхідно звернути особливу увагу, щоб запобігти корупції²³.

Як зазначено в Дослідженні “Осучаснене Мірило правовладдя” (The Updated Rule of Law Checklist), що ухвалене Європейською Комісією “За демократію через право” (Венеційська Комісія) на 145-му пленарному засіданні 12–13 грудня 2025 р. CDL-AD(2025)002:

<...>до певних категорій посадових осіб (наприклад, високопосадовців або тих, хто працює у сферах, де ризик корупції вважається високим) слід застосовувати більш суворі правила, такі як <...> особливі вимоги щодо доброчесності при їхньому призначенні <...> (п. 76)²⁴.

У цьому контексті варто визнати, що, незважаючи на широке використання категорії доброчесності як принципу та як кваліфікаційної вимоги, її нормативне визначення залишається відсутнім. Це значною мірою зумовлено морально-етичною природою цього поняття, яке вже було висвітлено, що сприяє його суб’єктивному та індивідуалізованому сприйняттю. У зв’язку з цим виникає потреба у виробленні чітких методологій (алгоритмів) оцінювання доброчесності кандидатів на відповідні посади, зокрема на посади суддів місцевих, апеляційних інстанцій, а також Верховного Суду та Консти-

²¹ Про ратифікацію Конвенції Організації Об’єднаних Націй проти корупції: Закон України від 18 жовтня 2006 р. № 251-V <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-16#Text>> (дата звернення 15.05.2026).

²² Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції: Конвенція ООН від 31.10.2003 <https://zakon.rada.gov.ua/go/995_c16> (дата звернення 21.05.2026).

²³ Technical Guide to the United Nations Convention against Corruption (UNODC 2009) <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/TechnicalGuide/09-84395_Ebook.pdf> (accessed 20.05.2026).

²⁴ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), ‘The Updated Rule of Law Checklist’ CDL-AD(2025)002-e (2025) <<https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-ad-2025-002-e>> (accessed 16.05.2026).

туційного Суду України, членів Вищої ради правосуддя та інших посадових осіб.

У цьому контексті Дорадча група експертів при оцінюванні кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України застосовує Методологію оцінювання моральних якостей і рівня компетентності у сфері права, яка визначає компоненти доброчесності кандидата. Відповідно до підходу Дорадчої групи кандидат визнається таким, що відповідає критерію доброчесності, за умови наявності таких характеристик, як незалежність, чесність, неупередженість, сумлінність, непідкупність, дотримання етичних норм та бездоганна поведінка як у професійній діяльності, так і в особистому житті.

Зазначені категорії розуміються так. Незалежність означає здатність особи самостійно ухвалювати рішення та виконувати повноваження без незаконного впливу, тиску чи втручання, а також протидіяти таким впливам. Чесність полягає у правдивості, принциповості та щирості поведінки як у професійній, так і в приватній сферах. Неупередженість передбачає відсутність заздалегідь сформованих симпатій або антипатій і здатність ухвалювати об'єктивні рішення, не піддаючись суспільному тиску чи особистим уподобанням. Сумлінність проявляється у старанному, відповідальному та ретельному виконанні професійних обов'язків. Непідкупність характеризується стійкістю до матеріальних чи інших неправомірних впливів під час прийняття рішень²⁵.

У такому ж ключі ці критерії конкретизуються й у Єдиних показниках для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді)²⁶, затверджених рішенням Вищої ради правосуддя від 17 грудня 2024 р. № 3659/0/15-24. Згідно з нормами Єдиних показників, оцінювання доброчесності охоплює відповідність особи таким показникам, як незалежність, неупередженість, етичність поведінки, чесність, сумлінність, непідкупність, а також законність походження майна, відповідність рівня та способу життя задекларованим доходам і статусу посади.

При цьому незалежність трактується як здатність діяти без будь-якого незаконного впливу та протидіяти йому; неупередженість – як ухвалення рішень без впливу симпатій чи суспільних очікувань; етичність – як дотримання професійних і загально визнаних моральних норм; чесність – як принциповість і правдивість; сумлінність – як відповідальне виконання обов'язків; непідкупність – як несприйнятливість до спроб неправомірного впливу.

Окремо підкреслюється, що оцінка законності джерел походження майна та рівня життя передбачає відсутність обґрунтованих сумнівів щодо їх пра-

²⁵ Методологія оцінювання моральних якостей і рівня компетентності у сфері права: Протокол Дорадчої групи експертів від 04.12.2023 № 2 <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/protokol_no_2_vid_04.12.2023.pdf> (дата звернення 16.05.2026).

²⁶ Єдині показники для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді): рішення Вищої ради правосуддя від 17.12.2024 № 3659/0/15-24 <<https://hcj.gov.ua/doc/doc/49121>> (дата звернення 16.05.2026).

вомірності, а відповідність способу життя статусу судді визначається через загальне враження “розсудливої особи” щодо узгодженості поведінки з професійним статусом і рівнем задекларованих доходів.

Ще одним документом, який спрямований на використання під час процедур добору, є Методологія оцінювання відповідності кандидата на зайняття посади члена Вищої ради правосуддя та членів Вищої ради правосуддя критерію професійної етики та доброчесності, що затверджена рішенням Етичної ради від 09.12.2021 № 5. Згідно з п. 1.3 Методології:

показниками критерію професійної етики та доброчесності є незалежність, чесність, неупередженість, непідкупність, сумлінність, дотримання етичних норм та бездоганна поведінка в професійній діяльності та особистому житті, а також відсутність сумнівів щодо законності джерел походження майна, відповідності рівня життя кандидата (діючого члена ВРП) або членів його сім’ї задекларованим доходам, відповідності способу життя кандидата (діючого члена ВРП) його статусу²⁷.

Проте визначені цими актами критерії оцінювання доброчесності не мають врегулювання межі врахування подій віддаленого минулого, що, на нашу думку, є необхідним для забезпечення єдності правозастосування, дотримання принципів правової визначеності та розумності, а також підвищення довіри до процедур добору суддів, членів Вищої ради правосуддя та інших посадових осіб.

Висновки. Категорія доброчесності має складну морально-етичну та правову природу, що сформувалася історично й еволюціонувала від уявлень про цілісність і бездоганність поведінки до сучасного розуміння доброчесності як антипода корупції та необхідної передумови здійснення публічної влади. Сучасний зміст доброчесності значною мірою пов’язаний із вимогами до незалежності, чесності, неупередженості, сумлінності та непідкупності особи, що знаходить своє відображення як у міжнародних стандартах, так і в національних процедурах добору суддів та інших посадових осіб.

На нашу думку, оцінювання доброчесності не може здійснюватися поза конкретно-історичним контекстом суспільного розвитку. Соціальні, економічні та технологічні умови різних історичних періодів істотно відрізняються, що безпосередньо впливає на характер суспільних відносин, зміст поведінкових стандартів і можливості вчинення або виявлення проявів недоброчесності.

Принцип розумності як складова правовладдя потребує врахування часових меж при оцінюванні доброчесності особи. У праві строки виконують функцію забезпечення правової визначеності, стабільності та справедливого балансу між інтересами суспільства і правами особи. Саме тому повна

²⁷ Методологія оцінювання відповідності кандидата на зайняття посади члена Вищої ради правосуддя та членів Вищої ради правосуддя критерію професійної етики та доброчесності: рішення Етичної ради від 09.12.2021 № 5 <https://ec.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/ec/methodology_EC.pdf> (дата звернення 17.05.2026).

відсутність темпоральних меж оцінювання доброчесності може створювати ризики непропорційного та необмеженого втручання у професійну сферу особи, особливо у випадках використання обставин надмірно віддаленого минулого.

Встановлення надмірно коротких строків оцінювання доброчесності не відповідає її природі та значенню для посад із високим рівнем суспільної довіри й корупційних ризиків. У зв'язку з цим доцільним видається формування збалансованого підходу, за якого часові межі оцінювання доброчесності повинні враховувати ступінь суспільної небезпеки відповідних дій, їх системність, а також конкретно-історичні умови, у межах яких оцінювані обставини мали місце.

Сучасна практика оцінювання доброчесності в Україні потребує подальшої методологічної конкретизації, зокрема щодо визначення критеріїв допустимості врахування подій віддаленого минулого. Такі подальші напрацювання є необхідними для забезпечення єдності правозастосування, дотримання принципів правової визначеності та розумності, а також підвищення довіри до процедур добору суддів, членів Вищої ради правосуддя та інших посадових осіб.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Dworkin R, *Law's Empire* (Harvard University Press 1986).
2. Prymak V, *Vidshkoduvannia moralnoi shkody na zasadakh spravedlyvosti, rozumnosti y dobrosovisnosti* (Yurinkom Inter 2014) (in Ukrainian).
3. Shulzhenko F, Sharkova I, Haidulin O, *Moralno-pravovi pryntsyipy dobrochesnosti ta dobrosovisnosti: heneza ta paradyhma suchasnoi retseptsii* (Yurinkom Inter 2024) (in Ukrainian).

Journal articles

4. Luts V, 'Metodolohichne znachennia katehorii "strok" i "termin" u tsyvilnomu pravi Ukrainy' [2018] 31 Chasopys tsyvilistyky 80–87 (in Ukrainian).
5. Makhinchuk V, 'Dobrochesnist yak novitnii faktor otsiniuvannia kandydativ na posadu suddiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy' [2025] 1(50) Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy 30–44 [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-1\(50\)-2](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-1(50)-2) (in Ukrainian).

Conference papers

6. Sharkova I, 'Rymsko-pravova kontseptsii dobrochesnosti (integritas): aktualizatsiia v suchasni Ukraini', in Ye Kharytonov (ed), *Rymske pravo i suchasnist: tsyvilne pravo v umovakh viiny: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii (Odesa, 24 travnia 2022 r.)* (Feniks 2022) 117–120 (in Ukrainian).

Websites

7. Hoppe T, 'Money Talks: The ECtHR is Getting Rid of Corrupt Judges' (VerfBlog, 5 March 2021) <<https://verfassungsblog.de/money-talks>> (accessed 15.05.2026).

8. Technical Guide to the United Nations Convention against Corruption (UNODC 2009) <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/TechnicalGuide/09-84395_Ebook.pdf> (accessed 20.05.2026).
9. Nykolenko O, 'Iak internet postupovo zivliavsia v Ukraini ta zminy nas (Suspilne, 4 bereznia 2020) <<https://suspilne.media/17665-ak-internet-postupovo-zavlavsa-v-ukraini-ta-zminiv-nas>> (accessed 18.05.2026) (in Ukrainian).
10. Zhernakov M, 'Venetsiika shchodo KSU: potrebna seriozna reforma, suddiv maiut vybraty mizhnarodni eksperty i hromadskist' (Fundatsiia DEJURE, 11.12.2020) <<https://dejure.foundation/k25edeu681-venetsiika-schodo-ksu-potrnbna-seriozna-re>> accessed 15 May 2026 (in Ukrainian).

Vitalii Makhinchuk
Arkadii Zaporozhchenko

THE TEMPORAL ASPECT OF THE CATEGORY OF INTEGRITY: TIME-BASED LIMITS OF THE DEFINITION OF INTEGRITY

ABSTRACT. The article examines the temporal aspect of the category of integrity and the problem of determining time limits for its assessment in procedures for the selection of judges, members of judicial governance bodies, and other public officials. The relevance of the topic is caused by the absence of clear temporal limits for integrity assessment in national legislation, which creates risks of inconsistent law enforcement, excessive discretion of assessment bodies, and violations of the principles of legal certainty and reasonableness. This issue becomes especially important due to the increasing role of integrity as one of the key prerequisites for access to public office.

The purpose of the article is to study the relationship between the category of integrity and the factor of time, as well as to substantiate the necessity of applying the principle of reasonableness when determining the limits of integrity assessment.

The article analyzes the evolution of the concept of integrity from the Roman concept of *integritas* to the modern anti-corruption understanding. It is established that integrity assessment cannot be carried out outside the specific historical context of social development, since changes in social conditions, technology, and legal standards directly affect behavioral criteria. The article substantiates that the complete absence of temporal limits for integrity assessment may lead to disproportionate interference in a person's professional sphere, while excessively restrictive limits may undermine the anti-corruption function of integrity. It is concluded that a balanced approach to determining temporal limits for integrity assessment should be developed in accordance with the principles of legal certainty, fairness, and reasonableness.

KEYWORDS: integrity; integrity assessment; principle of reasonableness; rule of law; legal certainty; time limits; justice; academic integrity.

Наталія Петрецька

кандидатка юридичних наук,
професорка кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”
(Ужгород, Україна)
Researcher ID: POV-2776-2026
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5675-7059>
nataliya.petretska@uzhnu.edu.ua

УДК 349.6:711(477+430+497.6)

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА І МІСТОБУДІВНІ ПРАКТИКИ: ПРАВОВІ ДИЛЕМИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Анотація. Сучасні виклики війни та післявоєнної відбудови поставили екологічні права у центр правової та політичної дискусії, адже містобудівні завдання воєнного часу потребують інтеграції екологічних стандартів у планування, забудову та управління територіями. Метою статті є окреслення моделі містобудування, де такі стандарти є умовою гармонізації відновлення та збереження довкілля.

Аналіз доктринальних підходів українських учених дав змогу вибудувати архітектуру екологічних прав, що ґрунтується на конституційному фундаменті. Доктринальні положення та практичні механізми реалізації виступають надбудовою цієї конструкції, охоплюючи три блоки правового регулювання: природноресурсовий, середовищеохоронний та право екологічної безпеки.

Міжнародний досвід реконструкції Берліна після Другої світової війни та відбудови Сараєво після конфліктів на Балканах демонструє різні моделі поєднання правових механізмів із практичними інструментами. Особливе значення має французька Хартія довкілля (2005), яка підтверджує потребу конституційного осмислення екологічних прав. Порівняння міжнародних моделей із українським досвідом засвідчує спільну мету – інтеграцію екологічних прав у містобудівне право як базовий елемент сталого розвитку.

Екологічні права мають стати ядром відбудови, забезпечуючи екологічну безпеку, охорону довкілля та узгодження з *acquis* ЄС. Їх критичне осмислення в міжнародних проєктах уможливить уникнути ризиків урбіциду – руйнування міського середовища, що загрожує культурній автентичності та екологічній стійкості. Універсальні правові дилеми воєнного часу вирішуються через прозорість, участь громадськості та дотримання міжнародних стандартів.

Ключові слова: екологічні права; містобудівні практики; урбіцид; міжнародний досвід повоєнної реконструкції; сталий розвиток.

Сучасні виклики, пов'язані з війною, відбудовою та забудовою міст, поставили екологічні права у центр правової та політичної дискусії. В умовах воєнного часу вони перестали бути абстрактною гарантією сталого розвитку й перетворилися на ключовий інструмент захисту якості життя. Адже від рішень щодо планування територій, використання ресурсів та відновлення

інфраструктури залежить не лише сьогодення, а й безпека майбутніх поколінь.

Водночас практичні завдання містобудування в умовах війни потребують інтеграції екологічних стандартів у процеси планування, забудови та управління територіями. Ігнорування цього аспекту створює ризики урбіциду – руйнування міського середовища, що загрожує культурній автентичності та екологічній стійкості. Отже, проблема полягає в пошуку правових механізмів, здатних забезпечити гармонізацію відбудови з охороною довкілля та інтеграцію екологічних прав у містобудівне право.

Сучасна українська доктрина екологічного права пропонує різні підходи до визначення його предмета та ролі екологічних прав. В. Андрейцев, досліджуючи процеси інтеграції та диференціації, наголошує на небезпеці включення до предмета екологічного права енергетичних, аграрних та інших господарських відносин, що негативно впливають на стан довкілля. Використовуючи інтеграційний підхід, вчений розглядає екологічне право України як сукупність трьох блоків правового регулювання: природно-ресурсового (використання, відтворення й охорона природних ресурсів), середовищеохоронного (ландшафтного) та права екологічної безпеки. Такий підхід дає змогу окреслити системотвірні чинники, визначити суміжні норми на стику екологічних та інших правовідносин, а також відмежувати близькі, але неоднорідні правові інститути й галузі у системі права України¹.

М. Тарнавська своєю чергою звертає увагу на практичні ризики такого “розмивання” предмета екологічного права, зокрема на прикладі об’єднання природоохоронного й енергетичного міністерств. Вона підкреслює, що це може змістити акцент від “як охороняти природу” до “як законно забруднювати довкілля”. На відміну від України, у ЄС завдяки високій екологічній свідомості та пріоритетності питань захисту природи спостерігається протилежна тенденція – екологізація правового регулювання, зокрема через переосмислення інституту приватної власності².

А. Гетьман розглядає екологічні права як методологічну основу розвитку законодавства, що дає змогу уникнути “розмивання” предмета галузі. При цьому особливий акцент робиться на інституті екологічних прав людини, який постає центральним елементом системи екологічного права³. М. Краснова підтримує цю позицію, підкреслюючи, що екологічні права є методологічним ядром екологічного права, і саме вони визначають предмет і принципи галузі, запобігають її “розмиванню” господарськими інтересами та забезпечують правозахисний вимір у системі законодавства. Екологічні

¹ В. Андрейцев, ‘Екологічне право України: проблеми інтеграції та диференціації’, *Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві: матеріали Всеукраїнського наук.-практ. круглого столу*, 25 верес. 2014 р. (Дніпропетровськ 2014) 5–33.

² М. Тарнавська, ‘Екологічне право у наукових дослідженнях та викладанні’ [2021] 8(4)32 *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія: “Юридичні науки” 96–101 <https://doi.org/10.23939/law2021.32.096>

³ А. Гетьман, *Доктрина екологічного права та законодавства України* (Оберіг 2019) 336.

права виступають гарантією збереження екологічної спрямованості галузі, адже закріплюють пріоритет охорони довкілля над економічними потребами та формують основу для екологізації правового регулювання⁴.

Варто звернути увагу також на дослідження Г. Анісімової, яка визначає ключовим завданням України в умовах євроінтеграції створення цілісної та узгодженої національної доктрини. Вона має стати теоретичною основою нормотворчих процесів і формування єдиного еколого-правового простору. Авторка розглядає еколого-правову доктрину як галузеву юридичну, а природно-правову – як явище вищого порядку, що становить фундамент екологічного права та державної екологічної політики. Особливе місце у цьому процесі займає кодифікація екологічного законодавства, результатом якої має стати прийняття Екологічного кодексу України, що забезпечить системність і узгодженість правового регулювання у сфері охорони довкілля⁵.

Важливим є й внесок В. Костицького, який ще у 1990-х роках запропонував концепцію “Екологічної Конституції Землі” як глобального правового документа для закріплення екологічних прав та обов’язків людства⁶. Ця ідея сьогодні набуває особливої актуальності у зв’язку з викликами війни та необхідністю відновлення міст на засадах екологічної стійкості.

Узагальнюючи, аналіз сучасних досліджень показує, що хоча українська наукова думка вже виробила методологічні засади екологічного права, невирішеним залишається питання його практичної інтеграції в містобудівне право в умовах війни та післявоєнної реконструкції. Саме цій проблемі присвячено дану статтю.

Метою статті є окреслення моделі містобудування, у якій інтеграція екологічних стандартів виступає необхідною умовою гармонізації процесів відновлення та збереження довкілля. Така мета відрізняється від традиційних підходів, що розглядали екологічні права переважно як декларативні гарантії сталого розвитку. У цьому дослідженні вони трактуються як методологічне ядро правового регулювання, здатне забезпечити баланс між безпекою, розвитком та охороною довкілля в умовах війни та післявоєнної реконструкції.

Наукова новизна полягає в поєднанні конституційного виміру екологічних прав із практичними містобудівними інструментами та міжнародним досвідом (Берлін, Сараєво, Франція). Це дає змогу не лише уточнити доктринальні засади екологічного права, а й запропонувати нові механізми їхньої реалізації у сфері містобудування, спрямовані на запобігання урбіциду

⁴ М Краснова, Ю Краснова, *Екологічне право України. Загальна частина: підручник* (ВІПЦ “Київський університет” 2021) 191.

⁵ Г Анісімова, ‘Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства України в контексті природно-правової доктрини’ (дис д-ра юрид наук, 2019).

⁶ М Костицький, ‘Проблеми Екологічної Конституції Землі у контексті глобального правового регулювання взаємин людини і природи’ [2006] 16(8) Науковий вісник НЛТУ 120–125.

та забезпечення культурної автентичності й екологічної стійкості міського середовища.

Дослідження показує, що екологічні права в умовах війни перестають бути лише декларативними положеннями й набувають статусу методологічного ядра правового регулювання. На основі аналізу доктринальних підходів українських учених обґрунтовано серйозність причинно-наслідкового зв'язку ризиків “розмивання” предмета екологічного права. Це дало змогу сформувати архітектуру екологічних прав, яка ґрунтується на конституційному фундаменті та охоплює три блоки правового регулювання: природноресурсовий, середовищеохоронний та право екологічної безпеки.

Міжнародний досвід підтверджує значення правових механізмів у поєднанні з практичними інструментами. Для прикладу варто звернутися до французького досвіду, який демонструє можливість перетворення екологічних прав на методологічне ядро конституційного порядку, що забезпечує правову визначеність і сталий розвиток. Підтвердженням цієї тези є Хартія довкілля Франції (2004), інтегрована до Конституції Франції⁷ у 2005 р. Вона закріпила право кожного на здорове довкілля, принципи запобіжних заходів, міжпоколінної відповідальності та участі громадян у прийнятті рішень⁸. У результаті екологічні права отримали статус конституційних і стали фундаментом для подальшого розвитку екологічного законодавства, а також орієнтиром для інших держав у процесі модернізації правових систем. Французький досвід формувалася у стабільному конституційному середовищі, без руйнівних наслідків війни, що ставили під сумнів реалізацію екологічних прав. Франція є прикладом стабільної конституційної інтеграції екологічних прав, тоді як Україна стикається з їхнім випробуванням у надзвичайних умовах війни, які могли б поставити під сумнів саму можливість реалізації екологічних прав.

У цьому контексті показовою є й концепція “Екологічної Конституції Землі”, запропонована В. Костицьким ще у 1990-х роках, а згодом розгорнута у його наукових працях 2000-х і 2010-х років. Вона передбачала створення глобального правового документа, який мав би закріпити екологічні права та обов'язки на рівні всього людства, подібно до універсальної Конституції Землі. Ідея була спрямована на протидію екоциду та формування міжнародного екологічного імперативу⁹. Слід зазначити, що українська наукова думка випередила час, сформулювавши концепцію, яка нині має особливу актуальність у контексті воєнних викликів та потреби екологічно стійкої відбудови міст.

⁷ Constitution du 4 octobre 1958 <<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356>> (accessed 01.03.2026).

⁸ Charte de l'environnement (2004) <<https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/charte-de-l-environnement>> (accessed 01.03.2026).

⁹ Костицький (н 6) 120–125.

Варто підкреслити, що на відміну від стабільного конституційного середовища Франції, де екологічні права були інтегровані в Конституцію у 2005 р., український контекст визначався тривалою політико-правовою кризою початку 1990-х років. Її проявом стали конфлікти між президентом і парламентом, що завершилися ухваленням Конституційного Договору¹⁰ 1995 р. та ухваленням Конституції України¹¹ 1996 р. Подальші революційні зміни (2004 і 2013–2014 рр.), анексія частини території та війна створили умови, у яких реалізація екологічних прав перебуває під постійною загрозою. У цих умовах екологічні права системно порушуються, їхня пріоритетність фактично знецінюється. Відтак завдання науки полягає у виробленні дієвих механізмів відновлення та захисту довкілля в умовах воєнного та післявоєнного містобудування. Саме тут доктринальні підходи набувають практичного значення: вони визначають рамки, у яких відбудова міст має інтегрувати екологічні стандарти. Сталий розвиток у воєнних і післявоєнних умовах означає не відмову від екологічних прав, а пошук способів їхнього відновлення та практичне впровадження у планування й забудову.

Тож на тлі французької стабільності український досвід демонструє, що екологічні права можуть залишатися під постійною загрозою в умовах політичної та воєнної нестабільності. Саме тому доктринальні напрацювання, започатковані ще В. Костицьким, набувають особливої актуальності як орієнтир для відбудови та формування екологічно стійкого майбутнього. Воєнне містобудування могло б стати інструментом реалізації екологічних прав через: зелене зонування, інтеграцію укриттів у житлові комплекси, використання енергоефективних матеріалів, створення рекреаційних просторів та відновлення природних ландшафтів у межах міського середовища. Водночас маніпуляції з територіальним плануванням у воєнний час засвідчують, що проблема виходить за межі суто технічних рішень і зачіпає фундаментальні екологічні права. Це не лише ускладнює їхню реалізацію, а й створює ризики для збереження природних ландшафтів, біорізноманіття та культурної автентичності регіонів. Зокрема, забудова гірських територій вітровими електростанціями чи розважальними закладами становить загрозу знищення традиційних ландшафтів українських Карпат, що мають потенційне міжнародне значення як рекреаційні та природоохоронні зони.

Отже, доктринальні та практичні підходи до екологічних і містобудівних правовідносин перебувають на стику галузей, формуючи нову парадигму сталого розвитку у воєнних і післявоєнних умовах. У цьому контексті екологічні права розглядаються не як декларативні положення, а як необхідна

¹⁰ Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 01.03.2026).

¹¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 01.03.2026).

умова виживання та відновлення. Їхній конституційний вимір, підтверджений прикладом Франції з інтеграцією Хартії доквілля до Конституції у 2005 р., підкреслює потребу осмислення українського досвіду у ширшому міжнародному контексті. Загрози, що виникають у процесі воєнного планування територій, свідчать про необхідність поєднання доктринальних засад із конституційними гарантіями та практичними механізмами захисту.

Особливого значення набуває феномен урбіциду – цілеспрямованого руйнування міського середовища, яке ставить під загрозу як культурні та соціальні структури міст, так і реалізацію екологічних прав. Феномен урбіциду вперше системно описаний у працях М. Коуена (“Урбіцид: політика міського руйнування”, 2007)¹² та С. Грема (“Міста під облогою: новий військовий урбанізм”, 2010)¹³. М. Коуен визначає урбіцид як руйнування умов можливості гетерогенності – матеріальних і просторових передумов співіснування різних культурних та соціальних груп. Це не лише фізичне знищення будівель, а й атака на саму здатність міста бути багатокультурним і різноманітним простором¹⁴.

Як зазначає А. Буске, емблематичним прикладом є руйнування Старого мосту в Мостарі (1993), яке Коуен трактує не як символічний чи логістичний акт, а як атаку на середовище, що забезпечувало існування багатоетнічної Боснії. Такий підхід зміщує акцент з індивіда на міський простір як конститутивний елемент соціальної колективності¹⁵.

Український досвід урбіциду не є унікальним: історія знає чимало прикладів цілеспрямованого руйнування міст та їхньої реконструкції. Наприклад, відновлення міського простору в повоєнному Берліні було не лише технічним завданням, а й політичним та ідеологічним процесом, який охоплював також екологічний вимір. Подібні явища спостерігалися й на Балканах: війни супроводжувалися урбіцидом Сараєво, Вуковара, Мостара, де відновлення міст стало не просто відбудовою, а переписуванням простору під нові політичні, етнічні та екологічні реалії. Хоча конфлікти в Берліні та Сараєво належали до різних часових періодів і мали відмінні контексти, їхнє порівняння є показовим.

Берлін стикався не лише зі збитками руйнацій, а й із виплатою репарацій та політичним поділом, що згодом матеріалізувався у Берлінській стіні. Ці виклики визначили особливий, прагматичний характер його відновлення. Масштабна реконструкція зруйнованого міста стала каталізатором нових урбаністичних концепцій. Відновлення здійснювалося під впливом модерністських ідей Ле Корбюзьє та Конгресу міжнародної архітектури CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne), що заснований у 1928 р. і

¹² MCoward, *Urbicide: The Politics of Urban Destruction* (Routledge 2007) <https://doi.org/10.4324/9780203890639>.

¹³ S Graham, *Cities Under Siege: The New Military Urbanism* (Verso 2010).

¹⁴ Coward (n 12) 45.

¹⁵ A Bousquet, ‘Urbicide: The Politics of Urban Destruction by Martin Coward’ [2010] 1(2) *Global Discourse* 190–192 <https://doi.org/10.1080/23269995.2010.10707865>.

діяв до 1959 р. Його метою було поширення принципів модерністської архітектури та урбанізму, що передбачало функціональне зонування, широкі магістралі та житлові комплекси¹⁶. Політичний поділ міста на Східний і Західний зумовив різні моделі відбудови: соціалістичну монументальність на Сході та модернізацію із європейською інтеграцією на Заході. Реконструкція тривала десятиліттями, що демонструє її стратегічний, а не суто технічний характер.

Модерністські ідеї Ле Корбюзьє та Конгресу міжнародної архітектури (CIAM), зокрема четвертий конгрес 1933 р., закріпили функціоналістський підхід до міста, що згодом вплинуло на післявоєнне планування в Європі¹⁷ (ArchDaily, 2015). Важливим їх досягненням стало розроблення “Афінської хартії” (1933, опублікована у 1943)¹⁸, яка стала символом модерністського урбанізму. Німецька модель відновлення взяла її за основу, а принципи хартії були враховані при розробці Будівельного кодексу (Baugesetzbuch) 1960–1961 рр. Саме він створив чітку структуру для планування (Flächennutzungsplan – план використання територій, Bebauungsplan – детальний план забудови), інтегрував охорону довкілля у містобудівне право та закріпив механізми залучення населення до процесу планування¹⁹.

Узагальнюючи, Baugesetzbuch став ключовим інструментом для системного відновлення Берліна, тоді як Сараєво залишалося прикладом хаотичного процесу без належної правової та екологічної основи, хоча йдеться вже про 1990-ті роки ХХ ст.

План дій “Відновлення життя Сараєво” (1994–1996), що охоплював 144 проекти у 14 секторах, визначав три ключові стратегії – термінові зміни до містобудівного плану, розвиток історичного ядра та перебудову пошкоджених районів. Територіальний план кантону підкреслив, що “ландшафт, традиції, культурну самобутність” слід визнати важливими рисами розвитку міста. Це прямо пов’язує містобудівне планування з екологічними правами, адже йдеться про збереження компактності історичного ядра, охорону міського ландшафту та культурної спадщини як умов сталого відновлення. Водночас значна частина проектів, пов’язаних із культурною спадщиною, залишалася нереалізованою до 1996 р., що свідчить про складність інтеграції екологічних та культурних пріоритетів у процес відбудови²⁰.

Післявоєнна реконструкція мала також соціальний вимір: розвиток соціального житла, стандартизоване будівництво та централізоване фінансу-

¹⁶ D Weiss, G Harbusch, B Maurer, ‘CIAM 4 and the Unanimous Origins of Modernist Urban Planning’ (ArchDaily February 07, 2015) <<https://www.archdaily.com/596081/ciam-4-and-the-unanimous-origins-of-modernist-urban-planning>> (accessed 03.03.2026).

¹⁷ Weiss, Harbusch, Maurer (n 16).

¹⁸ La Charte d’Athènes, Le Corbusier, 1943 <<https://www.fondationlecorbusier.fr/oeuvre-livre/la-charte-dathenes-le-corbusier-1943>> (accessed 10.03.2026).

¹⁹ Baugesetzbuch (BauGB) <<https://www.gesetze-im-internet.de/bbaug/BJNR003410960.html>> (accessed 10.03.2026).

²⁰ Post-Conflict and Post-Disaster Reconstruction and Recovery (UNESCO, World Heritage Centre) <<https://whc.unesco.org/en/reconstruction>> (accessed 01.03.2026).

вання давали змогу швидко забезпечити населення житлом, але водночас спричиняли одноманітність і низьку якість забудови. Для України цей досвід є застереженням: необхідно обстоювати екологічний вимір та зміцнювати архітектуру екологічних прав. Приклади минулого доводять, що втрачене середовище, ландшафт і культурна спадщина не відновлюються повною мірою. Саме інтеграція екологічних прав у процес відбудови може стати гарантією сталого розвитку та збереження ідентичності суспільства.

Після конфліктів на Балканах активно застосовували принципи “зеленої реконструкції” – відновлення міст із акцентом на енергоефективність та екологічні стандарти. Важливим міжнародним орієнтиром стала Альпійська конвенція (1991), яка встановила суворі правила забудови, транспорту й туризму для захисту гірських територій²¹. Однак у реальності відновлення часто виходило за межі екологічних та урбаністичних концепцій і перетворювалося на переписування міського простору під нові політичні та етнічні реалії. Це показує, що післявоєнна реконструкція завжди має подвійний характер: технічний та ідеологічний, і саме тут виникає дилема між сталим розвитком і політичними, а разом з ними й економічними інтересами. Досвід Югославії показує, що післявоєнне відновлення міст – це завжди політичний процес, який може закріплювати нові соціальні та культурні реалії.

Український контекст поєднує елементи обох моделей, але має власну специфіку. Урбіцид унаслідок російської агресії набув системного характеру, що підтверджується як науковими дослідженнями, так і аналітичними матеріалами²². Водночас пропонуються моделі відновлення, засновані на принципах сталого розвитку та переосмисленні *brownfields* (бурих зон)²³ як ресурсу для екологічно орієнтованої реконструкції. Конституційне право на безпечне довкілля (ст. 50 Конституції України) та інтеграція екологічних прав у процес відбудови стають визначальними чинниками, які відрізняють український досвід від попередніх прикладів.

Однак на практиці вже існують вагомі суперечності щодо правильного розуміння ст. 50 Конституції України. Суперечності полягають у тому, що її зміст часто тлумачиться формально – як право на доступ до інформації чи компенсацію шкоди, тоді як стаття закріплює значно ширший обов’язок держави гарантувати екологічну безпеку через інтеграцію екологічних стандартів у містобудівні процеси. Ситуація нині дуже нагадує проблеми післявоєнного Сараєва: Україна значною мірою орієнтується на зовнішню фінансову допомогу, і саме це визначає стратегію містобудування. Латентні або замасковані ініціативи, подані під гаслом “забезпечення права на безпечне

²¹ Convention on the Protection of the Alps (Alpine Convention) <<https://eur-lex.europa.eu/eli/convention/1996/191/oj/eng>> (accessed 10.03.2026).

²² Ольга Михайлова, ‘Урбіцид – стратегія російських окупантів в російсько-українській війні’ (Національний інститут стратегічних досліджень, 06.10.2022) <<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/urbitsyd-stratehiya-rosiyskykh-okupantiv-v-rosiysko-ukrayinskiy-viyni>> (дата звернення 10.03.2026).

²³ E Rey, M Laprise, S Lufkin, ‘Urban Brownfields: Origin, Definition, and Diversity’, In: *Neighbourhoods in Transition. The Urban Book Series* (Springer 2022) https://doi.org/10.1007/978-3-030-82208-8_2.

довкілля”, здатні завдати більшої шкоди екологічним правам, ніж принести користь, і в підсумку не витримують перевірки на відповідність принципам сталого розвитку.

У цьому контексті постає питання не лише теоретичного тлумачення екологічних прав, а й їхньої практичної реалізації. Саме конкретні інвестиційні програми та проекти показують, наскільки задекларовані принципи сталого розвитку втілюються у реальність. Українська відбудова вже має приклади такої практики, що дає змогу оцінити ефективність міжнародної допомоги та її вплив на екологічний вимір реконструкції. Водночас навіть ті інструменти й проекти, які формально відповідають екологічним вимогам і міжнародним стандартам, залишаються екологічно вразливими. Це доводить, що нормативна відповідність ще не гарантує реального захисту довкілля і потребує глибшої правової та наукової оцінки.

Дані про діяльність НЕФКО (Nordic Environment Finance Corporation)²⁴ підтверджують, що це не лише теоретичні наміри, а й практична реалізація. Корпорація управляє сотнями активних проектів, більшість із яких спрямовані на пом’якшення наслідків змін клімату та охоплюють сфери енергетики, будівництва, водопостачання й управління відходами²⁵.

Проблематика реалізації таких проектів має виразно неекологічний характер. Будівництво вітрових електростанцій у гірських територіях є показовим прикладом того, що навіть “зелена” енергетика може породжувати суперечливі наслідки. З одного боку, вона сприяє енергетичній незалежності та зменшенню викидів CO₂, з іншого – здатна завдати шкоди ландшафту, біорізноманіттю, порушити водоносні горизонти та поставити під загрозу культурну спадщину українських Карпат.

У сучасних умовах війни та підготовки до післявоєнної відбудови Україна стає особливо привабливим ринком для інвесторів і виробників технологій. Саме тому проекти вітроенергетики просуваються як символ “зеленої реконструкції”, хоча їхня логіка часто визначається комерційними інтересами, а не екологічними пріоритетами. Донори та фінансові інституції прагнуть продемонструвати результативність і “успішні кейси”, що нерідко зводить екологічну оцінку до формальності. Теоретично існують механізми перевірки, як-от Environmental and Social Impact Assessment (ESIA)²⁶, проте на практиці вони часто не відображають комплексної картини.

Тут також варто звернути увагу на дослідження В. Поєдинок і О. Гарагонича, які показують, що Європейський Союз тривалий час вважався глобальним “чемпіоном регулювання”, здатним установлювати обов’язкові

²⁴ NEFCO, Annual Report 2025 (Nordic Environment Finance Corporation, 2026) <https://www.nefco.int/wp-content/uploads/2026/03/nefco-annual_report_2025.pdf> (accessed 10.03.2026).

²⁵ Станом на кінець 2025 р.: 324 активні проекти, з них 69 кредитних та пайових інвестицій на суму 200,5 млн євро і 255 проектів, профінансованих донорськими програмами на 362,2 млн євро; у 2025 р. на поточні проекти було спрямовано 77,9 млн євро.

²⁶ Environmental and Social Impact Assessment (ESIA) (iFluids Engineering) <<https://ifluids.com/environmental-and-social-impact-assessment-esia>> (accessed 10.03.2026).

стандарти, вплив яких поширюється далеко за межі ЄС завдяки феномену “брюссельського ефекту”. Водночас поява “Доповіді Драгі”²⁷ та наступні ініціативи Європейської Комісії засвідчили зростання критики надмірної зарегульованості як чинника, що нібито гальмує інновації та конкурентоспроможність європейської економіки. Як слушно наголошують автори, ці процеси стали підґрунтям нового курсу – “регуляторного спрощення”, яке має наслідки не лише для ЄС, а й для держав-кандидатів, зокрема України, що перебуває в процесі узгодження національного законодавства з *acquis* ЄС. Вони аналізують зміни, внесені *Omnibus I*²⁸ до Директиви про звітність з корпоративної сталості (CSRD)²⁹ та Директиви про належну обачність у сфері корпоративної сталості (CSDDD)³⁰, і показують, що під гаслами регуляторного спрощення відбулося фактичне послаблення вимог щодо корпоративної відповідальності за дотримання прав людини та екологічних стандартів³¹.

Виходячи з цих міркувань, цілком логічно, що учасники погоджуються на ризики, адже бачать у таких проєктах можливість отримати фінансування, модернізувати інфраструктуру та інтегруватися у європейський простір. Водночас місцеві громади нерідко виступають проти, адже саме вони першими стикаються з руйнуванням ландшафту чи втратами для біорізноманіття. Якщо їхня позиція не враховується, донор отримує викривлену картину, а звіти зводяться до фінансових показників і кількості встановлених турбін, залишаючи поза увагою довгострокові екологічні наслідки. Тож у воєнній та післявоєнній Україні “зелена” енергетика постає не лише як технологічна інновація, а й як бізнес-модель, де комерційні інтереси часто переважають над екологічними правами та потребами місцевих громад.

Показово, що приклади міжнародної реконструкції та сучасна практика “зеленої” енергетики демонструють, що відбудова України потребує не лише фінансових інвестицій, а й правових механізмів, здатних гарантувати пріоритет екологічних прав та врахування позиції місцевих громад.

Висновки. Аналіз сучасних наукових підходів довів, що екологічні права є методологічним ядром правового регулювання, яке ґрунтується на конституційному фундаменті та визначає пріоритетність охорони довкілля. Між-

²⁷ The future of European competitiveness: Report by Mario Draghi (2024) <https://commission.europa.eu/topics/eu-competitiveness/draghi-report_en#paragraph_47059> (accessed 10.03.2026).

²⁸ Proposal for a Directive amending the Audit Directive, Accounting Directive, Corporate Sustainability Reporting Directive, and the Corporate Sustainability Due Diligence Directive – Omnibus I – COM(2025)81 (European Commission) <https://commission.europa.eu/document/download/0affa9a8-2ac5-46a9-98f8-19205bf61eb5_en?filename=COM_2025_80_EN.pdf> (accessed 10.03.2026).

²⁹ Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2464/2026-03-18>> (accessed 10.03.2026).

³⁰ Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859 <<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj/eng>> (accessed 10.03.2026).

³¹ В Поєдинок, О Гарагонич, ‘Регуляторне спрощення в праві Європейського Союзу’ (2025) 12 Право України 45–48 <https://doi.org/10.33498/louu-2025-12-045>.

народний досвід, зокрема французька Хартія довкілля (2005), підтверджує необхідність конституційного осмислення екологічних прав, тоді як український контекст демонструє їхню актуальність у надзвичайних умовах війни.

Порівняння досвіду Німеччини, Балкан та України засвідчує універсальність проблеми урбіциду, але водночас підкреслює потребу стратегічної, екологічно орієнтованої та автентичної відбудови. Українська модель має уникати хаотичної забудови й урахувати культурну спадщину, щоб відновлення не стало інструментом політичного чи етнічного “переписування” простору. Це означає необхідність інтеграції екологічних стандартів у містобудівне право.

Приклади сучасних інвестиційних проєктів, зокрема у сфері “зеленої” енергетики, підтверджують, що відбудова України потребує не лише фінансових ресурсів, а й правових та екологічних гарантій. У цьому контексті особливого значення набуває Орхуська конвенція (1998), яка закріплює три ключові права: доступ до екологічної інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя у сфері довкілля³². Її положення формують міжнародний стандарт прозорості та екологічної демократії, що має стати фундаментом української відбудови.

Правові дилеми воєнного часу мають універсальний характер, але їхнє вирішення можливе через конституційне закріплення пріоритетності екологічних прав, прозорість процесів відбудови та участь громадськості. У підсумку саме інтеграція міжнародних стандартів і екологічної демократії створює основу нової парадигми сталого розвитку, яка не лише забезпечить відновлення країни, а й збереже ідентичність українського суспільства.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Coward M, *Urbicide: The Politics of Urban Destruction* (Routledge 2007) <https://doi.org/10.4324/9780203890639>.
2. Graham S, *Cities Under Siege: The New Military Urbanism* (Verso 2010).
3. Rey E, Laprise M, Lufkin S, ‘Urban Brownfields: Origin, Definition, and Diversity’, In: *Neighbourhoods in Transition. The Urban Book Series* (Springer 2022) https://doi.org/10.1007/978-3-030-82208-8_2.
4. Hetman A, *Doktryna ekolohichnoho prava ta zakonodavstva Ukrainy* (Oberih 2019) (in Ukrainian).
5. Krasnova M, Krasnova Yu, *Ekolohichne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk* (VPTs “Kyivskiyi universytet” 2021) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Bousquet A, ‘Urbicide: The Politics of Urban Destruction by Martin Coward’ [2010] 1(2) *Global Discourse* 190–192 <https://doi.org/10.1080/23269995.2010.10707865>.

³² Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, done at Aarhus, Denmark, on 25 June 1998 <<https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>> (accessed 10.03.2026).

7. Kostytskiy M, 'Problemy Ekolohichnoi Konstytutsii Zemli u konteksti hlobalnogo pravovoho rehuliuвання vzaemyn liudyny i pryrody' [2006] 16(8) Naukovyi visnyk NLTU 120–125 (in Ukrainian).
8. Poiedynok V, Harahonych O, 'Rehuliatorne sproshchennia v pravi Yevropeiskoho Soiuzu' [2025] 12 Pravo Ukrainy 45–48 <https://doi.org/10.33498/louu-2025-12-045> (in Ukrainian).
9. Tarnavska M, 'Ekolohichne pravo u naukovykh doslidzhenniakh ta vykladanni' [2021] 8(4)32 Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska politekhnika". Serii: "Turydychni nauky" 96–101 <https://doi.org/10.23939/law2021.32.096> (in Ukrainian).

Conference papers

10. Andreitsev V, 'Ekolohichne pravo Ukrainy: problemy intehtratsii ta dyferentsiatsii', *Problemy intehtratsii ta dyferentsiatsii v ekolohichnomu pravi: materialy Vseukrainskoho nauk.-prakt. krugloho stolu, 25 veres. 2014 r.*, (Dnipropetrovsk 2014) 5–33 (in Ukrainian).

Theses

11. Anisimova H, 'Teoretychni zasady rozvytku ekolohichnogo zakonodavstva Ukrainy v konteksti pryrodno-pravovoi doktryny' (dys d-ra yuryd nauk, 2019) (in Ukrainian).

Websites

12. Environmental and Social Impact Assessment (ESIA) (iFluids Engineering) <<https://ifluids.com/environmental-and-social-impact-assessment-esia>> (accessed 10.03.2026).
13. NEFCO, Annual Report 2025 (Nordic Environment Finance Corporation, 2026) <https://www.nefco.int/wp-content/uploads/2026/03/nefco-annual_report_2025.pdf> (accessed 10.03.2026).
14. Post-Conflict and Post-Disaster Reconstruction and Recovery (UNESCO, World Heritage Centre) <<https://whc.unesco.org/en/reconstruction>> (accessed 01.03.2026).
15. The future of European competitiveness: Report by Mario Draghi (2024) <https://commission.europa.eu/topics/eu-competitiveness/draghi-report_en#paragraph_47059> (accessed 10.03.2026).
16. Weiss D, Harbusch G, Maurer B, 'CIAM 4 and the Unanimous Origins of Modernist Urban Planning' (ArchDaily February 07, 2015) <<https://www.archdaily.com/596081/ciam-4-and-the-unanimous-origins-of-modernist-urban-planning>> (accessed 03.03.2026).
17. Mykhailova O, Urbitsyd – stratehiia rosiiskykh okupantiv v rosiisko-ukrainskii viini (Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen, 06.10.2022) <<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/urbitsyd-stratehiya-rosiiskykh-okupantiv-v-rosiisko-ukrayinskiy-viyni>> (accessed 10.03.2026) (in Ukrainian).

Nataliia Petretska

ENVIRONMENTAL RIGHTS AND URBAN PLANNING PRACTICES: LEGAL DILEMMAS OF WARTIME

ABSTRACT. Contemporary challenges of war and post-war reconstruction have placed environmental rights at the center of legal and political discourse, as wartime urban planning requires the integration of ecological standards into development, construction, and territorial management. The purpose of this article is to outline a model of urban planning in which such standards serve as a prerequisite for harmonizing recovery with environmental preservation.

An analysis of doctrinal approaches by Ukrainian has enabled the construction of an architecture of environmental rights grounded in constitutional foundations. Doctrinal provisions and practical implementation mechanisms form the superstructure of this framework, encompassing three blocks of legal regulation: natural resource law, environmental protection law, and the law of ecological safety.

International experience – such as the reconstruction of Berlin after World War II and the rebuilding of Sarajevo following the Balkan conflicts – illustrates diverse models of combining legal mechanisms with practical instruments. Of particular importance is the French Environmental Charter (2005), which confirms the necessity of constitutional reflection on environmental rights. Comparing international models with the Ukrainian context demonstrates a shared goal: integrating environmental rights into urban planning law as a fundamental element of sustainable development.

Environmental rights must become the core of reconstruction, ensuring ecological safety, environmental protection, and alignment with the EU acquis. Their critical reflection within international projects can help avoid the risks of urbicide – the destruction of urban environments that threatens cultural authenticity and ecological resilience. Universal legal dilemmas of wartime are resolved through transparency, public participation, and adherence to international standards.

KEYWORDS: environmental rights; urban planning practices; urbicide; post-war reconstruction; sustainable development.

Олена Михайлюк

аспірантка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(Харків, Україна)
urstank@ukr.net

УДК 349.42

ЩОДО ПОНЯТТЯ І ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження агропродовольчої політики як самостійної аграрно-правової категорії та важливої складової державної аграрної політики України. Обґрунтовано, що в умовах глобалізаційних викликів, трансформації продовольчих систем, посилення ризиків для національної та продовольчої безпеки, а також в умовах воєнного стану агропродовольча політика набуває стратегічного значення й потребує належного нормативно-правового забезпечення.

Сформульовано авторське розуміння агропродовольчої політики. Доведено, що ефективність її формування і реалізації безпосередньо залежить від чіткого визначення її стратегічних цілей і пріоритетів, їх узгодження із засадами сталого розвитку, а також від створення дієвих юридичних механізмів реалізації. Визначено, що основною й пріоритетною метою агропродовольчої політики як складової державної аграрної політики є забезпечення продовольчої безпеки й гарантування права населення на продовольство.

Особливу увагу приділено аналізу принципів правового забезпечення агропродовольчої політики. Розкрито їх сутність як основоположних ідей та нормативно-регулятивних засад, що визначають спрямованість правового регулювання у відповідній сфері, забезпечують єдність законодавства, впливають на правотворчу і правозастосовну діяльність і виконують функцію гарантування щодо реалізації права людини на продовольство. Визначено значення принципів правового забезпечення агропродовольчої політики.

Виокремлено систему принципів правового забезпечення агропродовольчої безпеки й проаналізовано її стратегічні цілі. Обґрунтовано, що подальший розвиток правового забезпечення агропродовольчої політики має здійснюватися на засадах поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної збалансованості з урахуванням європейських інтеграційних процесів і сучасних безпекових викликів.

Доведено, що удосконалення принципів, цілей і механізмів правового забезпечення агропродовольчої політики є необхідною передумовою зміцнення продовольчої та національної безпеки України, гарантування права людини на продовольство, а також подальшого розвитку доктрини аграрного права.

Ключові слова: агропродовольча політика; принципи права; державна аграрна політика; продовольча безпека; сталий розвиток; право на продовольство.

За сучасних умов глобалізації продовольчої проблеми, що супроводжується зростанням чисельності населення планети, кліматичними змінами, воєнними конфліктами, нестабільністю світових ринків сільськогосподарської продукції та поглибленням екологічної кризи, особливої актуальності набуває питання належного правового забезпечення агропродовольчої політики як необхідної складової державної аграрної політики. Глобальні кризові явища переконливо засвідчують, що без належного функціонування агропродовольчої сфери неможливий ані сталий розвиток національної економіки, ані забезпечення основних прав населення, зокрема на їжу.

Від належного наукового опрацювання проблематики агропродовольчої політики як аграрно-правової категорії, зокрема, визначення її пріоритетів, цілей, а також принципів правового забезпечення залежить не лише розвиток доктрини аграрного права як самостійної галузі правничої науки, а й удосконалення правового регулювання відносин у сфері формування і реалізації агропродовольчої політики, забезпечення продовольчої безпеки держави, збереження її продовольчого суверенітету й гарантування права кожної особи на достатнє, безпечне та якісне продовольство (їжу) як складової проголошеного у ст. 48 Конституції України¹ права на достатній життєвий рівень.

Протягом останніх років агропродовольча політика України зазнає суттєвих змін з урахуванням декількох чинників, серед яких: доктринальні напрацювання, що підтвердили свою практичну цінність і спрямованість на захист права людини на продовольство (на їжу), євроінтеграційні зобов'язання нашої держави, а також виклики та загрози сьогодення (воєнний стан, кліматичні зміни та ін.).

Отже, дослідження теоретико-правових засад формування та реалізації агропродовольчої політики, визначення її цілей і принципів правового забезпечення є важливим й актуальним напрямом сучасної аграрно-правової науки, що відповідає як потребам правотворчої практики, так і викликам глобалізованого світу.

Теоретичним підґрунтям статті послугували праці провідних вітчизняних науковців – представників юридичної та економічної науки у сфері теоретико-правових засад державної аграрної політики, серед яких: Н. Багай, О. Білінська, О. Бородіна, А. Гетьман, В. Єрмоленко, Т. Курман, О. Погрібний, П. Саблук, О. Скидан, А. Статівка, О. Туєва, В. Уркевич, В. Юрчишин, В. Янчук та ін. Однак принципи правового забезпечення агропродовольчої політики держави предметом окремого правового дослідження досі не були. Саме цим і зумовлюється вибір теми цієї статті та її актуальність.

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 16.02.2026).

Метою статті є дослідження принципів правового забезпечення агропродовольчої політики як однієї з найважливіших складових державної аграрної політики, визначення їх системи, змісту та функцій.

У сучасних умовах агропродовольча політика виступає однією з найважливіших складових державної аграрної політики України, адже має на меті задоволення потреб населення у якісному і безпечному продовольстві, а промисловості – у продовольчій сировині рослинного і тваринного походження. Під агропродовольчою політикою слід розуміти систему організаційно-правових, соціально-економічних, науково-технічних, інформаційно-виховних та інших заходів, спрямованих на забезпечення стабільного виробництва, переробки, розподілу та споживання безпечних і якісних харчових продуктів, а також належного функціонування агропродовольчого ринку з метою забезпечення продовольчої безпеки держави і гарантування права людини на продовольство (їжу). Її належне нормативно-правове унормування передбачає чітке визначення стратегічних пріоритетів і цілей, узгодження їх із принципами сталого розвитку, а також формування системи юридичних механізмів формування і реалізації. Саме правове забезпечення надає агропродовольчій політиці системності, послідовності та передбачуваності, що є ключовими умовами ефективності державного впливу у цій сфері.

При цьому дослідження агропродовольчої політики як аграрно-правової категорії безпосередньо пов'язано з аналізом принципів, на яких ґрунтується її правове забезпечення. Адже саме принципи агропродовольчої політики держави як основоположні ідеї, базові засади виступають орієнтирами й, навіть, нормативними вимогами, що впорядковують і спрямовують вплив норм права на відносини у досліджуваній сфері.

Принципи права постійно привертають увагу вчених-правознавців, проте, як справедливо зазначає А. Колодій, через їх мінливість, філософську сутність, абстрактність абсолютна більшість аспектів їх розуміння потребує доопрацювання. Принципи права є продуктом людської діяльності, результатом якої вони виступають і інтереси якої вони задовольняють. При цьому їх виникнення зумовлюється потребами суспільного розвитку і в них відображаються закономірності суспільного життя. Принципи права вносять одноманітність у всю систему юридичних норм і забезпечують єдність правового регулювання суспільних відносин, цементують усі компоненти юридичної надбудови. Водночас вони мають також самостійний вплив на суспільні відносини². При цьому до функцій принципів права, на думку вченого, слід віднести такі: а) вони є нормативно-регулятивними, всезагальними, обов'язковими, об'єктивно зумовленими, історичними та ідейно-політичними категоріями; б) їх соціальною функцією є регулюван-

² А. Колодій, 'Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація' [2012] 3 Альманах права 42–43.

ня й охорона суспільних відносин; в) вони є самостійною юридичною категорією, тобто мають відмінні ознаки від усіх інших³.

На важливій ролі принципів права акцентує увагу П. Кулинич, зазначаючи, що правові ідеї як один із регулівних пластів механізму правового регулювання виявляються насамперед у правових принципах, які не лише виводяться з норм позитивного права, а й формуються правничою наукою як початковий елемент у розвитку й удосконаленні правового регулювання суспільних відносин⁴.

Поняття “принцип” походить від латинського слова “*principium*”, що означає “початок”, “першооснова”, “первинність”. У спеціальній юридичній літературі принципи визначають як найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи⁵. За сферою суспільних відносин принципи поділяють на: 1) загальнолюдські; 2) загальноправові; 3) міжгалузеві; 4) галузеві; 5) окремих інститутів права⁶.

Значення принципів правового забезпечення агропродовольчої політики зумовлюється тим, що вони: а) характеризуються імперативністю, загальністю, стабільністю протягом певного часу; б) спрямовують розвиток і функціонування правового інституту формування і реалізації агропродовольчої політики держави; в) зумовлюють напрями правотворчої, правозастосовної, правоохоронної та організаційної діяльності в агропродовольчій сфері; г) виступають юридичною гарантією права людини на продовольство; д) сприяють заповненню прогалин у регулюванні досліджуваних відносин; е) забезпечують підвищення рівня правосвідомості населення в агропродовольчій сфері.

У цьому контексті визначення принципів правового забезпечення, а також пріоритетів і цілей агропродовольчої політики має ґрунтуватися на поєднанні економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної збалансованості. Виходячи зі змісту положень, закріплених у ст. 7 Закону України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”⁷ від 1 липня 2010 р., до основних засад внутрішньої політики в агропродовольчій сфері належать: гарантування продовольчої безпеки держави, забезпечення високого рівня якості сільськогосподарської продукції та продовольства, формування прозорого ринку такої продукції, створення умов для формування конкурентоспроможного агропромислового комплексу, збільшення його експортного потенціалу та ін.

³ П Кулинич, *Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні* (Логос 2011) 43.

⁵ М Цвік, О Петришин (ред), *Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів* (Право 2009) 197.

Водночас принципи правового забезпечення агропродовольчої політики, як уявляється, мають відображати як національні інтереси держави, так і міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини. Їх характерною особливістю виступає здатність бути тією основою, що здатна організувати й структурувати нормативний масив у сфері формування і реалізації агропродовольчої політики. До таких слід віднести: принцип пріоритетності продовольчої безпеки; принцип гарантування права кожного на продовольство (їжу); принцип відкритості і прозорості у формуванні та реалізації агропродовольчої політики; забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва; принцип державної підтримки національного аграрного товаровиробника; дотримання балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів у продовольстві; принцип моніторингу стану продовольчої безпеки; принцип міжнародної співпраці в агропродовольчій сфері та ін.

Ілюстрацією прояву останнього принципу є те, що в умовах воєнного стану в межах агропродовольчої політики важливого значення набуло співробітництво з міжнародними організаціями та зарубіжними країнами. Так, співпрацю із Всесвітньою продовольчою програмою ООН щодо отримання допомоги вразливими верствами населення, особливо тими, хто постраждав внаслідок війни і руйнування греблі Каховської ГЕС, передбачено рішенням РНБО від 9 жовтня 2023 р. «Про стан забезпечення продовольчої безпеки»⁸.

Слід також зазначити, що агропродовольча політика у процесі свого формування покликана виконувати декілька стратегічних завдань. У політичному аспекті – це забезпечення провідної ролі аграрного сектору економіки у становленні державності України, забезпеченні національної безпеки держави і збереженні її продовольчого суверенітету; в економічному – сталий економічний розвиток і продовольче забезпечення населення України; у соціальному – вирішення соціальних питань, забезпечення потреб суспільства й запитів кожного його члена шляхом створення максимально сприятливих умов життя, про що зазначається і у спеціальній літературі⁹.

Дійсно, слід погодитися з Т. Курман, що агропродовольча політика на сьогодні виступає обов'язковим й надважливим складником державної аграрної політики¹⁰, причому реалізується як на національному, внутрішньому рівні, так і на регіональному та міжнародному рівнях. Це закріплено і в чинному аграрному законодавстві. Так, відповідно до положень Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 р., схваленої розпорядженням Кабіне-

⁸ Про стан забезпечення продовольчої безпеки: рішення Ради національної безпеки і оборони України, введене в дію Указом Президента України від 9 жовтня 2023 р. № 681/2023 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0038525-23#Text>> (дата звернення 16.02.2026).

⁹ В Уркевич, М Шульга (ред), *Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення* (Вид О. М. Ешке 2014) 26–28.

¹⁰ Т Курман, *Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення* (Юрайт 2018) 100–101.

ту Міністрів України від 23 липня 2024 р.¹¹, надійне забезпечення населення країни продовольством та збереження ресурсних можливостей для досягнення такої цілі майбутніми поколіннями має стратегічне значення, оскільки від цього залежить не лише продовольча, а і національна безпека України. Своєю чергою Указом Президента України від 7 лютого 2022 р. “Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні”¹² з урахуванням Цілей сталого розвитку України на період до 2030 р., затверджених Указом Президента України від 30 вересня 2019 р.¹³, визначено національні пріоритети трансформації продовольчих систем в Україні на період до 2030 р. за такими напрямками, як здорове харчування, дружнє до довкілля сільськогосподарське виробництво, стійкість до ринкової нестабільності та доступність харчових продуктів для всіх груп населення.

При цьому одними із головних категорій, що визначають сутність і спрямованість агропродовольчої політики, виступають її стратегічні цілі. Як справедливо зауважує Н. Багай, цілі та пріоритети державної аграрної політики є визначальними для змісту всіх нормативно-правових актів аграрного законодавства¹⁴. Уявляється, що основною й пріоритетною ціллю агропродовольчої політики, як складової державної аграрної політики, виступає забезпечення продовольчої безпеки й гарантування права населення на достатнє, якісне і безпечне продовольство. Водночас необхідність досягнення поставлених цілей потребує відповідної правової основи, що створить необхідні інструменти й механізми агропродовольчої політики, дасть змогу сформувати стратегію забезпечення продовольчої безпеки й гарантувати права громадян на продовольство тощо.

Значну увагу гарантуванню безпечності харчових продуктів, забезпеченню сталості сільськогосподарського виробництва та його кліматичній нейтральності на сьогодні приділяє ЄС, що закріплено як у Європейському “зеленому” курсі (The European Green Deal), так і в інших актах законодавства ЄС.

Окрім того, важливого значення при формуванні агропродовольчої політики в умовах воєнного стану набуває й реалізація заходів, спрямованих на моніторинг стану продовольчої безпеки; надання державної та грантової підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, особливо фермерським і сімейним фермерським господарствам, та виробникам харчових

¹¹ Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 р. № 684-р <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80#Text>> (дата звернення 16.02.2026).

¹² Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні: Указ Президента України від 7 лютого 2022 р. № 41/2022 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41/2022#Text>> (дата звернення 16.02.2026).

¹³ Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>> (дата звернення 16.02.2026).

¹⁴ Н. Багай, “Законодавче забезпечення державної аграрної політики: окремі проблеми”, *Пріоритетні напрями розвитку аграрного законодавства і права в сучасних умовах: матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квіт. 2018 р.)* (А Статівка (ред), Юрайт 2018) 62.

продуктів; надання адресної допомоги соціально вразливим категоріям населення для гарантування їх права на їжу; контроль за цінами на продукти харчування першої потреби; формування розгалуженої мережі зберігання резервів сировини та продовольчих ресурсів для задоволення стратегічних потреб держави та ін.¹⁵

Висновки. З урахуванням викладеного, можна дійти висновку, що система принципів правового забезпечення агропродовольчої політики має відображати як національні інтереси, так і міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини. Ці принципи забезпечують єдність правового регулювання і є юридичною гарантією права людини на продовольство. До них належать, зокрема, принципи пріоритетності продовольчої безпеки, гарантування права кожного на продовольство, відкритості й прозорості державної політики, сталого розвитку аграрного виробництва, державної підтримки національного товаровиробника, балансу інтересів, моніторингу стану продовольчої безпеки та міжнародної співпраці. При цьому стратегічною та пріоритетною ціллю агропродовольчої політики слід визнати забезпечення продовольчої безпеки й гарантування права населення на продовольство як складової права на достатній життєвий рівень.

Належне правове регулювання відносин у сфері розробки й реалізації агропродовольчої політики як найважливішого складника державної аграрної політики виступає необхідним підґрунтям для гарантування прав населення на продовольство, зокрема в умовах воєнного стану, й забезпечення продовольчої безпеки як на національному, так і на глобальному рівні. Удосконалення принципів, цілей і механізмів правового забезпечення агропродовольчої політики є необхідною умовою зміцнення продовольчої та національної безпеки України, реалізації конституційних прав громадян і подальшого розвитку аграрно-правової доктрини.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Kulynych P, *Pravovi problemy okhorony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho przyznachennia v Ukraini* (Lohos 2011) (in Ukrainian).
2. Kurman T, *Stalyi rozvytok silskohospodarskoho vyrobnytstva: problemy pravovoho zabezpechennia* (Iurait 2018) (in Ukrainian).

Edited books

3. Urkevych V, Shulha M (red), *Derzhavna ahrarna polityka Ukrainy: problemy pravovoho zabezpechennia* (Vyd-ts O. M. Eshke 2014) (in Ukrainian).
4. Tsvik M, Petryshyn O (red), *Zahalna teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyschychkh navchalnykh zakladiv* (Pravo 2009) (in Ukrainian).

¹⁵ О Михайлюк, 'Актуальні питання правового забезпечення агропродовольчої політики України в умовах воєнного стану', [2025] 90(3) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право 65–66 <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.8>.

Journal articles

5. Kolodii A, 'Pryntsypy prava: heneza, poniattia, klasyfikatsiia ta realizatsiia' [2012] 3 Almanakh prava 42–43 (in Ukrainian).
6. Mykhailiuk O, Aktualni pytannia pravovoho zabezpechennia ahroprodovolchoi polityky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu, [2025] 90(3) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo 65–66 <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.8> (in Ukrainian).

Conference papers

7. Bahai N, 'Zakonodavche zabezpechennia derzhavnoi ahraryoi polityky: okremi problemy', *Priorytetni napriamy rozvytku ahrarynoho zakonodavstva i prava v suchasnykh umovakh: mater. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 20 kvit. 2018 r.)* (A Stativka (red), Yurait 2018) 62 (in Ukrainian).

Olena Mykhailiuk

ON THE CONCEPT AND PRINCIPLES OF LEGAL ASSURANCE OF AGRICULTURAL AND FOOD POLICY IN UKRAINE

ABSTRACT. The article provides a comprehensive theoretical and legal study of agri-food policy as an independent agrarian legal category and an important component of Ukraine's state agrarian policy. It is argued that in the context of globalization challenges, the transformation of food systems, increased risks to national and food security, and martial law, agri-food policy is becoming strategically important and requires adequate regulatory and legal support.

The author's understanding of agri-food policy is formulated. It is proved that the effectiveness of its formation and implementation directly depends on a clear definition of its strategic goals and priorities, their coordination with the principles of sustainable development, as well as on the creation of effective legal mechanisms for implementation. It is determined that the main and priority goal of agri-food policy, as a component of state agricultural policy, is to ensure food security and guarantee the population's right to food.

Particular attention is paid to the analysis of the principles of legal support for agri-food policy. Their essence is revealed as fundamental ideas and normative and regulatory principles that determine the direction of legal regulation in the relevant field, ensure the unity of legislation, influence law-making and law enforcement activities, and perform a guaranteeing function regarding the realization of the human right to food. The significance of the principles of legal support for agri-food policy is determined.

The system of principles for legal support of agri-food security has been identified and its strategic objectives analyzed. It has been substantiated that further development of legal support for agri-food policy should be based on a combination of economic efficiency, social justice, and environmental balance, taking into account European integration processes and current security challenges.

It has been proven that improving the principles, objectives, and mechanisms of legal support for agri-food policy is a necessary prerequisite for strengthening Ukraine's food and national security, guaranteeing the human right to food, and further developing the doctrine of agricultural law.

KEYWORDS: agri-food policy; principles of law; state agrarian policy; food security; sustainable development; right to food.

Олександр Шевчук

головний спеціаліст Секретаріату Уповноваженого
Верховної Ради України з прав людини,
студент I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
юридичного факультету Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-8961-2238>
shevchuk.oleksandr.viktorovych@gmail.com

УДК 342.7:342.534.6:340.113

РЕКОМЕНДАЦІЙНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНА ПРИРОДА АКТІВ РЕАГУВАННЯ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

АНОТАЦІЯ. Відомий латинський вислів часів римської доби юриспруденції “*Omne ius hominum causa constitutum est*” (Усе право встановлюється заради людей) слугує незмінною максимою людиноцентризму в країні з продемократичним буттєвим укладом. З огляду на демократичні трансформації в українському політико-правовому контексті наприкінці 90-х років XX ст. і наближення до європейських стандартів захисту людських прав з ухваленням засадничого закону запроваджено новий правовий інститут – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений, Омбудсман України), завданням якого визначено здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод.

Інститут Уповноваженого як феномен конституціоналізму перебував у фокусі уваги низки українських учених-правників, зокрема, Ю. Тодики, Ю. Барабаша, О. Марцеляка, О. Майданика, В. Тація, Ю. Шемшученка, М. Цвіка, Н. Карпачової, О. Шевчука та ін. і характеризується достатньо високим рівнем методологічної розробки проблемних питань. Акти реагування Уповноваженого як інструменти парламентського контролю свого часу фрагментарно ставали предметом наукових пошуків О. Марцеляка, Б. Мелеха, О. Нікольської, А. Багмета та інших авторів. Високо оцінюючи внесок науковців-конституціоналістів у дослідження актів реагування Уповноваженого, варто вказати на потребу надалі в їх аналітичному осмисленні крізь призму рекомендаційно-інтерпретаційної юридичної природи. Така дослідницька рамка передбачатиме з'ясування їх нормативно-орієнтувального потенціалу в системі актів конституційного права; визначення ступеня їх впливу на формування правозастосовної практики; окреслення меж так званої м'якої імперативності в умовах відсутності формальної загальнообов'язковості; дослідження їх ролі у процесі конституційної конкретизації змісту основоположних прав.

Метою дослідження є концептуальне переосмислення імперативності актів реагування Уповноваженого поза межами формальної дихотомії “обов'язковість – необов'язковість” через обґрунтування інституційно зумовленої обов'язковості врахування, що впливає з конституційного статусу Омбудсмана України як спеціалізованого суб'єкта парламентського контролю.

Методологічний інструментарій дослідження сформовано на основі комплексу загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема системно-структурного, порівняль-

но-правового, формально-юридичного (догматичного) та герменевтичного, а також аналізу й синтезу як застосованих методів наукового пізнання.

За результатами проведеного дослідження автором сформовано цілісне доктринальне розуміння актів реагування Уповноваженого як рекомендаційно-інтерпретаційних квазінормативних актів у системі конституційного права, що за своєю природою функціонують у парадигмальній матриці “м’якого права” (soft law) та виражають інституційно легітимовану форму правового впливу без формальної імперативності. Здійснено комплексну диференціацію актів реагування за критеріями їх правової природи, адресності та функціонального призначення. Обґрунтовано стандарт субстантивної (змістовної) вмотивованості відповіді на акт реагування як інструмент подолання формалізму у правозастосовній практиці та забезпечення дієвого врахування позиції Уповноваженого. Додатково сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання відповідного інституту, а також авторське трактування дефініції “позиція Уповноваженого”.

Ключові слова: акти реагування Омбудсмана України; рекомендаційно-інтерпретаційна природа актів; правовий інструментарій парламентського контролю; інституційно зумовлена обов’язковість урахування позиції Уповноваженого; квазінормативність актів реагування; захист прав і свобод людини і громадянина.

Відомий латинський вислів часів римської доби юриспруденції “Omne jus hominum causa constitutum est” (Усе право встановлюється заради людей) слугує незмінною максимою людиноцентризму в країні з продемократичним буттєвим укладом. З огляду на демократичні трансформації в українському політико-правовому контексті наприкінці 90-х років XX ст. і наближення до європейських стандартів захисту людських прав з ухваленням засадничого закону було запроваджено новий правовий інститут – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений, Омбудсман України), завданням якого визначено здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод.

Інститут Уповноваженого як феномен конституціоналізму перебував у фокусі уваги низки українських учених-правників, зокрема, Ю. Тодики, Ю. Барабаша, О. Марцеляка, О. Майданника, В. Тація, Ю. Шемшученка, М. Цвіка, Н. Карпачової, О. Шевчука та ін. і характеризується достатньо високим рівнем методологічної розробки проблемних питань. Акти реагування Уповноваженого як інструменти парламентського контролю свого часу фрагментарно ставали предметом наукових пошуків О. Марцеляка, Б. Мелеха, О. Нікольської, А. Багмета та інших авторів. Високо оцінюючи внесок науковців-конституціоналістів у дослідження актів реагування Уповноваженого, варто вказати на потребу надалі в їх аналітичному осмисленні крізь призму рекомендаційно-інтерпретаційної юридичної природи. Така дослідницька рамка передбачатиме з’ясування їх нормативно-орієнтувального потенціалу в системі актів конституційного права; визначення ступеня їх впливу на формування правозастосовної практики; окреслення меж так званої м’якої імперативності в умовах відсутності формальної загальнообов’язковості; дослідження їх ролі у процесі конституційної конкретизації змісту основоположних прав.

Метою дослідження є концептуальне переосмислення імперативності актив реагування Уповноваженого поза межами формальної дихотомії “обов’язковість – необов’язковість” через обґрунтування інституційно зумовленої обов’язковості врахування, що впливає з конституційного статусу Омбудсмена України як спеціалізованого суб’єкта парламентського контролю.

Українська держава на рівні Конституції¹ проголосила людину найвищою соціальною цінністю, що детермінує обов’язок держави всебічно утверджувати й забезпечувати реалізацію прав людини. На розвиток цієї конституційної аксіології Україна, імплементувавши інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на рівні Основного Закону, тяжіє до парламентської (класичної) моделі Омбудсмена України, наділяючи його функцією здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Такий інституційний дизайн зумовлює контрольну, а не владно-розпорядчу природу його повноважень. Концептуальне підґрунтя відповідної моделі було закладене ще Висновком № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи², який став одним із ключових міжнародно-правових орієнтирів виходу України з орбіти радянської правової інерції та її подальшої інституційної трансформації у річищі європейського конституціоналізму. Саме у межах взятих Україною зобов’язань інституція Омбудсмена України розглядалася як автономний механізм демократичного парламентського контролю, покликаний забезпечити функціональне відокремлення правозахисної діяльності від радянської моделі прокурорського “загального нагляду”, заснованої на логіці державного самоконтролю³.

У більшості світових моделей діяльність омбудсманів не ґрунтується на імперативності рішень, а базується на авторитеті інституції та переконливості правової аргументації, зокрема актив реагування. Де-юре рішення омбудсманів здебільшого мають рекомендаційний (спонукальний) характер і не є юридично обов’язковими; вони не передбачають безпосереднього примусового поновлення прав, а оформлюються у формі звітів або рекомендацій, адресованих органу чи установі, дії або бездіяльність яких стали предметом розгляду⁴.

¹ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 07.05.2026).

² Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. Страсбург, 26 вересня 1995 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text> (дата звернення 07.05.2026).

³ О Шевчук, ‘Архетип інституції Омбудсмена України, або вартість людських прав у національній традиції’ (Юридичний вісник України № 8(1567) 16–30 квітня 2026 р.) 22–23 <https://lib.uu.ua/wp-content/uploads/2026/04/iuvu_-8-2026.pdf> (дата звернення 07.05.2026).

⁴ A Fabbriotti, C Venturini, ‘Ombudsperson’ (Max Planck Encyclopedia of Public International Law, July 2019) <<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1737>> (accessed 03.04.2026).

У порівняльно-правовій доктрині інститут омбудсмана доцільно диференціювати не лише за способом інституційного формування чи місцем у системі публічної влади, а насамперед за характером юридичного впливу актів реагування та ступенем їх обов'язковості. У цьому контексті вбачається методологічно обґрунтованим згідно з компаративістським підходом виокремлення щонайменше двох основних моделей, а саме *рекомендаційної моделі реагування омбудсмана* (recommendatory ombudsman model) та *квазі-обов'язкової моделі актів реагування омбудсмана* (quasi-binding ombudsman model).

До *рекомендаційної моделі реагування омбудсмана* (recommendatory ombudsman model) належить абсолютна більшість класичних парламентських омбудсманів Європи, зокрема скандинавських країн (Швеції, Фінляндії, Данії та Норвегії), держав континентальної Європи (Іспанії, Португалії, Нідерландів та Ірландії), а також Великої Британії, Канади та Нової Зеландії та ряду інших. Для цієї моделі інституції притаманним є ухвалення необов'язкових рекомендацій, які не мають прямої юридично-примусової сили, однак породжують для адресата обов'язок розгляду рекомендацій. Відповідна модель виходить із презумпції, що орган державної влади не може свавільно ігнорувати позицію омбудсмана без належного публічного та юридичного обґрунтування. При цьому функціональна дієвість актів реагування омбудсмана забезпечується не стільки механізмами державного примусу, скільки інтегрованістю відповідної інституції в систему гарантування належного публічного адміністрування⁵ та її спроможністю здійснювати превентивний і коригувальний вплив на дефекти управлінської діяльності. Водночас у науковій доктрині висловлюється застереження щодо надання актам омбудсмана юридично зобов'язального характеру. Як зазначає Р. Кіркгем, така трансформація, незважаючи на можливі переваги, є концептуально дискусійною та невиправданою, оскільки підмінятиме саму природу омбудсманської інституції⁶. Своєю чергою перевага класичної рекомендаційної моделі полягає в її інституційній гнучкості, неформалізованому характері процедур і можливості забезпечення ефективного захисту прав без трансформації омбудсмана в суб'єкта владного вирішення спору⁷.

Натомість *квазіобов'язкова модель актів реагування омбудсмана* (quasi-binding ombudsman model) характерна переважно для окремих спеціалізованих, так званих галузевих омбудсманів, що функціонують у сфері фінансових, страхових, банківських чи споживчих правовідносин. Подібні інституційні моделі набули розвитку, зокрема, у Великій Британії (як-от

⁵ T. Buck, R. Kirkham, B. Thompson, *The Ombudsman Enterprise and Administrative Justice* (Routledge 2010) <https://doi.org/10.4324/9781315555034>.

⁶ R. Kirkham, 'Implementing the recommendations of an ombudsman ... again' [2011] 33(1) *Journal of Social Welfare and Family Law* 71–83 <https://doi.org/10.1080/09649069.2011.571472>.

⁷ R. Kirkham, 'Explaining the lack of enforcement power possessed by the ombudsman' [2008] 30(3) *Journal of Social Welfare and Family Law* 253–263 <https://doi.org/10.1080/09649060802550733>.

Financial Ombudsman Service⁸), Ірландії, Австралії та Нідерландах. Її визначальною рисою є відступ від рекомендаційного характеру реагування до змішаної моделі, в якій рішення омбудсмана за наявності передбачених законом або погоджених сторонами умов набувають обов'язкової сили. За такої конфігурації інституція поєднує елементи альтернативного вирішення спорів і квазіюрисдикційного захисту прав.

З огляду на законодавчу конструкцію регламентації діяльності Уповноваженого в Україні, його інституційна модель за своєю юридичною природою відтворює ознаки рекомендаційної, за якої відсутність прямої юридично-примусової сили актив реагування компенсується нормативно закріпленим обов'язком співпраці з ним. Відтак у сучасній міжнародній доктрині діяльність класичної моделі омбудсмана традиційно описується через усталений концепт “сила аргументу замість аргументу сили”⁹, відповідно до якого ефективність омбудсманської інституції досягається не механізмами державного примусу, а авторитетом, публічністю, парламентською легітимністю та переконливістю правової аргументації. Зазначені концептуальні ознаки класичної моделі набули нормативного відображення у законодавчому регулюванні діяльності Уповноваженого, насамперед у Законі України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” (далі – Закон). Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 22 Закону органи державної влади, а також місцевого самоврядування зобов'язані співпрацювати з Уповноваженим, зокрема: ‘розглядати пропозиції Уповноваженого щодо поліпшення їх діяльності у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина та в місячний строк з дня одержання пропозицій надавати вмотивовану письмову відповідь на них’¹⁰.

Однак, виходячи з буквального і системного тлумачення законодавчої дефініції, констатуємо, що вона встановлює для адресата обов'язок здійснити розгляд рекомендації Уповноваженого та надати відповідь у визначений строк, проте не містить вимоги щодо обов'язкового врахування чи реалізації викладених у них пропозицій. Де-факто за такого нормативного регулювання сутнісне ядро відповідного юридичного обов'язку може зміщуватися з досягнення матеріально-правового результату у вигляді поновлення порушеного права та усунення виявлених порушень на процедурно-процесуальний обов'язок розгляду рекомендацій Уповноваженого та надання відповіді на них. Унаслідок цього матеріальний зміст вказаного обов'язку ризикує зазнавати редукції до формалізованого дотримання процедури реагування, що об'єктивно допускає можливість виконання положень Закону без фак-

⁸ R James, P Morris, ‘The new Financial Ombudsman Service in the United Kingdom: has the second generation got it right?’ in C E F Rickett, T G W Telfer (eds), *International Perspectives on Consumers' Access to Justice* (Cambridge University Press 2003) 167–195 <https://doi.org/10.1017/CBO9780511494833.010>.

⁹ R Kirkham, B Thompson, T Buck, ‘Putting the Ombudsman into Constitutional Context’ [2009] 62(4) *Parliamentary Affairs* 600–617 <https://doi.org/10.1093/pa/gsp024>.

¹⁰ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

тичного усунення встановлених порушень прав людини. Відтак обов'язковість розгляду не тотожна обов'язковості змістовного врахування позиції Уповноваженого.

Формалізм розгляду звернень Уповноваженого до органів державної влади та місцевого самоврядування в контексті дотримання строків надання відповіді та повноти предметного аналізу порушених питань є системним викликом, що простежується з моменту інституційного становлення органу парламентського контролю. Вже у перші роки функціонування інституції Секретаріатом Уповноваженого протягом 1998–1999 рр. було зафіксовано понад сто випадків порушення встановлених Законом строків розгляду його звернень¹¹. У Щорічній доповіді Уповноваженого про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні (далі – Щорічна доповідь) за період 2011 року акцентовано на тому, що

Уповноваженому з прав людини доводилося отримувати від органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб формальні бюрократичні відписки. Тому Уповноважений змушена була направляти повторні звернення, підкріплюючи свою позицію нормами Конституції України, чинного законодавства та міжнародними стандартами¹².

Зазначене дає підстави для висновку, що офіційні звернення до органів публічної адміністрації та акти реагування Уповноваженого за своєю правовою природою не є класичними індивідуальними актами владного примусу. Їхній нормативний потенціал зумовлений не імперативністю припису, а силою інституційно легітимованої правової аргументації, що репрезентує позицію конституційно визначеного органу парламентського контролю щодо стандартів захисту прав людини, яка є обов'язковою для врахування суб'єктами владних повноважень. Квінтесенція цієї інтерпретаційної природи полягає у напрацюванні значущих орієнтирів праворозуміння та правозастосування. Через акти реагування здійснюється конкретизація змісту конституційних прав і свобод, узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами у сфері прав людини, а також формування юридично належної моделі поведінки суб'єктів владних повноважень з метою утвердження прав людини та недопущення їх порушення.

На нашу думку, наведене дає підстави розглядати акти реагування Уповноваженого як цілісний інструментарій парламентського контролю, правова природа якого поєднує рекомендаційні, інтерпретаційні та превентивні елементи впливу на діяльність суб'єктів владних повноважень. Водночас різноманітність форм реалізації контрольної компетенції Уповноваженого зумовлює необхідність їх подальшого системного аналізу, оскільки

¹¹ Н Карпачова, *Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини* (Книжкова друкарня Наукової книги 2000) 377.

¹² *Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні* (Офіційне видання, Київ 2011) 370 с.

окремі акти реагування відрізняються за функціональним призначенням, предметом впливу, колом адресатів та юридичними наслідками.

Так, положеннями ч. 3 ст. 15 Закону передбачено, що подання Уповноваженого слугує

актом, який вноситься Уповноваженим до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина¹³.

З доктринального погляду подання Уповноваженого зберігає рекомендаційно-інтерпретаційний характер впливу, проте в більш інтенсивному спонуканні до вжиття заходів реагування порівняно з пропозиціями (рекомендаціями), передбаченими ст. 22 Закону. Подання аналогічно не встановлює механізму його прямого примусового виконання та не наділяє Уповноваженого повноваженням самостійно забезпечувати реалізацію запропонованих заходів, оскаржувати їх неналежне виконання, наприклад, як омбудсман у Польщі¹⁴. Водночас подання не може бути зведене до звичайної рекомендації, адже вноситься у зв'язку з установленим порушенням прав і свобод людини, містить вимогу вжити відповідних заходів і покладає на адресата процесуальний обов'язок належного реагування з додержанням принципу добросовісності.

Юридична обов'язковість подання проявляється в необхідності усунення виявленого порушення, однак не переходить в імператив безумовного виконання саме того способу його усунення, який запропонований Уповноваженим, утворюючи при цьому умовну асиметрію юридичної обов'язковості. Тож подання має складну юридичну природу, оскільки, з одного боку, воно виступає інструментом парламентського контролю з елементом юридично обов'язкового реагування, з іншого – реалізує свій вплив через інтерпретацію конституційних стандартів прав і свобод людини та аргументаційне спрямування правозастосовної практики. На нашу думку, у доктринальному розумінні це дає змогу розглядати подання як акт із посиленням рекомендаційно-інтерпретаційним впливом, що поєднує юридично обов'язкове реагування адресата з дискрецією щодо способу усунення встановленого порушення.

¹³ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (н 10).

¹⁴ Відповідно до ст. 14–15 Закону Республіки Польща “Про Уповноваженого з прав людини” (Ustawa o Rzeczniku Praw Obywatelskich) від 15 липня 1987 р. польський омбудсман уповноважений направляти до органів влади, організацій та установ спеціальні звернення-клопотання (wystąpienia), у яких формулюються висновки та шляхи щодо способу вирішення обставин справи, а також порушувати питання про застосування дисциплінарних або службових заходів за невиконання вимог. При цьому адресат звернення зобов'язаний без невинуватної затримки, але не пізніше тридцяти днів, поінформувати омбудсмана про вжиті заходи або зайняту позицію, а у разі незгоди з такою відповіддю омбудсман має право звернутися до відповідного вищого органу.

Закріплений у статтях 15 і 22 Закону обов'язок розгляду адресатами актів реагування Уповноваженого та пропозицій (рекомендацій) має нерозривно тлумачитися у світлі Принципів 12 і 17 відповідно “Венеційських принципів”¹⁵ (Принципів захисту та просування інституту омбудсмена, ухвалених Венеційською Комісією на 118-й пленарній сесії 15–16 березня 2019 р.). Саме тому з метою подолання формального підходу до розгляду подань і пропозицій (рекомендацій) Уповноваженого доцільним видається формування уніфікованого стандарту належного реагування, який ґрунтується на принципах належного урядування, обґрунтованості та добросовісності суб'єктів владних повноважень. Такий стандарт має передбачати, що відповідь на акт реагування повинна відповідати критеріям змістовної повноти та юридичної вмотивованості, а також містити належне співвіднесення з висновками та вимогами Уповноваженого, зокрема щодо оцінки встановлених порушень, причин їх виникнення, достатності вжитих заходів реагування та фактичного усунення негативних наслідків для особи.

Пропонований нами *стандарт субстантивної (змістовної) вмотивованості* слугуватиме універсальним мірилом з'ясування належності та юридичної обґрунтованості виконання адресатом процесуального обов'язку реагування. Методологічний і сутнісний конструкт стандарту вибудовується довкола логіко-юридичного спростування або підтвердження висновків Уповноваженого, викладених у поданні, водночас конвергуватиме у змістові межі таку тріаду структурних компонентів: 1) надання адресатом акта реагування Уповноваженого фактичної та правової оцінки встановлених обставин, зокрема дій чи рішень, що спричинили (зумовили) порушення прав людини, із розкриттям причинно-наслідкового зв'язку; 2) конкретизація комплексу вжитих дій, рішень чи заходів або таких, що вживатимуться, з метою усунення порушення прав людини; 3) адресат має вказати конкретні юридичні чи фактичні наслідки, які настали для особи та/або групи осіб (поновлення права, виплата компенсації, скасування акта, інші управлінські або організаційні заходи, спрямовані на усунення наслідків порушення тощо).

Запропонований підхід корелює із сучасними зарубіжними доктринальними підходами до посилення інституційної спроможності омбудсмена та забезпечення дієвості його актів реагування. Зокрема, доволі показово видається позиція науковців-конституціоналістів Т. Бака, Р. Кіркгема, Б. Томпсона, які слушно пропонують законодавчо закріпити за органами влади обов'язок надавати омбудсману докази виконання його рекомендацій (або, як альтернативу, подавати аргументоване обґрунтування їх невиконання).

¹⁵ CDL-AD(2019)005. Principles on the Protection and Promotion of the Ombudsman Institution (“The Venice Principles”), adopted by the Venice Commission at its 118th Plenary Session (Venice, 15-16 March 2019) <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD\(2019\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2019)005-e)> (accessed 13.05.2026).

нання)¹⁶, а у випадках так званої управлінської неефективності надавати за власною ініціативою право проводити розслідування щодо причин невиконання його вимог чи рекомендацій.

Відтак закономірним видається той факт, що закріплення виробленого стандарту на законодавчому рівні сприятиме підвищенню практичної ефективності реалізації активів реагування Уповноваженого. У цьому контексті заслуговує на увагу законодавча новела у ст. 22 проєкту Закону про Уповноваженого від 17.04.2025 (реєстраційний № 13181), відповідно до якої 'відповідь на подання Уповноваженого має містити перелік заходів, які було вжито або вживатимуться, інформацію про строки вжиття заходів та відповідальних осіб, проблеми, які можуть унеможливити вжиття заходів, та пропозиції щодо їх вирішення'¹⁷.

На нашу думку, ухвалення відповідних змін до чинного Закону із нормативним закріпленням запропонованого нами стандарту субстантивної (змістовної) вмотивованості або ж подальше ухвалення запропонованої редакції статті проєкту Закону про Уповноваженого забезпечить формування уніфікованого правового стандарту належного реагування на акти Уповноваженого. Це своєю чергою здатне мінімізувати практику формального розгляду відповідних активів їх адресатами, посилить юридичну визначеність змісту обов'язку реагування та сприятиме підвищенню їх ефективності.

Український правознавець-конституціоналіст О. Марцеляк, досліджуючи акти реагування Уповноваженого, умовно класифікує подання на два види – нормативні й ненормативні¹⁸. До першої категорії учений відносить подання, спрямовані на усунення недоліків нормативно-правового регулювання та вдосконалення законодавства, тобто Уповноважений здатний виступати ініціатором правової реформи, тоді як ненормативні подання мають індивідуально-правозахисний характер і стосуються реагування на конкретні випадки порушення прав людини з метою їх поновлення. У межах запропонованої класифікації О. Марцеляк відносить конституційне подання Уповноваженого саме до активів нормативного характеру. Зазначений авторський підхід має безсумнівну евристичну цінність, водночас, на нашу думку, така класифікація потребує певного уточнення, оскільки категорія нормативності у цьому контексті має радше функціональне, ніж формально-юридичне значення, адже конституційне подання не змінює змісту законодавчого регулювання безпосередньо.

Згідно із ч. 2 ст. 15 Закону, конституційним поданням Уповноваженого визначено акт, що скеровується до Конституційного Суду України (далі – Суд) 'щодо вирішення питання про відповідність Конституції України

¹⁶ Buck, Kirkham, Thompson (n 5).

¹⁷ Проєкт Закону про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини № 13181 від 17.04.2025 <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56212>> (дата звернення 10.04.2026).

¹⁸ О. Марцеляк, 'Акти реагування Уповноваженого з прав людини України' [2002] 4 Право і Безпека 30.

(конституційності) закону України чи іншого правового акта¹⁹. На нашу думку, з доктринального погляду конституційне подання доцільніше охарактеризувати саме як інтерпретаційно-процесуальний акт реагування. На відміну від інших актів реагування, конституційне подання адресоване безпосередньо до Суду, а його особливість полягає в тому, що інтерпретаційна позиція Уповноваженого щодо змісту конституційних прав і свобод набуває процесуальної форми, здатної ініціювати офіційний конституційно-правовий перегляд нормативного регулювання.

Ключовою ознакою конституційного подання є спрямованість на усунення структурних дефектів законодавчого регулювання, які зумовлюють системні порушення прав людини. Ілюстрацією практичної реалізації такого потенціалу є Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 р. № 8-р/2018²⁰, у якому набули відображення основні аргументи Уповноваженого щодо неприпустимості обмеження права на звернення осіб, визнаних судом недієздатними. У конституційному поданні Уповноважений обґрунтовував, що заборона розгляду звернень осіб, визнаних судом недієздатними, та обмеження можливості подання скарг виключно через законних представників фактично позбавляють таких осіб гарантованого ст. 40 Конституції України права на звернення. Наведена аргументація була сприйнята Судом, який дійшов висновку про неконституційність відповідних положень Закону, визнавши, що визнання особи недієздатною не може бути самостійною підставою для повного позбавлення її права на звернення.

Якщо подання Уповноваженого орієнтоване переважно на поновлення порушеного права конкретної особи чи групи осіб, то конституційне подання спрямоване на перевірку нормативної основи відповідних порушень. Конституційне подання не спричиняє нормативного результату, проте ініціює здійснення конституційного провадження у Суді, в межах якого здійснюється встановлення відповідності оспоруваного нормативного положення Конституції України. Саме рішення Суду, ухвалене за результатами такого провадження, може мати наслідком втрату чинності відповідним нормативним актом або його окремими положеннями. Відтак конституційне подання не є нормативним актом у класичному розумінні, однак виступає процесуальним механізмом, що здатний опосередковувати перехід аргументації Уповноваженого у нормативний значущий результат у вигляді рішення органу конституційного контролю.

Окремо слід звернути увагу на категорію “позиція Уповноваженого” як одне з джерел аргументації Омбудсмена України. Йдеться про конституційні провадження Суду, під час яких Уповноважений також надає правові позиції (*amicus curiae*; з лат. – друг суду) ‘за запитами суддів – доповідачів

¹⁹ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (н 10).

²⁰ Рішення Конституційного Суду України від 11.10.2018 № 8-р/2018 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#Text>> (дата звернення 10.04.2026).

у справах, що стосуються забезпечення прав і свобод людини і громадянина²¹, а також про ті, що можуть стосуватися надання висновку щодо проекту нормативно-правового акта за запитом центральних органів виконавчої влади, якщо його положення здатні вплинути на обсяг, зміст, механізми реалізації або гарантії забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина. Як приклад, 2024 р. Омбудсман України надав 4012 позицій до проектів законів і підзаконних актів²², найбільшу частку з яких становлять проекти актів у соціально-економічній сфері.

У дискурсі подальшого утвердження інституційної спроможності Уповноваженого спостерігається тенденція до уточнення та конкретизації форм реалізації його правозахисного мандата. Передусім вітчизняний законодавець у п. 5 ч. 1 ст. 15, а також у ч. 2 ст. 17 проекту Закону про Уповноваженого від 17.04.2025 (реєстраційний № 13181) пропонує закріпити дефініцію “позиція Уповноваженого”²³ як його право. Такий підхід спрямований на формалізацію практики надання Уповноваженим правових висновків та аргументованих оцінок щодо застосування конституційних і міжнародних стандартів прав людини в діяльності органів влади та інших суб’єктів. На нашу думку, позиція Уповноваженого – це сформульована в межах конституційного мандата обґрунтована інтерпретаційно-правова оцінка змісту, обсягу та стандартів забезпечення прав і свобод людини і громадянина, яка набуває відображення у висновках, офіційних зверненнях й інших формах та спрямована на утвердження й належне застосування конституційних і міжнародно-правових стандартів прав людини у діяльності органів публічної влади, інших суб’єктів та правозастосовній практиці.

Повертаючись до аналізу актів реагування та інших форм впливу Омбудсмана України, звернемо увагу на позицію Б. Мелеха, який слушно зауважує, що в чинному Законі ‘нічого не сказано про акти реагування представників Уповноваженого’²⁴. Водночас Законом чітко регламентовано, що правом вносити подання та конституційне подання наділений виключно Уповноважений, а не його представники. Така конструкція законодавчого регулювання свідчить про персоніфікований характер актів реагування та їх безпосередній зв’язок із конституційно визначеним статусом Уповноваженого, що належить до однієї з властивостей актів реагування.

²¹ В Барвіцький, ‘Конституційне подання як засіб захисту прав людини і громадянина’ (Юридична газета № 12(742) 2021) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/konstytutsiine-pravo/konstituciynepodannya-yak-zasib-zahistu-prav-lyudini-i-gromadyanina.html>> (дата звернення 07.05.2026).

²² Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Щорічна_довідка_Уповноваженого_2024_році.pdf> (дата звернення: 13.05.2026).

²³ Проект Закону про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (н 17).

²⁴ Б Мелех, ‘Ефективність форм впливу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на шляху європейської інтеграції’ [2014] 25 Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право 50.

Опрацювання Щорічної доповіді за 2025 р. засвідчує застосування поняття “лист реагування представника Уповноваженого”²⁵. З формально-юридичного погляду, така форма не є актом реагування, оскільки вона не передбачена Законом як самостійний юридичний інструмент реалізації контрольних повноважень. Власне, за своєю суттю така форма реагування представника є опосередкованою та похідною від повноважень Уповноваженого, а також виконує допоміжну функцію в механізмі парламентського контролю. Представник Уповноваженого, діючи в межах делегованих повноважень, може від імені Уповноваженого звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших суб’єктів із пропозиціями (рекомендаціями) щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини. Крім того, він уповноважений пред’являти законні вимоги щодо вжиття заходів реагування за фактами порушення прав людини та зверненнями осіб, а також ініціювати їх належний розгляд компетентними органами.

Водночас важливим інституційним механізмом узагальнення діяльності інституції є щорічна доповідь Уповноваженого, що передбачено ст. 18 Закону. Щорічна доповідь Уповноваженого має містити перелік наданих рекомендацій органам державної влади, місцевого самоврядування та іншим суб’єктам, аналіз стану виконання пропозицій за попередньою щорічною доповіддю, випадки порушення прав та вжиті Омбудсманом України заходи для поновлення прав людини²⁶. На нашу думку, щорічну доповідь слід трактувати як акт рекомендаційно-інтерпретаційного характеру в системі конституційного права. Її зміст охоплює систематизований аналіз практики застосування законодавства та виявлення проблем нормативного регулювання, що зумовлюють порушення прав людини. Доповідь виконує інтерпретаційно-узагальнювальну функцію, адже формується юридична оцінка ефективності нормативного регулювання та обґрунтовуються рекомендації щодо вдосконалення законодавства і правозастосовної діяльності органів публічної влади.

Якщо строк виконання рекомендацій (пропозицій) Уповноваженого є фіксованим у ст. 22 Закону, то реалізація тих, що викладені у щорічній доповіді, потребує додаткового визначення. Вдаючись до смислового трактування ч. 2 ст. 18 Закону, вважаємо за необхідне запропонувати доповнення коментованої статті нормою, яка б регламентувала строк виконання суб’єктами рекомендацій щорічної доповіді у такій можливій редакції: “Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, об’єднання громадян, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, а також інші суб’єкти, яким адресовані рекомендації, викладені у щорічній доповіді

²⁵ Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2025 р. <<https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/2-22042026-0951-shchorichna-dopovid-upovnovazhenogo-2025.pdf>> (дата звернення 13.05.2026).

²⁶ Там само.

Уповноваженого, зобов'язані розглянути їх та вжити відповідних заходів щодо їх реалізації. Строк виконання наданих рекомендацій встановлюється до 1 січня року, що настає за роком, в якому Верховна Рада України прийняла постанову про взяття її до відома”.

Екстраполювання викладеного підходу аналогічно можливе стосовно спеціальної доповіді Уповноваженого. Строк виконання рекомендацій, викладених у спеціальній доповіді, на нашу думку, може встановлюватися також Уповноваженим у її тексті із додержанням принципу розумних строків, виходячи із урахування проблемного питання прав людини, яке стало предметом окремого спеціального дослідження. Регламентація строку виконання рекомендацій щорічної та спеціальної доповідей забезпечує реалізацію принципу юридичної визначеності, оскільки визначає чіткі часові межі для врахування їх адресатами та подальшої реалізації. Окрім того, конкретний строк створює якісні передумови для системного аналітичного оцінювання стану виконання рекомендацій та включення результатів до наступної доповіді Уповноваженого, підвищуючи обґрунтованість висновків та наступних рекомендацій у рамках парламентського контролю.

Водночас класифікація актив реагування Уповноваженого виключно крізь призму законодавчо визначених форм – подання та конституційного подання – не дає змоги повною мірою розкрити зміст контрольної діяльності цього інституту. Такий підхід відображає лише зовнішню юридичну форму окремих інструментів впливу, залишаючи поза межами аналізу частину інших офіційних документів, за допомогою яких Уповноважений реалізує покладені на нього Законом повноваження. Необхідність застосування розширеного підходу зумовлена насамперед тим, що обсяг повноважень Уповноваженого є значно ширшим за перелік його формалізованих актив реагування. Законодавство наділяє Уповноваженого не тільки правом вносити подання чи звертатися з конституційним поданням до органу конституційної юрисдикції, а й повноваженнями щодо підготовки щорічної та спеціальної доповідей, надання офіційних позицій, формування рекомендацій, внесення пропозицій з удосконалення законодавства. За своєю функціональною природою такі документи також виступають формою реагування на виявлені порушення прав людини, прогалини правового регулювання або системні недоліки публічного управління.

Узагальнюючи дослідження актив реагування Уповноваженого, пропонуємо їх власну диференціацію із застосуванням розширеного смислового підходу, зокрема, виокремлюємо таку класифікацію: 1) *за правовою природою*: інтерпретаційно-процесуальні (конституційне подання); контрольно-реагуючі (подання); узагальнювально-аналітичні (щорічні та спеціальні доповіді, тематичні звіти тощо); консультативні (правові позиції); рекомендаційно-комунікативні (офіційні листи реагування, рекомендації за результатами моніторингів / безвизітних перевірок тощо); 2) *за адресністю*: акти

індивідуальної адресності (подання; конституційне подання, листи реагування тощо); акти публічної (невизначеної) адресності (щорічна і спеціальна доповіді); 3) *за функціональним призначенням*: акти відновлювального реагування (подання, листи реагування); процесуально-ініціюючі (конституційне подання); превентивні (листи з пропозиціями і рекомендаціями); стратегічно-узагальнювальні (політико-правові) – щорічна і спеціальна доповіді.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що традиційне розуміння актів реагування Уповноваженого через формальну дихотомію “обов’язковості – необов’язковості” не відображає повною мірою їх місця та функціонального призначення в системі конституційного права. Юридична природа відповідних актів визначається не стільки наявністю чи відсутністю механізмів державного примусу їх забезпечення, скільки їх здатністю здійснювати інституційно легітимований вплив на правозастосовну діяльність, спрямовуючи її відповідно до конституційних і міжнародних стандартів прав людини. Акти реагування Уповноваженого доцільно розглядати як рекомендаційно-інтерпретаційні акти, що наділені нормативно-орієнтувальним потенціалом і функціонують у площині “м’якого права” (soft law). Вони не породжують прямої юридичної обов’язковості виконання, однак забезпечують нормативно-орієнтувальний вплив на діяльність суб’єктів владних повноважень через офіційно сформульовану правову позицію конституційно визначеного суб’єкта парламентського контролю. Саме в цьому виявляється їх особлива роль у процесах конкретизації змісту основоположних прав і свобод людини, формування стандартів належного урядування та коригування правозастосовної практики.

Подолання випадків формального реагування на подання та рекомендації Уповноваженого потребує запровадження стандарту субстантивної (змістовної) вмотивованості відповіді. Зміст такого стандарту має охоплювати правову та фактичну оцінку встановлених порушень, розкриття причин їх виникнення, конкретизацію вжитих або запланованих заходів реагування, а також відображення фактичних результатів поновлення порушених прав чи усунення негативних наслідків для особи. Закріплення відповідного стандарту на законодавчому рівні сприятиме посиленню дієвості парламентського контролю та мінімізації практики формального виконання вимог законодавства.

Різноманітність форм реалізації контрольного мандата Уповноваженого свідчить про неповноту підходу, за якого система його актів реагування зужується виключно до законодавчо визначених подання і конституційного подання. Більш комплексне уявлення про правозахисний інструментарій Омбудсмана України забезпечує розширений підхід, який охоплює також щорічні і спеціальні доповіді, правові позиції, рекомендації та інші офіційні документи, через які реалізується парламентський контроль у сфері прав

людини. Саме такий підхід уможливорює відобразити багаторівневий характер впливу Уповноваженого на правозастосовні процеси.

Запропонований підхід дав змогу уточнити зміст категорії “позиція Уповноваженого”, обґрунтувати доцільність нормативного визначення строків реалізації рекомендацій, викладених у щорічній і спеціальній доповідях, а також сформуванню розширену диференціацію активів реагування за критеріями їх правової природи, адресності та функціонального призначення. У сукупності наведені положення коментованого дослідження свідчать про те, що акти реагування Уповноваженого становлять самостійну групу рекомендаційно-інтерпретаційних форм конституційного впливу, через які забезпечуються конкретизація змісту прав і свобод людини, орієнтація правозастосовної діяльності на конституційні та міжнародні стандарти прав людини.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Buck T, Kirkham R, Thompson B, *The Ombudsman Enterprise and Administrative Justice* (Routledge 2010) <https://doi.org/10.4324/9781315555034>.

Edited books

2. James R, Morris P, ‘The new Financial Ombudsman Service in the United Kingdom: has the second generation got it right?’ in C E F Rickett, T G W Telfer (eds), *International Perspectives on Consumers’ Access to Justice* (Cambridge University Press 2003) 167–195 <https://doi.org/10.1017/CBO9780511494833.010>.

Journal articles

3. Kirkham R, ‘Explaining the lack of enforcement power possessed by the ombudsman’ [2008] 30(3) *Journal of Social Welfare and Family Law* 253–263 <https://doi.org/10.1080/09649060802550733>.
4. Kirkham R, ‘Implementing the recommendations of an ombudsman ... again’ [2011] 33(1) *Journal of Social Welfare and Family Law* 71–83 <https://doi.org/10.1080/09649069.2011.571472>.
5. Kirkham R, Thompson B, Buck T, ‘Putting the Ombudsman into Constitutional Context’ [2009] 62(4) *Parliamentary Affairs* 600–617 <https://doi.org/10.1093/pa/gsp024>.
6. Martseliak OV, ‘Akty reahuvannia Upovnovazhenoho z prav liudyny Ukrainy’ [2002] 4 *Pravo i Bezpeka* 30–34 (in Ukrainian).
7. Melekh B, ‘Efektyvnist form vplyvu Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny na shliakhu yevropeiskoi intehtatsii’ [2014] 25 *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo* 48–52 (in Ukrainian).

Encyclopaedias

8. Fabbriotti A, Venturini C, ‘Ombudsperson’ (Max Planck Encyclopedia of Public International Law, July 2019) <<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1737>> (accessed 03.04.2026).

Newspaper articles

9. Barvitskyi V, ‘Konstytutsiine podannia yak zasib zakhystu prav liudyny i hromadianyna’ (Iurydychna hazeta № 12(742) 2021) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/konstytutsiine-pravo/konstituciynne-podannya-yak-zasib-zahystu-prav-lyudini-i-gromadyanina.html>> (accessed 07.05.2026) (in Ukrainian).

10. Shevchuk O, 'Arkhetyp instytuttsii Ombudsmans Ukrainy, abo vartovyi liudskykh prav u natsionalnii tradytsii' (Iurydychnyi visnyk Ukrainy № 8(1567) 16–30 kvitnia 2026 roku) 22–23 <https://lib.uu.ua/wp-content/uploads/2026/04/iuvu_-8-2026.pdf> (accessed 07.05.2026) (in Ukrainian).

Oleksandr Shevchuk

THE RECOMMENDATION AND INTERPRETATIVE NATURE
OF THE ACTS OF RESPONSE OF THE UKRAINIAN PARLIAMENT
COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS
WITHIN THE SYSTEM OF CONSTITUTIONAL LAW

ABSTRACT. The well-known Latin maxim of Roman jurisprudence, *Omne jus hominum causa constitutum est* ("All law is established for the sake of human beings"), remains an enduring expression of the human-centred orientation of a democratic legal order. In the context of democratic transformations within the Ukrainian political and legal system at the end of the twentieth century and Ukraine's gradual approximation to European human rights standards, the adoption of the Constitution of Ukraine introduced a new legal institution – the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights (hereinafter – the Commissioner, Ombudsman), entrusted with the function of parliamentary oversight over the observance of constitutional human and civil rights and freedoms.

The institution of the Commissioner, as a phenomenon of modern constitutionalism, has attracted the attention of numerous Ukrainian legal scholars, including Yu. Todyka, Yu. Barabash, O. Martseliak, O. Maidannyk, V. Tatsii, Yu. Shemshuchenko, M. Tsvik, N. Karpachova, O. Shevchuk and others. At the same time, the issue of the Commissioner's acts of response as instruments of parliamentary oversight has been addressed only fragmentarily in the scholarly works of O. Martseliak, B. Melekh, O. Nikolska, A. Bahmet and other researchers. While highly appreciating the scholarly contribution made to the study of the Commissioner's acts of response, it is reasonable to emphasise the necessity of their further analytical reconsideration through the prism of their recommendatory and interpretative legal nature. Such a research framework presupposes clarification of their normative-guiding potential within the system of constitutional law acts; determination of their influence on the development of legal enforcement practice; delineation of the boundaries of the so-called "soft law nature and persuasive authority" in the absence of formal general binding effect; and examination of their role in the constitutional concretisation of fundamental rights and freedoms.

The purpose of the study is to provide a conceptual reconsideration of the imperativeness of the Commissioner's acts of response beyond the formal dichotomy of "binding/non-binding" by substantiating the institutionally grounded obligation to take them into account, deriving from the constitutional status of the Ombudsman as a specialised subject of parliamentary oversight.

The methodological framework of the research is based on a combination of general scientific and special legal methods, including systemic-structural, comparative-legal, formal-legal (dogmatic), and hermeneutic methods, as well as analysis and synthesis as methods of scientific inquiry.

As a result of the conducted research, the author has developed a comprehensive doctrinal understanding of the Commissioner's response acts as recommendatory-interpretative quasi-normative acts within the system of constitutional law, which function within the paradigmatic framework of "soft law" and represent an institutionally legitimised form of legal influence lacking formal imperativeness. A comprehensive differentiation of acts of response has been carried out according to the criteria of their legal nature, addressees, and functional purpose. The study substantiates a standard of substantive justification for responses to the Commissioner's acts of response as an instrument aimed at overcoming formalism in legal practice and ensuring substantive consideration of the Ombudsman's position. In addition, proposals have been formulated concerning the improvement of legislative regulation of the relevant institution, alongside the author's interpretation of the legal definition of the "position of the Commissioner".

KEYWORDS: acts of response of the Ombudsman of Ukraine; recommendatory and interpretative legal nature of acts; legal instruments of parliamentary oversight; institutionally grounded obligation to take the Commissioner's position into account; quasi-normativity of acts of response; protection of human and civil rights and freedoms.

ДОКТРИНА В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

НА КОНСТИТУЦІЙНОМУ РІВНІ ЗАКЛАДЕНО ГУМАНІСТИЧНУ МОДЕЛЬ ПРАЦІ, ЗАСНОВАНУ НА ПРИНЦИПІ БАЛАНСУ МІЖ ПРАЦЕЮ І ОСОБИСТИМ ЖИТТЯМ (WORK-LIFE BALANCE)*

<...> 3. Конституційний Суд України, виходячи з приписів статей 1, 3, 21, частин першої, другої, четвертої статті 43, статті 45 Конституції України, наголошує, що *людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищими цінностями в усіх сферах суспільного життя, зокрема у сфері праці та зайнятості, а конституційне право на відпочинок є невіддільним від забезпечення добробуту людини та гідного рівня її життя.*

3.1. Конституція України гарантує соціально-економічні права, серед яких засадниче право людини на відпочинок, яке має кожен, хто працює (частина перша статті 45). <...>

Конституційний Суд України вважає, що оскільки конституційне право на відпочинок гарантоване кожному, хто працює, то воно є похідним від конституційного права на працю, яке охоплює, зокрема, можливість кожного заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується; створення державою умов для повного здійснення громадянами права на працю; право кожного на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (частини перша, друга, четверта статті 43 Конституції України). Наведене означає також, що *особа, яка працює, має право не лише на безпечні і здорові, а й на справедливі умови праці, зокрема обґрунтоване обмеження робочого часу та достатній відпочинок, який убезпечуватиме людину від негативного впливу на її здоров'я, життя і підвищуватиме продуктивність її праці.*

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України наголошує, що *на конституційному рівні закладено гуманістичну модель праці, фактично засновану на принципі балансу між працею і особистим життям (work-life balance), який є засадничою цінністю сучасного трудового права та фундаментом європейських міжнародних стандартів у сфері праці, зокрема й щодо права на відпочинок.*

У Рішенні Конституційного Суду України від 29 січня 2008 року № 2 рп/2008 наголошено, що ‘право на працю закладено у самій людській природі. Його має кожна людина, воно є невідчужуваним’ (друге, третє речення

* Витяг з Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів другого речення абзацу другого, абзацу третього частини першої статті 12, абзацу другого пункту 3 розділу “Прикінцеві положення” Закону України “Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану” (щодо права на відпустки) від 19 травня 2026 року № 3-п/2026 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-26#Text>> (дата звернення 27.05.2026).

абзацу другого підпункту 6.1.1 підпункту 6.1 пункту 6 мотивувальної частини). *Право на відпочинок, як і право на працю, закладено в людській природі, оскільки людина не може безперервно працювати для забезпечення своєї життєдіяльності і потребує вільного від роботи часу для відновлення фізичних і моральних сил після виконання трудових обов'язків, що запобігатиме перевтомі, виснаженню людини та професійному вигоранню, хронічним захворюванням, скороченню тривалості життя, а отже, не просто створюватиме умови для якісної та сталої трудової діяльності, а передусім сприятиме збереженню та зміцненню здоров'я людини, забезпечуватиме баланс між її професійною діяльністю та особистим життям.*

Конституційний Суд України вважає, що *уконституювання права на відпочинок як автономного засадничого права обумовлене визнанням людини на конституційному рівні найвищою соціальною цінністю і важливою роллю цього права передусім для захисту здоров'я людини, адже згідно з приписами статті 3 Конституції України у взаємозв'язку з частиною першою її статті 49 держава відповідальна в усіх сферах суспільного життя за захист життя і здоров'я людини, гарантування її права на охорону здоров'я та повинна, зокрема, убезпечувати людину від загроз її життю і здоров'ю у сфері праці і зайнятості, запобігаючи негативним впливам на здоров'я людини та піклуючись про його покращення, що вимагає забезпечення права на відпочинок кожного, хто працює. До того ж право на відпочинок є надважливим для утвердження принципу рівності та заборони дискримінації (статті 21, 24 Конституції України), для захисту інших прав людини, зокрема на повагу до її гідності, невтручання в особисте і сімейне життя, охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, на освіту, гарантованих статтями 28, 32, 51, 53 Конституції України, оскільки *реалізація цих прав пов'язана також із потребою за рахунок відпочинку людини забезпечити обґрунтований баланс між її професійною діяльністю та особистим життям, що сприятиме гармонійному розвитку людини загалом.**

Отже, конституційне право на відпочинок, з одного боку, походить від конституційного права на працю та гарантує належну його реалізацію, з іншого – є надважливим автономним конституційним правом людини, яке має соціально-економічний характер, засноване на принципі балансу між працею і особистим життям і спрямоване на збереження та зміцнення фізичного та психічного здоров'я людини, дотримання інших її прав і свобод та гармонійний розвиток як такий, що, зрештою, доконечно сприяє забезпеченню добробуту людини та гідного рівня її життя.

3.2. Конституційний Суд України бере до уваги, що приписи статті 45 Конституції України щодо права на відпочинок співвідносні з приписами міжнародних договорів, ратифікованих Україною, якими гарантовано право на відпочинок і дозвілля (the right to rest and leisure), що охоплює також право на періодичну оплачувану відпустку (periodic holidays with pay). <...>

Конституційний Суд України наголошує, що як зазначені, так і інші міжнародні стандарти щодо права на відпочинок і дозвілля засновані на принципі балансу між працею і особистим життям; на міжнародному рівні визнано важливість вказаного засадничого права, яке є похідним від права на працю, для зміцнення та збереження здоров'я людини, яка працює, а також для дотримання інших її прав. <...>

4. Керуючись приписами статей 1, 3, 21, 24, 28, 43, 45, 51, 52, пунктів 1, 6 частини першої статті 92 Конституції України, Конституційний Суд України виходить із того, що в Україні як соціальній державі конституційне право на відпочинок консолідовано передусім із позитивним обов'язком держави забезпечувати це соціально-економічне право, створюючи умови для належної його реалізації та захисту.

4.1. Конституційний Суд України, ураховуючи наведені в його рішеннях від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011, від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012, від 15 жовтня 2013 року № 9-рп/2013, від 4 червня 2019 року № 2-р/2019 юридичні позиції щодо розуміння соціальної держави, її основних завдань та зобов'язань, наголошує, що в Україні як соціальній державі мають бути створені умови для реалізації соціально-економічних прав людини, зокрема й такого засадничого трудового права, як право на відпочинок, а держава має гарантувати ці права на основі Конституції України та у спосіб, що відповідає їй, забезпечуючи гідні умови життя кожному громадянину України. <...>

Виходячи з наведеного, Конституційний Суд України зазначає, що право на оплачувану щорічну відпустку є однією з конституційних гарантій реалізації права на відпочинок і законодавець зобов'язаний унормувати законом надання такої відпустки, її мінімальну тривалість і оплатність, тобто визначити найменшу кількість тижнів або днів вільного від виконання трудових обов'язків часу, що його роботодавець повинен надати кожному, хто працює, за поточний рік роботи з належною оплатою такого часу; оплатний характер щорічної відпустки мінімальної тривалості є її органічною ознакою, оскільки лише тоді така відпустка буде дієвою конституційною гарантією реалізації конституційного права на відпочинок. До того ж обов'язкову оплату такої відпустки можна розглядати як справедливу винагороду працівникові за виконану ним роботу та невіддільний складник його заробітної плати, гарантованої в аспекті реалізації конституційного права на працю. <...>

Отже, конституційне право на відпочинок разом із засадничими, обов'язковими та непорушними конституційними гарантіями реалізації цього права, зокрема правом на оплачувану щорічну відпустку мінімальної тривалості, є елементами конституційного статусу людини. Оплачувана щорічна відпустка мінімальної тривалості в соціальній державі гарантована законом і є невіддільним засадничим трудовим правом кожної людини, яка працює, і базовою соціально-економічною вигодою для неї. Сутність конституційного права на відпочинок полягає в забезпеченні мінімальної тривалості

щорічної відпустки, достатньої для відновлення психофізіологічних функцій організму працівника, і в гарантуванні оплати такої відпустки, що невіддільно від реалізації прав на відпочинок та працю.

4.2. Ураховуючи приписи частини третьої статті 45, пунктів 1, 6 частини першої статті 92 Конституції України, Конституційний Суд України зазначає, що вказані конституційні гарантії реалізації конституційного права на відпочинок не є вичерпними, оскільки умови здійснення цього права можуть бути й іншими, і саме законодавець, визначаючи лише законом права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, засади регулювання праці і зайнятості, унормовує такі умови, зокрема надання, окрім оплачуваної щорічної відпустки мінімальної тривалості, інших оплачуваних відпусток відповідної тривалості. <...>

Із приписів Конституції України, з урахуванням змісту частини другої її статті 64, убачається, що навіть в умовах воєнного стану держава гарантує рівність та забороняє дискримінацію особи, що забезпечується, зокрема, правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включно з наданням оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям (частина третя статті 24); повагою до гідності людини (стаття 28); охороною сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (частина третя статті 51).

Досліджуючи вказані конституційні гарантії у взаємозв'язку з конституційним правом на відпочинок та принципом балансу між працею і особистим життям, Конституційний Суд України вказує, що:

– вагітні жінки, батьки, які мають малолітніх дітей, одинока матір або одинокий батько, що виховує дітей самостійно, перебувають у стані підвищеного фізичного й емоційного навантаження, частіше є матеріально вразливими, що в умовах воєнного стану може посилити негативні наслідки для таких осіб і для їхніх дітей; тож задля забезпечення реальної дії конституційних гарантій охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства, визначених статтями 24, 51 Конституції України, держава гарантує збільшену тривалість оплачуваного відпочинку, щоб зазначені категорії осіб мали змогу зберігати та відновлювати здоров'я, поєднувати трудову діяльність із належним доглядом за дітьми;

– діти як особи, які не досягли вісімнадцяти років і переживають складні етапи інтенсивного фізичного, психічного та соціального становлення, характеризуються високим рівнем уразливості, який до того ж підвищується в умовах воєнного стану; тому діти потребують посилених гарантій реалізації права на відпочинок у вигляді збільшеної тривалості оплачуваного відпочинку, що вкрай потрібно для їхнього всебічного належного розвитку і є конституційним обов'язком держави щодо охорони дитинства згідно зі статтями 24, 51 Конституції України;

- особи з інвалідністю, хоча прямо й не визначені конституційними приписами, так само потребують збільшеної тривалості оплачуваного відпочинку з огляду на наявність стійких фізичних, сенсорних або психічних порушень, які в умовах війни можуть загостритися, а доступ до медичної, психологічної та соціальної підтримки – ускладнитися; зрештою, таке посилене гарантування реалізації права на відпочинок сприятиме реалізації їхніх прав на працю, здоров'я, реабілітацію нарівні з іншими працівниками та забезпеченню соціальної інтеграції, гідного рівня життя й недискримінації, що узгоджується зі змістом статей 24, 28 Конституції України.

До того ж конституційне право на відпочинок у взаємозв'язку з принципами рівності та заборони дискримінації, балансу між працею і особистим життям вимагає, щоб законодавець застосовував диференційований підхід до встановлення питань тривалості відпусток не лише для зазначених уразливих категорій осіб, а й для інших працівників, якщо таке розрізнення є об'єктивно виправданим з огляду на стан здоров'я, характер, інтенсивність та умови праці, рівень психоемоційного навантаження, сімейний стан, соціальну вразливість, професійний або службовий статус та інші соціально значущі обставини, а також на потребу в забезпеченні конституційних прав людини, зокрема на повагу до її гідності, невтручання в особисте і сімейне життя, на освіту. <...>

Конституційний Суд України вважає, що законодавець, унормовуючи умови здійснення конституційного права на відпочинок, має гарантувати мінімальну тривалість оплачуваної щорічної відпустки для всіх осіб, які працюють, і забезпечувати посилені мінімальні гарантії реалізації цього права, які охоплюють збільшену тривалість оплачуваного часу відпочинку для уразливих категорій осіб, зокрема дітей та осіб з інвалідністю, що сприяє забезпеченню принципів балансу між працею та відпочинком, рівності та недискримінації працівників. Наведене набуває в умовах воєнного стану особливої ваги і має бути невіддільним складником реалізації соціальної функції держави. <...>

4.4. Конституційний Суд України бере до уваги, що за міжнародним правом гарантовано посилений захист у сфері праці і зайнятості для уразливих категорій осіб, зокрема дітей та осіб з інвалідністю, визнано потребу в збільшеній тривалості оплачуваного відпочинку для них, що є гарантією забезпечення принципів балансу між працею та відпочинком і рівності та недискримінації працівників. <...>

5. Конституційний Суд України виходить зі змісту приписів статей 8, 22, 64 Конституції України й того, що обмеження конституційного права на відпочинок у мирний час та в умовах воєнного стану засновано на вимогах Конституції України та визначених нею принципах, а в її статті 64 передбачено можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина для захисту конституційно визначених інтересів (частина перша), а також встановлення в умовах воєнного або надзвичайного стану окремих

обмежень прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень (частина друга).

5.2. Розглядаючи приписи статей 8, 22, частини першої статті 64, пункту 1 частини першої статті 92 Конституції України у їх взаємозв'язку, Конституційний Суд України зауважує, що ці конституційні приписи встановлюють заснований передусім на принципі верховенства права механізм обмеження конституційних прав і свобод та допускають їх обмеження для захисту конституційно визначених інтересів, зокрема інтересів національної безпеки, економічної безпеки, громадського порядку тощо, потреба захисту яких є правомірною метою втручання держави в зміст та обсяг таких прав і свобод. <...>

Механізм обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, визначений частиною першою статті 64 Конституції України, діє як у мирний час, так і в умовах воєнного стану, однак обмеження таких прав і свобод, якщо це посягає на мінімальні гарантії їх реалізації, нівелюючи їхню сутність, не може бути зумовлене та виправдане потребами воєнного стану. <...>

Застосовуючи зазначений конституційний механізм, вимір сутності права на відпочинок та меж впливу на нього потрібно здійснювати з огляду на те, що пріоритетною є реалізація вказаного конституційного права для забезпечення фізичного й психічного відновлення людини, охорони її здоров'я і гідності, а принцип балансу між працею і особистим життям має бути спрямований передусім на захист соціальних, трудових і сімейних прав людини, створення умов для забезпечення її добробуту й гідного рівня життя.

Ураховуючи наведене та приписи статей 22, 45, частини першої статті 64, пунктів 1, 6 частини першої статті 92 Конституції України, Конституційний Суд України висноує, що держава у мирний час і в умовах воєнного стану може встановлювати обмеження щодо реалізації конституційного права на відпочинок, зокрема щодо надання та використання оплачуваної щорічної основної відпустки з визначенням її мінімальної тривалості та інших видів відпусток, що, однак, не допускає тимчасового зупинення мінімальних гарантій реалізації права на всі такі відпустки, зниження їх рівня чи скасування.

5.3. Досліджуючи приписи частини другої статті 64 Основного Закону України, Конституційний Суд України наголошує, що в них визначено винятковий механізм установлення тимчасових окремих обмежень прав і свобод, який діє лише в умовах воєнного або надзвичайного стану, однак не можуть бути обмежені в таких умовах права і свободи, визначені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55–63 Конституції України. <...>

Розвиваючи зазначені юридичні позиції, Конституційний Суд України акцентує на тому, що оцінку домірності тимчасових окремих обмежень прав і свобод людини слід здійснювати з урахуванням потреб, пов'язаних із воєнним станом, передусім щодо захисту держави від зовнішніх загроз та

відновлення безпеки. Тому така оцінка характеризується певними особливостями, обумовленими суворістю та інтенсивністю обмежень, територією і строками їх застосування, що має відповідати гостроті воєнного стану; з іншого боку, потрібно серед заходів обирати найменш радикальний, щоб не завдати надмірної шкоди правам і свободам людини. Тобто в умовах воєнного стану втручання в права і свободи може бути значно інтенсивнішим та суворішим, ніж у межах загального механізму обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина (частина перша статті 64 Конституції України), коли такі обмеження держава вводить для захисту конституційно визначених інтересів і запроваджує як невіддільний елемент збалансованого публічного регулювання реалізації таких прав і свобод та захисту вказаних інтересів.

З огляду на наведене Конституційний Суд України зазначає, що обмеження конституційного права на відпочинок, допустиме відповідно до частини другої статті 64 Конституції України, може бути запроваджене лише домірно, із визначенням чітких строків і в період дії воєнного стану держава має забезпечити принаймні мінімальні гарантії відпочинку для відновлення сил працівників, щоб повністю не позбавити їх відпочинку. *Принцип балансу між роботою і особистим життям також не зникає, однак він трансформується з урахуванням реалій цього особливого правового режиму, набуває прикладного характеру для задоволення потреб, пов'язаних із воєнним станом, тобто цей принцип стає спрямованим не стільки на забезпечення максимального соціально-економічного комфорту працівників, скільки на збереження людської гідності, мінімального рівня соціально-економічних гарантій для підтримання життєздатності працівників і їхніх сімей в умовах обмежень, запроваджених у зв'язку з воєнним станом. <...>*

ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

“ПРАВО УКРАЇНИ”

5
2026

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 23026–12866ПР від 28.12.2017 р.

Редагування *О. Красненко*
Комп’ютерна верстка *О. Карташової*
Художнє оформлення *С. Мягкова*

Підп. до друку 29.05.2026. Формат 70х100/16.
Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 12,0. Обл.-вид. арк. 16,6. Зам. ____.
Ціна договірна.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
вул. Загорівська, 17–21, м. Київ, 04107, Україна
Телефон: +380(66) 972-39-27 (редакція)

<https://pravoua.com.ua/uk/pages/subscription>

Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в друкованих матеріалах,
несуть автори. Редакція не завжди поділяє авторську точку зору.

Віддруковано у друкарні ТОВ “Про Формат”
Україна, 02005, Київ, вул. Каховська, буд. 64

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5942 від 11.01.2018 р.